MOST

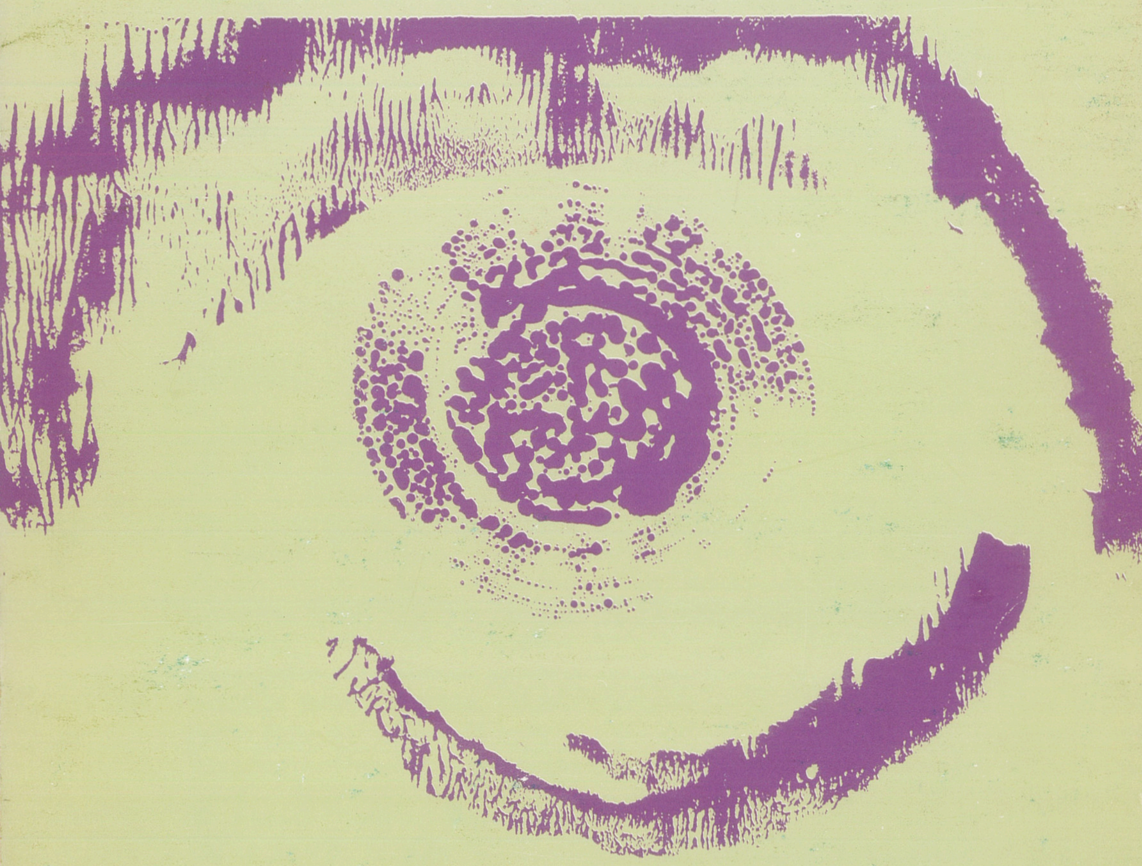

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU
A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE
ROČNÍK 31 VOLUME ČÍSLO 1–2 NUMBER

MOST 1984

ROČNÍK – VOLUME 31
ČÍSLO – NUMBER 1-2

ŠTVRŤROČNÍK PRE SLOVENSKÚ KULTÚRU • A QUARTERLY FOR SLOVAK CULTURE

Vydáva Slovenský ústav, Cleveland, Ohio, USA • Published by the Slovak Institute, Cleveland, Ohio, USA

Predseda: Osv. pán Roger William Gries, OSB, opát kláštora svätého Andreja Svoráda • President: Right Reverend Abbot Roger William Gries, OSB, Saint Andrew's Abbey

Redaktor: Rev. Mikuláš Šprinc • Redakcia: Rev. Mikuláš Šprinc, 28700 Euclid Avenue, Wicliffe, Ohio, 44092, USA • Administrácia: Revue Most, The Slovak Institute, 2900 East Boulevard, Cleveland, Ohio, 44104, USA

Vychodí v dvojčíslach dva razy do roka • Predplatné: USA a Kanada $8.00. V ostatných krajinách $8.00 alebo protihodnota v tamojšej mene.

OBSAH:

Augustín Visco, Most – otvorené okno do budúcna *2* • **Dr. Jozef A. Mikuš,** Dvaja historici: Ján Mlynárik vs. Viliam Plevza *7* • **Imrich Kružliak,** Národ a Matica *17* • **Gaius Valerius Catullus,** Verše *35* • **Ferdinand Hoffman,** Príspevok k dejinám Slov. divadla *39* • **Mikuláš Šprinc,** Verše o smrti *56* • **Ján Okáľ,** Borsa Nera *58* • **Jozef Milučký,** Noc *76* • **J. G. Cincík,** K osemdesiatke Kolomana Sokola *77* • **J. G. Cincík,** Janko Alexy a pes Pietré *82* • **J. G. Cincík,** Ľudo Ondrejov a majster z Gabultova *84* • **J. G. Cincík,** Veselé príhody z ochotníckeho javiska *85* • **Jozef Milučký,** Epigramy *88*

KNIHY:

J. G. Cincík, Danteho "Očistec" *91* • **B. Zvrškovec,** Pútnik dvoch svetov *91* • **J. G. Cincík,** Historické organy na Slovensku *93* • **R.,** Satan proti Bohu *94* •

Obálka od majstra T. Kovalika
Úprava: Dobrá kniha • Slovenský ústav Cleveland 1984 • Printed in Canada by Friends of Good Books Cambridge, Ont. Canada.

Augustín Visco

MOST – OTVORENÉ OKNO DO BUDÚCNA

(K 30. výročiu slovenského literárneho štvrťročníka)

Rímska univerzitná slavistická bibliotéka sa pýši, že má medzi svojimi 100.000 zväzkami aj tridsať ročníkov nášho slovenského časopisu Most. Vkusne zviazané ročníky sa vynímajú na šteláżach v peknom rade a keď sa na ne pozeráme, zdá sa, že život v nich prebieha zdanlivo pokojne. Hej, iba zdanlivo, lebo veď vydávať exilný literárny časopis po tridsať rokov, nebola zaiste nijaká pokojná vychádzka pohnutými dejinami slovenského emigrantského a exulantského života.

Ako však došlo k založeniu Mostu?

Už ku koncu prvého desaťročia exilu od druhej svetovej vojny, slovenskí kultúrni pracovníci si uvedomili, že ani ten najpriebojnejší národný ideál sa neudrží pri sile, ak nebude stále živený zdravou slovenskou kultúrnou tvorbou. Z tohoto dôvodu v roku 1953 M. Šprinc, K. Strmeň a M. K. Mlynarovič sa rozhodli predostrieť Rev. J. Lachovi návrh na založenie aspoň štvrťročníka pre slovenskú kultúru v zahraničí. Tento rodoľub a mecenáš slovenskej kultúry neváhal podporiť ich úsilia, a tak Most mohol nastúpiť svoju cestu už v januári 1954, živený z Kultúrneho fondu Petra J. Jurčáka, ustanoveného Rev. J. Lachom v USA. On aj súhlasil, aby sa Most stal úradným orgánom Spolku slovenských spisovateľov a umelcov, založeným v roku 1956 v Spojených štátoch.

Ako sa udialo už viac ráz v dejinách slovenskej kultúry, aj tento raz sa postavil na čelo nového kultúrneho podujatia katolícky kňaz, exulant Mikuláš Šprinc, básnik, spisovateľ, prekladateľ a organizátor slovenského kultúrneho života. Mohlo by sa povedať, že Šprinc, kresťan z povolania, všetkou svojou dovtedajšou pôsobnosťou stelesňoval v roku 1954 predstavu o redaktorovi časopisu, ktorý mal udržovať kultúrnu a kresťanskú kontinuitu Slovákov v zahraničí.

Pozrime sa však bližšie,ako nový redaktor predstavil program

časopisu v úvodníku prvého čísla.[1] *Šprinc hneď na začiatku pripomína, že doma sa nivočí všetko, čo tvorilo vyše tisícročný kresťanský obsah dejín Slovenska. Práve preto slovenskí spisovatelia a kultúrni tvorcovia v zahraničí chcú tvoriť a slobodnou tvorbou vydať svedectvo o duchovnej a mravnej výške svojho národa. Most chce byť ich tribúnou a tlmočníkom ich ľudského a umeleckého vyznania, a to na základoch kresťanského humanizmu.*

V nepriaznivých časoch Most sa teda stával časopisom-tribúnou s neobyčajne dôležitým poslaním. Išlo tu o tvorivé nadväzovanie na tú najlepšiu slovenskú a kresťanskú tradíciu, ktorá sa tiahne ako zlatá niť od čias Cyrila a Metoda, cez Bernoláka, Štúra, Moysesa k odvážnym básnikom a spisovateľom vo vlasti a k ich slobodne sa vyjadrujúcim krajanom v piatich kontinentoch sveta. Kto sa raz bude chcieť vyrovnať s dejinami slovenskej kultúry v našom storočí, nebude sa môcť vyhnúť konfrontácii s Mostom, ktorý spájajúc minulosť s prítomnosťou a v nej majúc zdravý zmysel i pre všetko nové, slobodne spoluvytváral tie dejiny.

Prečo však názov "MOST"? Šprinc vo svojom programovom úvodníku vysvetľuje, že časopis bol nazvaný Mostom, aby spájal slovenských tvorcov medzi sebou a krajanmi po šírom svete, aby sa klenul medzi nimi a Slovenskom, aby bol spojivom medzi ním a západnou kultúrou, ku ktorej Slovensko patrí svojím dejinným vývinom a svojimi kresťanskými tradíciami.

V časoch teda, keď literatúra na politicky podmienenom a technologicky zmodernizovanom Slovensku už nemala také výhradné postavenie a takú silu ako za Štúrových alebo matičných čias, bol tu slobodne tvorivý Most, ktorý svedčil o trvácnosti a nenahraditeľnosti literatúry v živote národa. Poznávanie významu a podielu Mostu na celkovom vývine slovenskej kultúry stáva sa tak povinnosťou každého kultúrneho pracovníka v exile, lebo problém poslania Mostu zo širšieho dejinného hľadiska je problémom slovenského národa v zahraničí, ktorý obracajúc zrak k Slovensku, tvoril slobodne kultúrne hodnoty, považujúc ich oprávnene za integrálnu súčasť slovenskej národnej kultúry.

Šprinc vo svojom úvodníku pripomenul, že kultúra a jej

---

1) *Cfr. M. Šprinc,* Na cestu, *Most, A Quarterly for Slovak Culture, Cleveland, Ohio, USA, vol. 1., 1954, č. 1, str. 1-3.*

hodnoty nie sú pre nás len sviatočnou záležitosťou, ale každodennou stravou srdca a duše, ak chceme ostať v spojení s otčinou a s jej duchom, vyjadrujúcim sa v slovenskej kultúre. Šprinc nastúpil so svojimi spolupracovníkmi do práce bez veľkého kriku a siláctva, súc presvedčený, že i najskromnejší ale hodnotný kultúrny skutok je viac ako mnohé reči. Svoj úvodník končí naozaj po kresťansky: "Veríme v Boha, vo večné hodnoty kresťanstva, v právo a slobodu človeka, v právo a slobodu nášho národa a v slobodu umeleckej tvorby. Sme proti každému násilenstvu či už v politike alebo v kultúre. Pokorne prosíme Boha, aby žehnal našu spoločnú kultúrnu robotu."

Keď v roku 1954 M. Šprinc vydal prvé číslo Mostu, nestaval zaiste na osamelom ostrove. Slovenský kultúrny život sa už vtedy prejavoval vo viacerých časopisoch a novinách, najmä v Spojených štátoch, ktoré sa stali účinným strediskom slovenskej kultúry a politiky najmä v prvých desaťročiach nášho storočia. Niektoré noviny a časopisy vychádzali už pomerne dlho, čo súviselo nielen s húževnatosťou a podnikavosťou redaktorov a vydavateľov, ale aj s obetavosťou slovenských emigrantov. Most si postupne nadobudol medzi týmito časopismi solídne postavenie, lebo Šprinc bol hneď pri vzniku časopisu istou zárukou serióznosti. Pritom však treba uvážiť, v akých sociálnych a kultúrnych pomeroch žili vtedy slobodní slovenskí tvorcovia, ktorí prišli do emigrácie po druhej svetovej vojne. Roztratení po všetkých svetadieloch zápasili s prekážkami priestoru a času. Väčšina z nich bola po dlhé povojnové roky poznačená tým latinským "prius vivere, deinde philosophari". No už vtedy sa žiadalo od nich, aby nečakali osobnú výzvu, ale aby sa s obetavosťou hlásili sami k činu. V skutočnosti okolo Mostu sa sústredili postupom času takmer všetky najlepšie sily slovenskej kultúrnej obce v zahraničí, ako to názorne dosvedčuje pripojený menný register okolo 180 prispievateľov, ktorí počas doterajších tridsať rokov trvania časopisu stáli obetavo pri zrode každého nového čísla Mostu. Treba tu pripomenúť, že Šprinc nebol úzkoprsý redaktor. Prijal všetko, čo sa vmestilo do obsiahlej kresťanskej a národnej koncepcie Mostu. Veď hneď v prvom čísle vyhlásil, že Most nechce byť časopisom nejakej skupiny a jeho stránky budú otvorené všetkým zdravým hodnotám, nech ich vytvoril ktokoľvek a kdekoľvek. Pre Šprinca meradlami Mostu boli vecné hodnoty a ich

základné zladenie s kresťanskými a slovenskými zásadami. V takomto najširšom svetonáhľadovom rámci Šprinc ponechal slobodu rôznosti a zdravému individualizmu.

Medzi prvými sa mu prihlásil k práci J. C. Hronský.[2] *Vo svojom liste pripomína, že kto napíše slovenské slovo, dáva najvyšší výraz osobnosti a osobitosti svojho národa. Teda slovenskí nepolitici, poznamenáva Hronský, keď píšu, robia tú najčistejšiu politiku.*

Prihlásil sa hneď i Msgr. Š. Náhalka s návrhom, aby sa v Moste uviedla do praxe vyváženosť medzi serióznymi a dokumentovanými vedeckými štúdiami a príspevkami zo všetkých oblastí umenia.[3] *Hneď pri zrode prvých čísiel boli tu básnici Dilong, Žarnov, Strmeň, Okáľ, Žiar a neskoršie i Zvonický, Doránsky a Milučký; pridali sa prozaici J. C. Hronský, D. Divinská, M. K. Mlynarovič, P. Klas, J. Okáľ; predstavili sa postupom času svojimi vedeckými štúdiami H. Bartek, J. G. Cincík, M. S. Ďurica, J. M. Kirschbaum, I. Kružliak, M. Lacko, S. Mečiar, J. A. Mikuš, Š. Náhalka, Š. Polakovič, F. Vnuk a ďalší; oživili Most svojimi recenziami a glosami Ďurica, F. Hrušovský, Lacko, Kirschbaum, Mikuš, Okáľ, Pír, Rekem, Špetko, Vnuk, Zúbek a mnoho iných, skrývajúcich sa za 35 rozličnými skratkami.*

Popri redaktorovi teda mnohí autori dávali Mostu aj čosi zo svojej povahy a temperamentu, akoby tak vdychovali časopisu blahodarný život slovenskosti na cudzej pôde. Avšak aj čitatelia, ktorých v zahraničí nebolo nikdy nazvyš, sa zaslúžili, aby Most pretrval až do dnešnej tridsiatky. Boli časy, keď slovenskí misionári a kňazi po šírom svete tvorili takmer polovicu predplatiteľov Mostu. Dnes je Most rozposielaný do všetkých kútov sveta, a na výmenu alebo gratis aj mnohým inštitúciám a univerzitným bibliotékam.

Na čelnej obálke čítame, že Most je "Štvrťročník pre slovenskú kultúru". To oprávni v budúcnosti literárneho vedca nadhodiť si niekoľko základných otázok: Ako prejavil Most záujem o sloven-

---

2) *Viď J. C. Hronský,* List redaktorovi, *Most, A Quarterly for Slovak Culture, Cleveland, Ohio, USA, vol. 2, 1955, č. 1, str. 1.*

3) *Cfr. M. Šprinc,* Vítame zdravú kritiku o Moste, *Most, vol. 1, 1954, č. 2, str. 34.*

skú otázku? Ako dokázal vytvoriť priestor pre rôzne literárne žánre? Či podporil na svojich stránkach kritické myslenie a ako? Aký vzťah mal k slovanským i neslovanským literatúram, najmä prostredníctvom prekladov? Ako sa Most zaujímal o slovenskú vedu? Boli v ňom aj polemiky a diskusie? Tieto a ešte ďalšie otázky čakajú na literárneho historika, ktorý by ich vedecky spracoval v rozsiahlejšej monografii.

Nateraz je tu Most ako životaschopný tridsaťročný organizmus so všetkými prednosťami i slabosťami. Možno by bolo o ňom písať aj kriticky, avšak Mostu nemožno zazlievať, že počas tridsaťročnej existencie vykonal čosi, čo by nemalo v našich povojnových desaťročiach umeleckú, ideovú i spoločenskú náplň, čo navzdor všetkým ťažkostiam nepretrvá. Naopak toto všetko robí z Mostu živototvornú súčasť slovenského kultúrneho a národného povedomia. Na tom všetkom majú zásluhu aj tí zo starších spolupracovníkov Mostu, ktorí stáli pri jeho zrode a nie sú už medzi nami: J. Lach, J. C. Hronský, F. Hrušovský, M. K. Mlynarovič, J. Paučo, Š. Náhalka, S. Mečiar, A. Žarnov, M. Lacko a iní. Im pri tejto jubilejnej tridsiatke treba vzdať poctu za pravdivý vzťah k slovu a za bohatú náplň ich slobodnej tvorby, ktorá ako úrodné semeno je zárukou ďalšej nádejnej žatvy.

Dr. Jozef A. Mikuš

DVAJA HISTORICI: JÁN MLYNÁRIK VS. VILIAM PLEVZA

Tieto mená možno nie sú Slovákom v slobodnom svete veľmi známe. Človek musí sledovať historickú literatúru, aby o nich niečo vedel. Ich asociácia vznikla tým, že predstavujú diametrálny rozpor vo vysvetlovaní novších dejín Sovietskeho zväzu, Česko-Slovenska a Slovenska.

Akademik Viliam Plevza, dvorný historik Husákovho normalizovaného režimu v Česko-Slovensku, je teraz riaditeľom Ústavu marxizmu-leninizmu Komunistickej strany Slovenska a členom redakčnej rady ***Historického časopisu*** Slovenskej akadémie vied v Bratislave. V tejto funkcii vystupuje ako advokát Sovietskeho zväzu a jeho vodcov, ako obhajca statu quo v strednej Európe, bratstva Slovákov a Čechov, marxisticko-leninistického režimu v Česko-Slovensku a ako laudátor Gustáva Husáka. V tomto ohľade sú jeho náhľady také nekritické, že čitateľ jeho článkov a kníh má dojem, že Slovensko je v najlepšej mysliteľnej situácii.

Keďže do r. 1945 Komunistická strana nemala významnejšie postavenie na Slovensku, on miesto všeobecných dejín v bežnom zmysle fedruje štúdium robotníckej otázky, a to od najstarších dôb. O tom svedčí tento odsek z jeho referátu predneseného na VIII. zjazde Slovenskej historickej spoločnosti od 30. júna do 2. júla 1981:

"Historické vedy by mali jednoznačne vysvetliť podstatu triedneho boja, úlohy vykorisťovateľských tried, malomeštiackych a oportunistických teórií, reakčnú povahu buržoáznej politiky a pod., a tak prispieť k triednemu uvedomovaniu nastupujúcej generácie a k upevňovaniu a prehlbovaniu tohoto uvedomenia v ostatných zložkách spoločenského organizmu."[1]

V tomto ohľade vedecké poznanie dejín Slovenska je "zaosta-

---

1) Viliam Plevza, ***Stav a úlohy slovenskej historiografie v období rozvinutej socialistickej spoločnosti***, Historický časopis, 1/1982, str. 7.

lé" a bolo by ho treba doplniť výskumom rímskeho obdobia, Veľkej Moravy až dosiaľ.[2]

Takto sa spätná aplikácia princípov marxizmu-leninizmu má podľa "štátneho plánu" uplatniť v 5-zväzkovom diele ***Dejiny Slovenska***, viaczväzkovom ***Přehledu dějin Československa***, v 5-zväzkových ***Dejinách Slovenského národného povstania***, v novej učebnici ***Dejín Komunistickej strany Československa*** a iných rozplánovaných dielach. Plevza je menovite zástancom syntézy slovenských a českých dejín v minulosti. A toto nie sú len plány. Prvý zväzok ***Přehledu československých dějin*** do r. 1848 už vyšiel za stalinizmu nákladom Československej akadémie vied v Prahe r. 1958. So slovenskou časťou týchto dejín to dopadlo biedne. Z kolektívu 19 autorov boli len 4 Slováci: Alžbeta Gácsová, Pavol Horváth, Peter Ratkoš a Ján Tibenský. Ich niekoľké paralelné kapitoly o Slovensku nezjednotili "československé dejiny". Skôr narušili jednotu českých dejín, kým zo slovenských dejín urobili sériu nesúvislých fragmentov. Išlo tu teda o urputné jednotárstvo a syntetizujúcu mániu.

Na zvládnutie týchto kolosálnych projektov treba pracovníkov. O tejto úlohe píše Plevza:

"Plnenie závažných úloh, ktoré stoja pred historickými vedami, potreba hlbokého poznania historického procesu vôbec a najnovších dejín osobitne si vyžadujú sústavné zvyšovanie nárokov na riadiacu činnosť, vnútorné skvalitňovanie vedecko-výskumnej práce, reštrukturalizáciu niektorých pracovísk a oddelení, presun kádrov, vytváranie problemových tímov, materiálne a technické zabezpečenie výskumu."[3]

Plevza ako jeden z kultúrnych diktátorov na Slovensku bude mať takto jedinečnú úlohu: vybrať spolupracovníkov, t. j. vylúčiť tých, ktorí nestoja na línii marxisticko-leninskej ortodoxie a ostatným nanútiť inštrukcie "štátneho plánu". No toto kritérium sa uplatňuje a uplatní aj inde. Ono rozhodne o tom, kto bude figurovať v chystanom ***Slovenskom biografickom slovníku*** a kto bude z neho vylúčený.

R. 1981 Orbis Press Agency v Prahe vydala Plevzovo dielo

---

2) Tamže.

3) Tamže, str. 9.

Slovakia in Socialist Czechoslovakia. Vyšlo údajne aj vo francúzskom jazyku. Táto kniha, ilustrovaná množstvom fotografií, je na prvý pohľad krásna. No jej filozofia a celkové poňatie sú tak komunisticky ortodoxné, že je odrazom myslenia úplného iluzionistu. Toto nie sú dejiny Slovenska. To je ***wishful thinking*** o tom, aký by bol mal byť vývoj na Slovensku od začiatku Česko-Slovenska podľa predstáv tohoto marxistu.

Prvá kapitola je nadpísaná: ***Buržoázno-demokratické Česko-slovensko***. Je tam, pravda, aj bežná zmienka o národnom čechoslovakizme Čechov a o autonomizme ľudákov, "klerikálneho to krídla slovenskej buržoázie", o boji českej buržoázie proti slovenskej. No autorovi sa tak zdá, že dejiny Česko-Slovenska a Slovenska sa začínajú r. 1921. Vtedy totiž Bohumil Šmeral, český komunista, mal povedať 13. januára reč v parlamente, v ktorej zdôraznil: "Tento štát je aj naším štátom. My ho nechceme rozbiť, ale dobyť." (Str. 26). Nato sa na jar 1921 založila KSČS. Ďalšie deje v Česko-Slovensku a na Slovensku sú reťazou udalostí a bojov KSČS o dobytie toho štátu. Inšpiráciou v tom boji bol komunistom a Plevzovi od začiatku Lenin a Klement Gottwald, od r. 1929 vodca KSČS. Potom nasleduje rozbor svetovej hospodárskej situácie po krachu burzy r. 1929 v New Yorku a veľkej depresie s dôsledkami pre ČSR a pre Slovensko: úpadok výroby v priemysle i poľnohospodárstve, nezamestnanosť a prejavy KSČS, ako čeliť týmto problémom. Chudobu na Slovensku ilustruje celostránková fotografia ženy s chlapcom, ako ťahajú pluh na biednej roli. Sem patrí aj fotografia "pochodu hladujúcich nezamestnaných" r. 1932 v Piešťanoch. Tento preexponovaný kontrast chudoby uviedol Plevza zrejme, aby ospravedlnil neskoršie prevzatie moci komunistami na Slovensku.

Titul druhej kapitoly je: ***Proti fašizmu a vojne***. Začína nástupom Hitlera v Nemecku a pokračuje Česko-Slovensko-sovietskou zmluvou z r. 1935. Potom je rozbor uznesenia VII. kongresu KSČS z jari 1936 s fotografiami robotníckej manifestácie v Košiciach a iných mestách. Nasleduje popis situácie, ktorá viedla k Mníchovu a k vyhláseniu Slovenského štátu a Protektorátu Čechy-Morava. Bez podrobnejšej analýzy medzinárodnej situácie sa to všetko vyhlasuje za víťazstvo fašizmu. Niet tam však zmienky o dohode medzi Ribbentropom a Molotovom z 24. augusta 1939, ktorou Sovietsky zväz umožnil Hitlerovi, aby začal

druhú svetovú vojnu.

Tretia kapitola sa zapodieva ***Slovenským národným povstaním*** v duchu Husákovej knihy s tým istým titulom. Chýba akákoľvek referencia na konferenciu v Jalte.

Nasleduje štvrtá kapitola: ***Na ceste k februáru 1948***. Tu sa vyzdvihuje oslobodenie Česko-Slovenska Červenou armádou a dômyselná úloha KSČS vo vláde Národného frontu, ktorá viedla k 25. februáru 1948. Toto všetko sa pokladá za zákon vývinu. O záludnej prítomnosti sovietskeho veľvyslanca Zorina v tých dňoch v Prahe a o tlaku Gottwalda na chorého Beneša sa čitateľ nič nedozvie.

Piata kapitola ***Program budovania základov socializmu*** rozoberá vznik odborov a roľníckych družstiev, t.j., ***proletarizáciu miest a dedín a zavedenie prvého päťročného plánu***. Je tam spomienka o Kongrese KSS z mája 1950, ktorý urobil chybu, keď odsúdil "buržoáznych nacionalistov" v KSS. Títo potom "boli vylúčení z politického a občianskeho života" (str. 116). Toto je literárny eufemizmus pre odsúdenie Clementisa na smrť a Husáka na doživotie. O destalinizácii a o rehabilitácii Clementisa a Husáka a spol. niet tam ničoho.

Ponad tieto otázky sa Plevza s ľahkosťou rutinéra prenesie k šiestej kapitole ***Obnova národného hospodárstva***, kde udáva štatistiky o prudkom vzostupe industrializácie Slovenska.

Budovanie základov socializmu je siedma kapitola. Obsahuje ďalšie štatistiky o závratnom vývine industrializácie a slovenskej kultúry. Tomuto ostatnému bodu sú venované štyri strany. Obsah kapitoly je zhrnutý v tomto odvážnom úsudku: "Koncom päťdesiatych rokov bolo Československo jednou z kultúrne najpokrokovejších krajín sveta." (Str. 146) No že bolo poslednou krajinou stalinizmu v Európe, o tom sa mlčí.

Ôsma kapitola ***Výsledky a problémy budúceho vývinu*** zdôrazňuje snahu o zrovnoprávnenie Slovenska s českými krajinami v oblasti industrializácie počas tretieho a štvrtého päťročného plánu.

Deviata kapitola ***Vývin ku kríze*** sa zaoberá "revizionizmom" t.j. dobou pred Dubčekom. Vtedy, podľa autora, nie stalinizmus bol krízou, ale smer, ktorý sa usiloval o jeho liberalizáciu. "Pravicové oportunistické, revizionistické a antisocialistické sily" na Slovensku i v českých krajinách využili slabosť Dubčeka, generálneho tajomníka KSČS, aby plánovali kontrarevolúciu. To

viedlo k obsadeniu Česko-Slovenska armádami Varšavského paktu. O tejto tragickej udalosti má Plevza toto stručné ale dômyselné vysvetlenie: "Dňa 21. augusta 1968 spojenecké armády zabránili krvavé vyvrcholenie protirevolučného vývoja." (Str. 176) Teda niečo ako streľba do fiktívneho koňa, alebo donquijotská výprava Varšavského paktu proti veterným mlynom v Republike. No bola to znamenitá zámienka pre prerušenie demokratizácie Česko-Slovenska.

Utvorenie Československej federácie, Konsolidácia a ***Perióda veľkých výsledkov*** sú tituly ostatných troch kapitôl. Za prezidenta Husáka Česko-Slovenská federácia a Slovensko dosiahli vraj vrchol rozvoja.

Kniha, v ktorej prvými fotografiami sú "československá" vlajka a Hradčany, má ako úvod celostranový citát z Husákovej reči z apríla 1976:

"Prestavba starej buržoáznej spoločnosti na novú značí vrchol demokratických a revolučných tradícií našich národov. Tvár nášho štátu sa celkom zmenila. Ľud sa stal skutočným vládcom štátu, vedomým tvorcom vlastného osudu."

Človek sa musí diviť Husákovi, ktorý sedel 9 rokov v Ruzyni a teraz musí tolerovať obsadenie Česko-Slovenska stotisícovou Sovietskou armádou, že je schopný zavrieť oči nad touto smutnou skutočnosťou. Pomery v Poľsku a samotnom Sovietskom zväze, kde už nevládne KS,ale vojenská diktatúra s KGB, by mali byť výstrahou pre Husáka a jeho vychvaľovača Plevzu. Dnes sa mnohí znalci východnej Európy zhodujú so Solženicynom, ktorý tvrdí, že komunizmus ako ideológia je mŕtvy.

Celá táto propagačná kniha je napísaná z vtáčej perspektívy moskovského internacionalizmu a KSČS. Pritom sa autor díva na minulosť, prítomnosť a budúcnosť červenými okuliarmi marxistu. Ako kedysi Hitler veril v svoj systém, aj on verí v komunistické milénium. Všetko ostatné je mu druhoradé. Aj jeho reč je presýtená socialistickým verbalizmom, t.j., chorobou, ktorú ktosi nazval logoreou. Na pr. na strane 106 v 15-riadkovom odseku použil trikrát slovo "sociálny", dvakrát "socialistický", dvakrát "socializmus", dvakrát "kolektivistický", jedenkrát "leninský" a jedenkrát "proletársky".

* * *

Proti týmto zjednodušujúcim náhľadom Plevzu vystúpil Doc. Dr. Ján Mlynárik, slovenský historik, ktorý je od decembra 1982 v exile v západnom Nemecku. Osud tohoto Slováka je neobyčajne zaujímavý. Je synom slovenskej rodiny, ktorá sa vari r. 1948 presťahovala do sudetského územia. Žil teda okolo 30 rokov v Čechách a je zázrak, že sa úplne nepočeštil.

R. 1978 v 57. čísle periodika *Svědectví*, ktoré vydáva v Paríži český exulant Pavel Tigrid, Mlynárik – pod pseudonymom Danubius – uverejnil článok s titulom ***Tézy o vysídlení československých Nemcov.*** V tejto štúdii odsúdil odsun Nemcov ako dôsledok boľševickej politiky. Článok vyvolal senzáciu v Česko-Slovensku i západnom Nemecku. Na Slovensku polícia začala hneď vyšetrovať slovenských intelektuálov, kto je jeho autorom. Keďže Mlynárik sa s tým bol zveril priateľovi Dominikovi Tatarkovi (autorovi ***Farskej republiky***) a Tatarka pri vyšetrovaní pod tlakom vyzradil meno pôvodcu, Mlynárik bol zavretý v máji 1981 na 13 mesiacov v Ruzyni. Konečne v decembri 1982 mu dovolili odísť do západného Nemecka.

Sudetskí Nemci boli tou štúdiou nadšení, takže umožnili Mlynárikovi usadiť sa s rodinou vo Waldkraiburgu. Len čo sa tento ocitol na slobode, uverejnil v ***Sudetendeutsche Zeitung*** 14. januára 1983 v Mníchove článok pod titulom ***Ich bin Danubius.*** Ten istý článok prevzalo ***Svědectví*** v čísle 68/1983. Je to odvážna obžaloba Čechov, ktorí za Beneša po r. 1945 zavraždili okolo 230.000 sudetských Nemcov a odsunuli 3 milióny do Nemecka. Slováci v slobodnom svete by boli očakávali, že sa Mlynárik pridá k slovenskému exilu. No zdá sa, že ako protestant s českým vzdelaním sa bude držať skôr českej emigrácie. Toto vysvetľuje, prečo píše do ***Svědectví.***

V tom istom čísle ***Svědectví*** 68/1983 Mlynárik zároveň uverejnil článok ***List kolegovi historikovi.*** Jeho adresát nie je výslovne spomenutý, no z indícií sa dá usúdiť, že ide o Plevzu, ktorému autor dáva dva odkazy. List je pozoruhodný pre určité tézy, ktoré sa v istom zmysle zhodujú s náhľadom slovenského exilu a iné, ktoré sa od neho odlišujú.

V prvom rade tu ide o stanovisko k politike boľševizmu vôbec. Toto ilustruje tento odsek:

"Sme historici, pracujeme s časom a vieme, ako veci dopadnú. Raz príde čas, že vyhnanie Nemcov z ich staročných sídiel bude

všeobecne odsúdené ako zločin, infikovaný do českého pohraničia z kaukazských stalinských transferov. Boľševizmus, brat fašizmu, je hlavnou príčinou tragédie českého národa, ako aj tragédie troch miliónov čsl. Nemcov. Transfery boli Stalinovo víťazstvo, on bol ich hlavným garantom. Z môjho vnútorného odporu k boľševizmu, ako fašizmu druhej polovice XX. storočia, vzniklo aj kritické hodnotenie vyhnania Nemcov zo starých sídiel. Prívrženci boľševického myslenia musia pochopiteľne pri mojich tézach besnieť, ako to ostatne ukázali nielen v Ruzyni, ale aj v polemikách. Ale to ma nemýli. Nie som čechofób, nebol som nikdy nacionalista."[4]

Mlynárikov náhľad na česko-slovenský pomer a na federalizáciu je hodne pokrivený. On sa pýta napr., "či je slovenský národ plnohodnotným národom". Túto otázku si staval už v rokoch 1968-70:

"Najmä v súvislosti s federalizáciou, ktorá sa mocensky presadzovala v čase, keď spoločný československý dom bol v plameňoch okupácie. Ktorýže rozumný člen rodiny sa začne hádať o zasadací poriadok u rodinného stola, keď je červený kohút na streche?... Prečo ten náš malý nešťastný národ má vždy prísť k čomusi, čo mu patrí, v takýchto skúškach na úkor najbližšieho národa, na ktorý dopadla päsť?... Nerád by som zjednodušoval, ale predsa v skratke sa mi náš slovenský údel vidí strastiplný v tom, že ako Slováci sme mohli prehovoriť vždy iba na strane mocných, ak sa mali podrážať nohy susedom. ...Tak sme roku 1848 išli s mocnou Viedňou v jej mocenskej reakčnosti proti revoltujúcim Maďarom, roku 1938 s Hitlerom proti Čechom a roku 1968 s Moskvou proti Prahe. Ak dnes protislovenský šovinizmus, ktorý sa v nevídanej miere zdvihol v českých krajinách, a ja som jeho intenzitu mohol časove presne pozorovať, znemožňuje budúce plodné štátne súžitie medzi Čechmi a Slovákmi, je to nie pre federalizáciu, ale preto, že sovietizácia Česko-slovenska sa deje cez vládnucu slovenskú mocenskú špičku. A prostý muž z ulice v Prahe si ťažko vo svojom nacionalizme uvedomí,... že to nie je slovenská politika v Prahe, ale politika východnej metropoly, ktorá vychádza dôsledne zo starorímskeho cieľa ***divide et impera***.

---

4) Svědectví, 68/1983, str. 704.

Napísal som kedysi takýto článok a Vilko Plevza, vtedy Husákov poskok, ma napadol takmer v celom čísle *Nového slova*. Hoci som kedykoľvek predtým mohol v českej hospôdke pohovoriť so svojimi krajanmi v materčine, od čias imperiálneho rozdelenia našich národov znie slovenčina pre české uši snáď horšie než kedysi nemčina. Hrdza a jed okupácie nezožierajú len dušu jednotlivca, ale aj identitu a spolupatričnosť národov, odkázaných osudovo na seba."[5]

Nuž z tohoto vidno, že Mlynárik nepozná vôbec 20-ročný boj Slovákov o autonómiu, ani to, že keby Česi boli bývali rozumní r. 1945, boli by prijali quasi federatívne zriadenie z r. 1938. Mlynárik je ešte v zajatí komunistických teórií, keď tvrdí, že r. 1848 išli Slováci s Viedňou proti revoltujúcim Maďarom. Vtedy federalizácia Rakúskej monarchie sľubovala väčšiu slobodu pre Slovákov než Kossuthova revolúcia. Aj Sovietsky zväz urobil v určitom zmysle pokrok proti cárskemu samoderžaviu, keď zaviedol federáciu. Že by Slováci r. 1938 šli s Hitlerom proti Čechom je nezmysel. Za vtedajšej medzinárodnej situácie Slováci museli ísť svojím smerom. Alebo že r. 1968 išli s Moskvou proti Prahe? Praha spala 40 rokov, kým si neuvedomila, že existuje slovenský problém. A konečne, sú Slováci a Česi odkázaní osudovo na seba? To je priúzke chápanie problému strednej Európy. Jej rozkúskovanie v dlhšom pohľade neprinieslo žiadnemu tamojšiemu národu väčšiu slobodu. Preto potreba integrácie tohoto priestoru na základe rovnosti všetkých národov rysuje sa teraz s väčšou naliehavosťou než kedykoľvek predtým. Teda nielen Česi a Slováci sú osudovo odkázaní na seba, ale aj ostatné národy strednej, ba celej Európy. Mlynárik sa priznal, že "nemohol natoľko študovať slovenský problém"[6], ako mohol študovať vzťahy česko-nemecké. Dúfajme, že to nahradí v exile a zbaví sa svojho komplexu národnej menejcennosti.

Zdrvujúce svedectvo podáva Mlynárik o celkovej atmosfére v Česko-Slovensku a zvlášť na Slovensku. Niet tam radosti zo života, ako by to chcel čitateľovi nasugerovať Plevza. Menovite medzi intelektuálmi panuje strach z udavačstva. Boja sa hovoriť

---

5) Tamže, str. 700.

6) Tamže, str. 699.

jeden s druhým. O tom výrečne hovorí Mlynárik v tomto odseku, venovanom polícii:

"Presvedčil som sa o tom definitívne za tých 13 ruzyňských mesiacov. Nehľadí na nás zo spodku, ale z veže, ktorá vznikla za dlhé roky udaní a informácií z našich radov. Ostatne už roku 1972 mi majori ŠTB povedali, že všetko, čo vedia, je od nás a z nás a dokonca v roku 1979, keď ma bratislavské komando ŠTB prišlo do Prahy varovať, aby som Dominika Tatarku nechal na pokoji, mi povedali: 'O kom z vašich priateľov by ste mohli s určitosťou tvrdiť, že nie je naším spolupracovníkom?' Ak sa im to nedostane do uší prostredníctvom ich osvedčených metód a výsluchov, vyžvania to intelektuáli sami na seba, lebo v obkľúčení, podobajúci sa pavúkom vo fľaške, majú jedinú inšpiráciu len zo stykov medzi sebou."[7]

Niekoľko odsekov venoval Mlynárik priateľovi Tatarkovi, ktorého vraj teraz nikto nepozná:

"Dominik má 14. marca 1983 70 rokov. Iní majú národných umelcov, oslavné zborníky, dostávajú metále. Ako poznám situáciu, Dominik sa kdesi v samote spije, a ja sa v ten deň kdesi v Mníchove v duchu spijem s ním."[8]

Izolácia je takto osudom padlých komunistických intelektuálov. Ľudia s nimi prerušia styky. Nikto sa neodváži o nich niečo napísať a kultúrni diktátori nedovolia, aby sa ich články a rukopisy uverejnili. Mlynárik sám sa v tomto ohľade trpko sťažuje. Teraz má 50 rokov, no ako historik dosial nič nemohol vydať:

"Tých 12 monografií o sociálnych hnutiach za prvej Republiky na Slovensku boli len prípravné štúdie k syntéze, ktorú mi však vo vydavateľstve Akadémie v Bratislave opatrní súdruženkovia nevzali – v archíve majú aspoň návrh. Napísal som ***Štefánika***, rozhádzali mi to v sadzbe. Napísal som ***Vznik Československa***, môj priateľko Plevza nechal rozhádzať stránkovú korektúru, vlastne hotovú knižku, že je vraj politicky škodlivá a ideologicky závadná."[9]

---

7) Tamže, str. 701.

8) Tamže, strany 701-702.

9) Tamže, str. 702.

Bod, ktorý mi z toho listu ešte prichodí spomenúť, je socializmus v praxi. O tom píše Mlynárik takto:

"To, čo som videl na povrchu, bolo iba klamné zdanie; vo vnútri je táto spoločnosť chorá a zastrašená. Masaryk tomuto (sic) národu kedysi vytýčil dve devízy: Nebáť sa a nekradnúť! Akoby predvídal, čo ho môže morálne zdeptať. Teraz tento národ kradne a bojí sa. Vyše 70% ľudí zo všetkých väzňov je v base za Paragraf 132 – rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve."[10]

Toto je teda skutočný socializmus. Všetko podnikanie je znárodnené. Niet iniciatívy v práci. Ľudia robia, čo musia. Služby sú podpriemerné, či ide o komunikácie, obsluhu v reštauráciách, starostlivosť v nemocniciach atď. Je to celkom tak, ako to povedal Churchill: Kapitalizmus sa snaží nie celkom rovnako rozdeľovať spoločné dobro, kým komunizmus sa usiluje o rovnaké rozdelenie biedy.

Podľa Mlynárika slovenské mestá sú dnes spustošené. Ako príklad uvádza Banskú Štiavnicu, mesto jeho mladosti. A pýta sa zároveň: "Ako je však spustošená slovenská duša? Náš slovenský človek?"[11] Je to iste ukrutná otázka v krajine, kde sa ľudia nemôžu priznať k svojej viere a k svojmu politickému presvedčeniu.

Vzhľadom na tieto skutočnosti, ako historik, ktorý chápe dejiny ako vývoj a zmenu, Akademik Plevza by sa mal pýtať sám seba: Čo by sa stalo zo Slovenska, keby komunistický systém padol v Sovietskom zväze, v Poľsku a Česko-Slovensku? Čo by sa stalo s ním?

---

10) Tamže, str. 699.

11) Tamže.

Imrich Kružliak

NÁROD A MATICA

"Oživujúc dejiny slovenskej Matice oživujeme i najvyššie snaženia národa, lebo Matica je vrchol všetkého duchovného, čo nám predkovia, úsilnejší a nadšenejší nás, zanechali. Jej dejinami odhaľujeme najhnusnejšiu krivdu a voláme účinne národ do zbrane, jak vravel ktosi, že hroby hovoria tklivejšie než živí ľudia. Pestujme spomienky na Maticu ako zvláštny, posvätný kultus; najmä navrhujeme, aby sa deň 21. augusta, keď bola Matica potvrdená a deň 12. novembra, keď spáchaný bol hrozný inkvizítorský čin, v celom národe spomínal!" (Dom a škola X, 1894, 283-284) A rovnako aby sa spomínal aj deň 1. januára, keď bola Matica oživotvorená a deň 27. apríla, keď zákonom zlikvidovali jej verejnú činnosť a spravili z nej mŕtvy knihovedný ústav a literárny archív. (I. K.)

Poučení dejinnými faktami môžeme konštatovať, že Matica slovenská vznikla z túžob a vôle národa. Slovenské osudy boli po dlhé veky také, že Slováci hľadali záchranu už len v etickokultúrnej prítulnosti k sebe samým. A Matica už aj svojím menom im mala dať takúto ochranu. Preto všetky sily a nádeje vložili do snáh o založenie Matice. Bolo to úmorné úsilie dlhých generácií, v ktorom išlo o to byť či nebyť národom. A boj o Maticu bol symptómom týchto zápasov.

Panoráma slovenských osudov

Od utláčaného národa, ktorý nemal ani právo ani moc, odvracali sa postupne všetky privilegované vrstvy: šľachta, cirkevná hierarchia, zemania a mešťania. Pritom tento národ, autochtonný majiteľ Slovenska, mal pôvodne aj vlastné kniežacie rody, aj vlastnú šľachtu. Mal starú slovanskú cirkevnú tradíciu, veď sv. Metod bol prvým jeho arcibiskupom už v 9. st. A táto tradícia sa z cirkevných dejín a aj v ľudovom podaní nestratila. Len vysoký klérus tiež šiel radšej s tými, čo vládli mocou, ako s tými, čo mali pravdu. Mal svojich zemanov i mešťanov, ale aj títo sa obracali za honorom a profitom a právo národa im nestálo za fajku tabaku.

Živili ho víziou slovanstva, a on popravde už jazykove bol jeho kolískou. Ale Poliaci na severe boli zotročení a rozdelení a mali sa čo starať aspoň o kultúrnu jednotu Poľska. Česi na západe slúžili ochotne nemeckým cisárom a starali sa o seba. Ani kapitál neboli ochotní investovať na Slovensku, aby tak utužovali slovanské zväzky s "bratským národom". Slovenskí literáti, aj keď za čas hľadeli na českú bibličtinu ako na "náš jazyk materský", ani nevedeli ani nechceli sa počeštiť a naostatok slovami J. M. Hurbana vyhlásili: "My sme Slováci veskrze, v nás nic není českého". A ojedinelí českí literáti (A. Heyduk, J. Neruda, V. Hálek, B. Němcová, J. Vrchlický, S. Čech a iní), aj keď boli výkvetom národa, vedeli sa, povedané vyznaním J. Holečka "Podejme ruku Slovákům", len slovami oduševniť za "česko-slovenskú zhodu". Potrebnej, konkrétnej dôvery tu bolo málo. Túto ako-tak vyvolali až Slováci v "Detvane" od r. 1882. A južných Slovanov odlučoval od živého prirodzeného spojenia so Slovenskom nielen maďarský etnický koridor, tento osudovo-tragický klin v živote stredoeurópskeho slovanstva, ale aj maďarský expanzívny nacionalizmus, pričom sa pred maďarským útlakom aj sami južní Slovania zachraňovali víziou ilyrizmu a neskoršie rusofilstva, a to aj prispením Slovákov (J. Kollár, P. J. Šafárik, Š. Moyses, J. Haulík, B. Šulek). A veľkí ďalekí Rusi, keď sa za Košútovej revolúcie vlastnou armádou dotkli slovenského územia, prišli pomáhať viedenskému cisárovi, a Štúrova oslobodzovacia revolúcia ich vôbec nezaujímala.

Nuž tak sme vyzerali od sklonku 14. st., keď sa začal rodiť pojem "natio slavica". Slovákov vo vlastnom dome kádrovali maďarskí i nemeckí kolonisti. Ale s Maďarmi i Nemcami sme chceli vychádzať v zhode, len práv sme sa nechceli a nemohli zrieknuť, lebo to by znamenalo zriekanie sa života. Od čias J. Jakubea, J. B. Magina, D. Krmana, M. Bela, A. F. Kollára, S. Timona, J. Papánka, J. Sklenára a iných sme sa už tak živo prihlasovali k "natio slavica", že z toho vyrastala naša národná ideológia. Pre nás to bol pojem slovenský i slovanský, lebo u nás sa tieto veci dlho prekrývali. Vyplývalo to z tradície veľkomoravskej a cyrilometodskej a zostáva nám to v kostiach až dodnes. A keď v prvej polovici 19. st. ešte aj Nemec Herder poukazoval na historickú úlohu slovanstva, ako sa ho nemali chytať J. Kollár, J. Hollý, P. J. Šafárik, Ľ. Štúr, A. Radlinský, J. Palárik a iní?

Slovanstvo našim predkom imponovalo mohutnosťou, ale i nadradením národa nad štát a vyzdvihovaním slobody, rovnosti a ľudskosti. Veľké ideály svietia vždy otrokom na ceste k slobode.

Až Ľudovít Štúr zostúpil od vízie romantického slovanstva na reálnu pôdu národnej potreby. Ale zakorenený odpor západoeurópskych expanzívnych nacionalistov voči slovanstvu našiel v Maďaroch svojich najvernejších spojencov. Maďari videli obávaný panslavizmus v každom slovenskom pohybe. Usilovali sa preto všemožne potlačiť aj najmenšie snahy o kultúrne práva Slovákov. Platila pre nich politická direktíva: "Ak chceme žiť, musíme sa rozmnožovať cestou asimilácie cudzích elementov,... musíme Slovákov, žijúcich na území maďarského štátu, vytrhnúť zo slovanského tela a pripútať k sebe" (B. Grünwald).

Na Západe bol už od Napoleonových čias strach z Ruska. A predstava zjednoteného slovanstva tento strach len zvyšovala. Podporoval to aj vedecký výskum slovanstva. Šafárik tézou, že Slovania sú jeden národ, že majú spoločný pôvod, jeden jazyk, že sú "prabydlitelé Európy" a spolutvorcami európskych dejín (***Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten***, 1826, ktoré dva razy preložili do angličtiny a nemčiny) prispel k tomu nemalou mierou. A v iných dielach (***Slovanské starožitnosti***, 1837 a ***Slovanský národopis***, 1842) tento obraz slovanstva len zosilnil. To vyvolalo v Európe prekvapenie, údiv, ale aj silný ohlas. Teraz ešte viac platilo, že Rusko treba politicky a mocensky demobilizovať. Preto na konci prvej svetovej vojny bol cez Nemecko do Ruska prepašovaný Lenin v ilúzórnej nádeji, že Rusko politicky rozloží. Následky tejto veľkej ilúzie pociťuje dnes Európa i svet.

Videné z tohto globálneho hľadiska nemožno za nacionálny šovinizmus a protislovanskú politiku viniť len Maďarov, lebo taká bola vládnuca politika v západnej Európe. Maďari, ako poslušný žandár, vykonávali v slovanskom mori úlohu západnej expanzívnej protislovanskej politiky. Že to postihovalo hlavne Slovákov, Rusínov, Chorvátov a Srbov v Uhorsku, to bola otázka geopolitického osudu týchto malých podmanených národov. Vinu na ich tragédii nieslo aj veľké Rusko, oslavovaný slovanský brat, ktorý sa o svojich malých bratov v strednej Európe nestaral vôbec, alebo ich ničil (prípad Poliakov) rovnako ako pruskí a rakúski Nemci a Maďari.

Po prehratej Štúrovej revolúcii (1848-49), kde Slováci boli spojencami cisárskej Viedne proti Košútovi, "Októbrový diplom" (1860) cisára Františka Jozefa I. vyhnal na ulicu i tých niekoľkých slovenských revolucionárov, ktorí po r. 1848-49 dostali za odmenu od Viedne štátne úrady na maďarskom území. Na Slovensku ich nenechali, lebo sa báli ďalšieho "kriesenia slovenského národa" (S. Mečiar). Prejavy expanzívneho nacionalizmu sa v Uhorsku presadzovali tou najdrastickejšou formou, ktorá siahala priam do ľudskej dôstojnosti človeka. Viedeň chcela udržať národy monarchie v otrockej poslušnosti, ale "zachraňovať staré centralistické pozície v nových hospodársko-spoločenských podmienkach starými metódami ukázalo sa nad sily nacionalistického absolutistického diktátu" (J. Mésaroš). Zdá sa, že staré politické sily už neboli schopné chápať potreby nového času. Z Viedne alebo nevideli alebo nechceli rozumieť národnostnú mapu monarchie a postavenie jednotlivých národov. A "aby zo svojich mocenských ašpirácií stratili čo najmenej, dohodli sa roku 1867 so svojím najsilnejším súperom, maďarskými vládnucimi triedami, ktoré mali podobné ašpirácie v Uhorsku, a rozdelili si s nimi nadvládu nad ostatnými národnosťami monarchie" (J. Mésároš). V takomto nemravnom svete mali Slováci presadzovať základné požiadavky dôstojného národného života. Maďari v svojej politickej pýche už nepoznali hranice a hlásali: "My tvoríme jednotný štát s veľkou minulosťou. Rakúsko je mozaikou národností a držav bez vnútornej jednoty." (G. Andrássy) Pritom Maďarov v Uhorsku bolo iba 40%. Mali však všetky reprezentatívne národné kultúrne a vedecké inštitúcie (Maďarské národné múzeum, Maďarskú akadémiu vied a Maďarské národné divadlo), na ktoré dostávali státisíce zlatých štátnej dotácie a Slováci nemali okrem Slovenského národného múzea nič a nedostali ani zlatku štátnej podpory. Na konci 19. st. boli jediným národom v celej monarchii, ktorý nemal jedinú vlastnú strednú školu a ani jediný slovenský učiteľský ústav. A maďarčina vytláčala slovenčinu ako vyučovací jazyk aj z ľudových škôl. Tak vyzeral obraz kultúrneho Slovenska na pozadí fiktívneho veľkomaďarského Uhorska, ktoré sa zvyklo honosiť kresťanským označením Regnum Marianum. S týmto obrazom vstupovalo aj do 20. st., ktoré mu pripravilo nevyhnutný koniec, a jeho utláčaným národom veľké nádeje i nové sklamania.

Zrod matičnej myšlienky

Slováci žili kultúrne vlastným životom aj v čase latinskej kultúry. Stredoveké európske univerzity, odkiaľ prichádzali ich domáci vzdelanci, i neskoršie univerzity i polouniverzity na Slovensku mali priekopnícky význam aj pre vznik a rast slovenskej kultúry. A od reformácie bola kultúra zjednocujúcim činiteľom aj v slovenskom národotvornom procese. Ani latinské osvietenské učené spoločnosti nemohli sa vyhnúť tomuto trendu. A popri nich i z nich vznikali ***slovenské učené tovarišstvá***, z ktorých najmä ***Bernolákovo*** (1792) ako kultúrna organizácia pokrývalo už celé územie Slovenska, a svojimi odbočkami (stánkami) zachycovalo aj kultúrny život Slovákov na maďarskom území (Jáger, Ostrihom) a v rakúskej Viedni.

Mimoriadnu úlohu v slovenskom národotvornom procese (1780-1848), v ktorom sa zrodila aj myšlienka Matice slovenskej, zohrali slovenské študentské spoločnosti. Aj Bernolákovo Tovarišstvo vyrástlo zo ***Spoločnosti pre pestovanie slovenskej reči*** v generálnom seminári na bratislavskom hrade. Takéto spoločnosti boli aj v biskupských seminároch (Trnava, Ostrihom, Viedeň), z ktorých vyšli také zjavy ako Ján Hollý, Andrej Radlinský, Ján Palárik a početní iní. Z bratislavského ***Spolku literatúry slovenskej*** (1801) vznikla pri evanjelickom lýceu ***Stolica reči a literatúry česko-slovenskej*** (1803). Odtiaľto zas vyšli Ján Kollár, Karol Kuzmány, Ľudovít Štúr a iní. Títo študenti si neskôr sami založili ***Jednotu literárnu*** (1828). A hýbali sa aj študenti vo Viedni, kde založili ***Česko-slovenský spolok*** (1823), v Kežmarku založili ***Slovenskú spoločnosť*** (1824) a podobná spoločnosť bola vtedy už aj v Šoproni. V Bratislave K. Kuzmány a J. B. Vrchovský založili zas ***Spoločnosť česko-slovanskú*** (1827). V Báčke mali ***Čitateľský spolok*** s knižnicou pre slovenskú mládež a v Budíne ***Slovanskú lekársku spoločnosť*** ako vzdelávací spolok. To sú dôkazy, ako sa všade hýbala slovenská študujúca mládež, ktorá pri formovaní slovenského národa zohrala veľkú rolu, ale táto činnosť zostáva dosiaľ málo zhodnotená. Mládež oboch konfesií ukazovala tým nielen kultúrnu aktivitu, ale aj národnú uvedomelosť a približovanie sa k iným slovanským, ale aj západoeurópskym národom.

Cesty ku kultúrno-národnému zjednoteniu Slovákov boli ešte

rozdielne, stále tu pôsobil nešťastný konfesionalizmus a ani forma, akou mali uskutočniť kultúrnu jednotu, nebola ešte jasná. Konkrétny smer tu ukázal Anton Bernolák, ktorého Tovarišstvo si postavilo za cieľ: slovenským slovom (kultúrnou západoslovenčinou) tvoriť a dvíhať slovenský život a jeho kultúru všade, kde žijú Slováci. To bol už organizačný i osvetový kultúrny program, ktorý ukazoval cestu budúcim generáciám. Bernolák uzákonením spisovnej slovenčiny vykonal revolučný čin, ktorým chcel odstrániť konfesionálnu rozdvojenosť a kultúrne zjednotiť všetkých Slovákov. Bernolákovo hnutie vyvolalo hneď aj politické dôsledky. Keď snem r. 1790-91 pripustil, že namiesto latinčiny sa môže do škôl uviesť maďarčina, J. Fándly okamžite žiadal rovnaké právo aj pre "slávny slovenský národ". Tak sa stalo, že "bernolákovci išli v ústrety objektívnym potrebám spoločenského vývinu" (J. Béder). A aj keď Tovarišstvo počiatkom 19. st. zaniklo, jeho ohlas tu zostal a jeho slovenčina pôsobila podnetne aj na evanjelických vzdelancov. Možno, že aj pod týmto dojmom vzniklo poznanie: "Slovo národ znamená společenství takových lidí, kteří svazkem jedné řeči, rovných mravů a obyčejů spojeni jsou" (J. Kollár).

Bernolák ukázal aj tým, ktorí zotrvávali na česko-slovenskej vzájomnosti, že pomer týchto národov môže v budúcnosti spočívať len na princípe dvoch samostatných spisovných jazykov. A keď Kollár a Šafárik včlenili ľudovú reč a ľudovú poéziu do národného programu, neodkrývali tým len krásu slovenských ľudových piesní, ale aj pole spisovnej slovenčiny.

V Bernolákovom čine chcela pokračovať generácia jeho mladších nasledovníkov. Jej vedúcim činiteľom bol Martin Hamuljak, ktorý sa v Budíne usiloval najprv o ***neverejný spolok na predplácanie slovanských časopisov*** (1826). Potom prišiel s plánom založiť ***Národný ústav*** (1829) s vlastnou knižnicou a literárnym časopisom, ale úrady jeho žiadosť zamietli. Neúnavný Hamuljak sa však nedal odstrašiť a o pár rokov založil ***Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej*** (1834). Hamuljak chcel národnú jednotu demonštrovať aj tým, že na čelo Spolku navrhol Jána Kollára. Spolok formálne existoval až do r. 1850. Usiloval sa zblížiť zástancov bernolákovčiny a bibličtiny. S konkrétnym činom nového jednotného spisovného jazyka vystúpili štúrovci v ***Tatríne*** (1844), ktorý sa už považoval za "jednotu milovníkov národa a života slovenského". Najvýznamnejším úspechom Ta-

trína bolo zjednotenie oboch slovenských táborov na jednotnej spisovnej reči na schôdzi v Čachticiach (1847). Hamuljakov Spolok a Tatrín sa v spoločnom úsilí národného zjednotenia výdatne dopĺňali. Po Štúrovej revolúcii zanikol aj Tatrín.

Bezpochyby pod vplyvom Bernolákovho Tovarišstva, ktorého účinky trvali oveľa dlhšie ako jeho existencia, začali od r. 1822 vážne rokovať o celonárodnej kultúrnej organizácii aj J. Kollár, P. J. Šafárik, J. Benedikti a Fr. Palacký. Šafárik videl v takejto organizácii hlavný predpoklad akéhokoľvek slovenského úspechu. Iniciátorom týchto rozhovorov bol Ján Kollár, ktorý si r. 1826 pozval na podobnú poradu v Pešti aj mladých bernolákovcov (M. Hamuljak, J. Herkeľ a J. Koiš). Pozoruhodné je, že na tejto porade bol aj srbský profesor J. Magaraševič, Šafárikov priateľ a spoluzakladateľ Matice srbskej. To ukazuje, že tu už konkrétne šlo o prípravy na založenie Matice slovenskej, aj keď prvým rezultátom tejto porady bolo založenie peštianskeho ***Slovenského čitateľského spolku***, ktorý mal celoslovanské zameranie. Že myšlienka Matice stála v pozadí všetkých týchto porád, ukazujú aj Šafárikove listy Kollárovi a Hamuljakovi z r. 1827. Šafárik vtedy vážne pripomínal Slovákom"nyní anebo nikdy". Po tom, čo si Poliaci vo Ľvove založili ***Maticu poľskú*** (1822), Srbi v Pešti ***Maticu srbskú*** (1826), Česi v Prahe ***Maticu českú*** (1831), čas dozrieval aj pre Slovákov, i keď ich situácia bola iná a najmä komplikovaná jazykovou rozčesnutosťou. Ako však myšlienka matíc napredovala, ukazuje aj založenie ***Matice ilýrskej*** (1847), ktorá sa potom pretvorila na ***Maticu chorvátsku*** (1874) a ***Matice haličsko-ruskej*** (1848). Len Slovinci si založili ***Maticu slovinskú*** až rok po Matici slovenskej.

Na Maticu slovenskú, ako náhradu za úradne zrušenú Spoločnosť česko-slovenskú, pomýšľali aj mladí štúrovci, ktorí si r. 1837 predstavovali Maticu ako stredisko národného hnutia. Súviselo to aj s návrhom A. B. Vrchovského, ktorý r. 1838 mladým bratislavským Slovákom navrhol založiť Maticu slovenskú, ktorá by bola "verejným reprezentantom slovenskej národnosti". Vrchovský si predstavoval Maticu ako bojovníka za slovenské národné práva, čiže chcel mať v nej aj politického činiteľa. Medzi mladými štúrovcami sa myšlienka Matice vtedy ešte neujala. Miesto nej vznikol ***Ústav slovanský***, ktorý mal plniť celonárodné poslanie. Ale z pamäti Slovákov sa myšlienka Matice už nestratila.

Konkrétnejšiu formu dostali akcie pre založenie ***Matice slovenskej*** od počiatku 50. rokov. Iniciatíva vychádzala zo skupiny viedenských Slovákov (J. Kollár, D. Lichard, A. Radlinský, K. Kuzmány, M. Šteffko). Písali o nich vo viedenských ***Slovenských novinách*** i v časopise ***Cyril a Metod***. Na povestných viedenských slovenských báloch odhlasovali na Maticu slovenskú 50 zlatých. R. 1851 podali viedenskí Slováci už aj formálnu žiadosť na povolenie zbierky na Maticu a žiadali schválenie predložených matičných stanov. Keď úrady túto žiadosť zamietli pre nedostatočné finančné zaistenie činnosti spolku, viedenský obchodník Matej Šteffko sa osvedčil, že sám je ochotný zložiť požadovanú kauciu päťtisíc zlatých. J. Záborský sľuboval zas honorár za svoje "Žehry" a Daniel Petian sa zaručoval majetkom v hodnote desaťtisíc zlatých. Ale ako viedenské i peštianske úrady zamietli žiadosť o povolenie Matice.

Napriek nepriazni úradov v novinách sa začali zjavovať výzvy na založenie Matice. J. Viktorín vo viedenských novinách vyzýval národovcov "založiť slovenský literárny a vedecký ústav pod menom Matice slovenskej" (A. Mráz). D. Lichard r. 1856 v kalendári ***Časník*** podal prehľad činnosti Matíc u Slovanov a pýtal sa, čo sa spravilo pre založenie Matice slovenskej? Na túto otázku dalo jednoznačnú odpoveď až memorandové zhromaždenie v Turč. sv. Martine r. 1861, keď sa manifestačne dožadovalo, "aby literárne a mravne vzdelávateľné národné spolky právom slobodnej asociácie zakladať a k cieľom tým potrebné príspevky zbierať Slovákom vždy dovolené bolo". Na memorandovom zhromaždení sa ustanovil aj dočasný výbor Matice slovenskej v Pešti, ktorý tvorili Ján Francisci (predseda) a členovia Ján Gotčár, Viliam Paulíny-Tóth a Ján Palárik. Akcie za založenie Matice prebiehali tak na dvoch frontoch: po tom, čo stroskotali snaženia viedenských Slovákov, prišli teraz Slováci bývajúci v Pešti. Francisci už 1. augusta 1861 podal úradom návrh stanov Matice na schválenie. Matica mala Slovákom dať to, čo majú iné národy v akadémiách, literárnych spoločnostiach a osvetových zväzkoch. Jej budova mala byť "Domom slovenského národa" a matičná základina mala byť "Základinou slovenského národa". Matica mala byť vedeckou i osvetovou inštitúciou. Ale uhorská kráľovská námestná rada návrh vrátila s pripomienkami, ako ich treba prepracovať. Je priam neuveriteľné, že po tom, čo vie-

denská vláda v Októbrovom diplome z 20. okt. 1860 vyslovila zásadu národnej rovnoprávnosti, v stanovách Matice "meno slovenského národa nesmelo nikde figurovať" (S. Mečiar). Slováci boli zrejme ochotní prijať všetky požadované zmeny v stanovách, len aby dosiahli povolenie založiť Maticu.

Významným krokom v ďalších snahách o založenie Matice slovenskej bola účasť biskupa Štefana Moysesa. Moyses už 12. decembra 1861 viedol slovenskú delegáciu pred panovníka, ktorého žiadal, aby "národné práva i najvernejšieho slovenského národa určite formulované a primeranými ustanoveniami trvanlive zabezpečené boli". Pešťbudínske vedomosti nazvali toto vystúpenie slovenskej delegácie "vystúpením národa". A keď sa zdalo, že už nič nestojí v ceste založiť Maticu slovenskú, prišiel opäť zásah úradov. Brezno, ktoré chcelo byť sídlom Matice, pod tlakom kráľovského komisára svoj súhlas odvolalo. Našťastie vtedy sa prihlásil Turč. sv. Martin, ktorý na zasadnutí mestského výboru 21. apríla 1862 rozhodol, že sa "s radosťou a plesaním verejne osvedčuje, že ako si to pokladá za najsvätejšiu povinnosť, tak je aj ktoréhokoľvek času a v akýchkoľvek okolnostiach hotové prijať nielen sídlo Matice slovenskej, ale aj akékoľvek zhromaždenie v jej záležitostiach".

Konečne 29. októbra 1862 aj Uhorská kráľovská námestná rada oznámila, že panovník rozhodnutím z 21. augusta 1862 potvrdil stanovy Matice a tým povolil jej činnosť. Pešťbudínske vedomosti aj takúto, v normálnom svete prirodzenú vec zaregistrovali jasotom: "Sláva Hospodinu, Bohu nášmu!!!" Aj to ukazuje, v akých pomeroch žili Slováci v starom Uhorsku.

Potom už nasledovali zbierky na Maticu, kde sa ukázala slovenská obetavosť. Do 1. mája 1863 sa na Maticu nazbieralo 50 tisíc zlatých, čo prevyšovalo všetky očakávania. Naradostnený Francisci to komentoval slovami: "Národe môj drahý! Ty vstávaš z prachu síce, ale vstávaš ako obor".

Od nadšenia po sklamanie (1863-1875)

Aj keď z memorandových požiadaviek Slováci dosiahli len založenie Matice slovenskej, túto udalosť oslavovali ako "triumfálne víťazstvo" (A. Mráz). Ján Francisci jasal ešte aj nad okliešteným stanovami: "Toto je naša zlatá bula! To je náš prie-

pustný list, snímajúci z nás bremeno a väzby nevôle a dávajúci nám prvý pôžitok slobody. To je náš občiansky diplom, vyhlasujúci nás dosavádnych cudzincov vo vlastnej otčine za občanov tejže otčiny. To je zmluva našej národnej jednoty, pod ktorej ochranou a vplyvom národ slovenský zjednotí, vyvinie a rozmnoží svoje duchovné a hmotné dosaváď roztratené alebo v zabudnutej nečinnosti hynúce sily." Tu reálne oprávnené nádeje prechádzali až do eufórie, lebo radosť Slovákov, že konečne dosiahli úspech v národnej veci, bola neopísateľná.

Prvé, čiže ***zakladajúce valné zhromaždenie Matice slovenskej*** 4. augusta 1863 prilákalo do Turč. sv. Martina okolo päťtisíc ľudí. Na tie časy a na slovenské pomery to bol obdivuhodný počet. Deň zakladania Matice slávilo Slovensko ako národný sviatok. Vyzdobený Martin zapisoval do svojej mestskej kroniky jednu z najvýznamnejších udalostí v slovenských dejinách vôbec. Pre Slovákov bola Matica oveľa viac ako u iných slovanských národov. Slováci ju chápali ako potvrdenie o existencii slovenského národa. Pod jej štítom akoby boli dostali národné meno na mapu sveta. Tak kultúrou chceli dvíhať národ na politický piedestál. Ohne po okolitých kopcoch akoby vynášali plameň sviec z oltárov pri slávnostných bohoslužbách až pod nebesá.

Prejav, ktorým Kuzmány vítal Moysesa pri príchode do Martina, nám môže pripadať teatrálny, ale aj jeho slová a ich obsah plne zodpovedali významu udalosti a vtedajšej atmosfére slovenského sveta. Slovensko sa vtedy skutočne dívalo na Martin, na Moysesa a na Maticu. To bol naozaj "skutok rozhraničený pre celú históriu tohto národa", ako to povedal Karol Kuzmány so starozákonnou prorockou dôstojnosťou. A tomu zodpovedalo aj Moysesovo vyhlásenie na zakladajúcom zhromaždení, kde hovoril, že nebaží po hodnostiach, "kde je ale otázka o službe národu svojmu slovenskému a okolnosti k službám týmto, ako i obetiam pre rozkvet národa nášho, nikdy som sa neodťahoval, ani sa nejdem, ani nechcem, ani nebudem". Služba národu to bol cieľ Matice, a k tejto službe sa zaväzovali všetci matičiari. Nielen prví zvolení funkcionári: Štefan Moyses, predseda, Karol Kuzmány, prvý podpredseda, Ján Országh, druhý podpredseda, Pavol Mudroň a Michal Chrástek, tajomníci, Tomáš Červeň, pokladník, ale aj 984 matičných členov po celom Slovensku.

Biskup Štefan Moyses nám aj po 120-tich rokoch od tohto

veľkého dňa v histórii Slovákov pripadá ako predurčený vodca národa, ktorý preberá funkciu služby národu s požehnaním minulých i budúcich slovenských vekov. Aj obsah zakladajúceho zhromaždenia Matice akoby zhrňoval všetko pamätné od prvých slovanských slov sv. Cyrila a Metoda na Veľkej Morave až po súčasnosť. Preto sa Matica slovenská mohla nazývať "jednotou milovníkov národa slovenského". Jej úlohu určovali stanovy slovami: "V členoch slovenského národa mravnú a umnú vzdelanosť budiť, rozširovať a utvrdzovať, slovenskú literatúru a krásne umenia pestovať a podporovať, a tým aj hmotný blahobyt slovenského národa napomáhať a na jeho zvelebení pracovať"'.

Pozoruhodná je aj politická taktika, s akou Slováci uvádzali Maticu do života. Na jej čelo nepostavili mužov revolúcie, ale predné tolerantné osobnosti z cirkevného sveta, aby aj tak národu ukázali potrebu jednoty oboch konfesií a aby Viedni i Pešti dali dôkaz ochoty konštruktívne spolupracovať na výstavbe spoločnej vlasti, v ktorej Slovensku chceli zabezpečiť dôstojný kultúrny a slobodný národný život.

V tom, čo Matica chcela a mala vykonať, bolo veľa plánov, ktoré prevyšovali reálne možnosti slovenského života. Jej skromné prostriedky dovoľovali udeľovať podpory a pôžičky, pestovať a podporovať vedy a umenia, prevádzať ľudovýchovu a osvetu, vydávať knihy, udržiavať medzislovanské vzťahy a loyálne sa správať voči panovníkovi a štátnej vrchnosti. Matica mala však aj veľké plány alebo dostávala návrhy na veľké projekty: mala vydať Právno-verejnosprávne názvoslovie slovenské (návrh advokáta M. Mudroňa), Rusko-slovenskú porovnávaciu teoreticko-praktickú mluvnicu (návrh prof. E. Černého z Moskvy), pramene k histórii Slovenska, akési Monumenta historica ducatus hungarico-slovenica (návrh prof. J. Hložanského z Pešti), spis o uhorskom štátnom práve, zbierať dialektologický materiál pre veľký slovenský slovník a iné. Boli to plány pre prácu generácií, a to v nerušených podmienkach a s podporou štátu. Ale Matica, tak ako Slováci všeobecne, každú svoju činnosť musela presadzovať na ostrí noža.

Za krátkych 12 rokov trvania vedela založiť a obsadiť odbor filologický, odbor literárny, odbor historický (s pododborom archeologickým a národopisno-zemepisným), odbor juridicko-filozofický, odbor matematicko-prírodovedný (s pododbormi

matematicko-fyzikálnym, prírodopisno-zemeznaleckým a hospodársko-priemyselným) a odbor hudobný. S Maticou spolupracovali aj linguista M. Hattala z Prahy a D. Štúr z Viedne. Štúr mal pripraviť mapu Slovenska v rámci celého Uhorska, mal publikovať "geologicko-chemicko-mineralogické výskumy" a pod. Ako úradný orgán vydávala ***Letopis Matice slovenskej***, z ktorého v 12 ročníkoch vyšlo v postupnej redakcii M. Chrástka, V. Paulínyho-Tótha a F. V. Sasinka vyše 40 zväzkov. Pre všeobecné vzdelávanie vydávala ***Národný kalendár***, pre potreby slovenských škôl vydala Černého dvojdielnu ***Slovenskú čítanku***, Čulenovu ***Počtovedu***, pre ľudové potreby vydávala spisy o hospodárstve, záhradníctve a štepárstve, ovocinárstve, včelárstve a pod. Podporovala vydávanie gramatických diel, pomáhala organizovať zostavenie slovensko-maďarsko-nemeckého slovníka, zriadila si bohatú bibliotéku (zahrňovala aj testamentárne poručenú bohatú knižnicu M. Hamuljaka a M. Rešetku), archív a muzeálne zbierky, postavila matičnú budovu "Svetlicu", podporovala zriaďovanie dedinských knižníc, napomáhala slovenské ochotníctvo a spevokoly a pod. Úzka bola jej spolupráca aj s troma slovenskými cirkevnými gymnáziami v Revúcej, Martine a Kláštore pod Znievom. Poskytovala štipendium štyrom študentom a dávala podpory aj na gymnaziálne alumneá. Pritom mala pri zakladaní k dispozícii dohromady 94.251 zlatých. Jej výhodou bol slovenský idealizmus, že spočiatku všetky funkcie boli bezplatné.

Vzťahy so slovanskými národmi a ich kultúrnymi inštitúciami obmedzovala Matica viac-menej na slovanské národy v rámci monarchie. Ale už tradícia slovenských dejín, mentalita slovenského človeka a potreby slovenského národa nútili Maticu udržiavať a pestovať slovanské vzťahy. Preto už na zakladajúcom zhromaždení zvolili za členov výboru veľkého priateľa Slovákov, rusínskeho poslanca Adolfa I. Dobrjanského a chorvátskeho biskupa J. J. Štrossmayera; iní sa prihlásili za zakladajúcich členov Matice, ako ruskí profesori Vl. I. Lamanskij a M. F. Rajevskij, ďalší za riadnych členov, a na druhom valnom zhromaždení Matice zvolili za jej čestných členov rusínskeho biskupa Jozefa Gaganca, Srba Nikanora Grujiča, Chorváta Ivana Kukuljevića Sakcinského, Slovincov F. Miklošiča a Jána Bleiweisa a Čechov Fr. Palackého a A. Becka. R. 1866 sa zúčastnila matičná delegácia v Záhrebe na slávnosti tristoročného výročia smrti

chorvátskeho národného bohatiera Mikuláša Šubića Zrinského. Na slovanskú národopisnú výstavu v Moskve r. 1867 sa Matica už neodvážila vyslať oficiálnu delegáciu, aj keď slovenská tlač o výstave obšírne referovala. R. 1868 sa však zúčastnili matiční delegáti na sokolských slávnostiach v Brne, rovnako oficiálna delegácia zastupovala Maticu r. 1873 v Prahe na slávnosti storočnice narodenia Jozefa Jungmanna, a r. 1874, už posledný raz pred zatvorením Matice, prišla početná matičná delegácia aj do Záhreba na otváranie chorvátskej univerzity. Bolo to v čase zatvárania slovenských gymnázií, preto Slováci priam demonštračne zdôrazňovali slovanskú spolupatričnosť.

Akokoľvek Slováci a najmä Štúrovou ideou zapálená inteligencia stáli za Maticou slovenskou, pôvodné nadšenie ochabovalo. Preto na piatom valnom zhromaždení r. 1867 V. Paulíny-Tóth sa už vyčítavo pýtal: "Kde je to rodoľúbstvo od roku 1863?... Kde príkladná sebazapieravá obetivosť?... Niet jej! Bola – vytuchla." A Matica pracovala za to, aby dobre bolo celému národu.

Matica i napriek ochabnutiu obetavosti mnohých Slovákov vniesla do slovenského života čosi nevídané: vieru v seba, potrebu koncentrovaného národného úsilia a pestovanie národného patriotizmu. V čase, keď Maďari zostrovali maďarizačný nápor najmä na Slovákov, bola ich spolupatričnosť mimoriadne potrebná. Akosi zo spontánnej vôle sa zo stretnutí Slovákov na augustových matičných valných zhromaždeniach vyvinuli pamätné augustové slávnosti, ktoré priťahovali roztratených národovcov, upevňovali v nich vedomie spolupatričnosti a zapaľovali ich pre akcie v národnom obrannom boji. Keď nepriaznivý režim Maticu slovenskú r. 1875 zakázal, tradíciu augustových slávností udržiavala ďalej ***Živena*** na vlastných valných zhromaždeniach, a tiež ***Muzeálna slovenská spoločnosť***.

Matica slovenská veľmi prispela aj k tomu, že sa z Martina začalo vytvárať slovenské kultúrne stredisko. Sídlo Matice priťahovalo. Už r. 1866 sa do Martina presťahoval V. Paulíny-Tóth, r. 1869 prišiel sem Ján Kalinčiak a po ňom aj Ján Francisci. Tu sa r. 1869 založila ***Živena***, tlačiareň a ***Kníhtlačiarenský účastinársky spolok***. Keď štrajk tlačiarov znemožnil situáciu Pešťbudínskych vedomostí, presťahovali sa z Budína do Martina a od r. 1870 vychádzali tu ako ***Národnie noviny***. Tu vznikla v tom čase aj ***Slovenská omladina***. V Martine sa r. 1870 začali tlačiť

Národný hlásnik i *Orol*, r. 1871 *Dennica* a r. 1873 *Priateľ ľudu*. Proti koncentrovanej maďarizácii mohli sa Slováci brániť len sústredením svojich obranných síl. A sídlo Matice bolo už symbolicky predurčené tvoriť takéto národné centrum.

Keď Maďari r. 1874 siahli na tri slovenské gymnáziá a zatvorili ich, tým bol vlastne vyrieknutý už aj ortiel nad Maticou slovenskou. R. 1870 predložil ešte výbor Matice slovenskej žiadosť peštianskej vláde o subvenciu zo štátnych prostriedkov na jej kultúrnu činnosť, ako to dostávali podobné maďarské inštitúcie. Ale keď sa na uhorskom sneme hovorilo o tejto veci, vedeli Maďari iba urážať a žiadosť Matice odmietli so stanoviskom, že "ústav tento nie je síce kasíno, ale na každý pád politický klub, v ktorom sa, podľa doterajších skúseností, búri proti Maďarom". To bol dôkaz, ako peštianska vláda hľadela na Maticu, hoci sa udržiavala z vlastných prostriedkov, ako aj tri slovenské gymnáziá, a hoci jej jediným cieľom bolo slúžiť slovenskému národu a dvíhať jeho vzdelanosť a vedomie.

Matica slovenská, ktorá vznikla r. 1863 z vôle a túžob národa, na "tisícročnú pamiatku nášho pokresťanenia a založenia slovesnosti slovenskej", stala sa po 12 rokoch svojej úspešnej činnosti terčom maďarského šovinizmu, ktorý sa nevedel vyrovnať s existenciou slovenského národa a s jeho vôľou žiť svojím vlastným kultúrnym životom. Preto uhorská vláda 6. apríla 1875 najprv suspendovala činnosť Matice slovenskej, jej majetok a zbierky postavila pod štátny dozor a nakoniec 12. novembra 1875 Maticu slovenskú rozpustila, jej činnosť zakázala a jej majetok, nazbieraný z obetí slovenského ľudu, zhabala a neskoršie použila na protislovenské maďarizačné akcie. Sotva si možno vedieť predstaviť strašnejší cynizmus za celých stáročných spoločných slovensko-maďarských osudov, ako bola likvidácia Matice slovenskej. Dekrét, ktorý obsahoval tento potupný akt kultúrneho barbarstva, podpísal Koloman Tisza.

Správa o zatvorení Matice slovenskej otriasla slovenský život až do základov. Slováci už cítili túto ranu vopred, a preto na valné zhromaždenie Matice do Martina 5. augusta 1874 ich prišlo toľko ako nikdy od r. 1863. D. Lichard napísal, že to bolo preto, "aby zúrivým odporníkom našim ukázalo sa: že sme predsa tu". A Sv. Hurban Vajanský pri zákaze Matice adresoval maďarským utláčateľom významné i príznačné slová: "Ale vedzte, že nemôžete

'összetiporni' 80 miliónov našich slovanských bratov, ktorí sú nám pevná rezerva – ani našu túžbu po živote a sláve, ani vieru v Boha a jeho večnú pravdu!" To boli dojímavé slová, ale pred očami Slovákov ležali trosky ich nádejí.

Dvanásť rokov existencie Matice slovenskej vedelo definitívne dokončiť proces slovenského národného zjednotenia a vedelo zakotviť jednotnú spisovnú slovenčinu do vedomia Slovákov pre všetky veky. Keby Matica nebola nič viac vykonala, už toto sú zásluhy, ktoré spravili z nej symbol slovenskej viery a nepoddajnosti. Matica od tých čias dáva národu nevyvrátiteľnú silu vôle za každých okolností byť a zostať národom, ktorý má právo hovoriť sám za seba.

Kroky v zúfalstve (1875-1919)

Maďarský vládny politický zákaz Matice slovenskej vyvolal v slovanskom svete a menovite v slovanských národoch v Rakúsko-Uhorsku pobúrenie a odpor. České ***Slovanské listy*** to vyjadrili slovami: "Z Čech, Moravy, Polska, z Krajiny a z Rusi, na jihu Srbskem i Chorvátskem ozývají se hlasy bolesti, soustrasti a nevole". Viacerí matiční činitelia začali sa teraz demonštračne prihlasovať za členov Matice českej. Matica chorvátska vyslovila ostrý protest proti zatvoreniu Matice slovenskej, v ktorom vyjadrila svoju sústrasť a pohoršenie. Srbský poslanec Svetozar Miletić interpeloval vo veci Matice na uhorskom sneme v Pešti. Ministerský predseda Koloman Tisza mu však cynicky odpovedal, že "kým bude na tomto mieste, s každým spolkom podobného zamerania zúčtuje podobne". Tisza si osvojil argumentáciu náčelníka maďarskej policajnej služby L. Jekelfalussyho, ktorý vyšetroval činnosť Matice tak, že ani raz nevypočul členov matičného výboru, ale obvinil vo svojej správe Maticu, že konala proti stanovám, že jej práca mala politický charakter, že svoju literárnu činnosť robila "demonštratívne v protivlasteneckom smere". Pre vládneho maďarského vyšetrovateľa, a rovnako aj pre peštiansku vládu, platilo to, čo písali vládne protislovenské noviny (***Krajan***, ***Svornosť***, ***Vlasť a svet***) a ako proti Matici argumentovali viaceré maďarské noviny (***Hon***, ***Ellenör***, ***Pesti Napló***, ***Pester Lloyd*** a iné), ktoré obviňovali Maticu a jej pracovníkov z panslavizmu a z protištátnej i protivlasteneckej činnosti.

Na Miletićove jasné otázky, čím sa previnila Matica, či zaviedli disciplinárne vyšetrovanie aj proti jej funkcionárom, či minister vnútra mal na vyšetrovanie Matice slovenskej súhlas panovníka, ktorý bol v zozname zakladajúcich členov Matice a kto bude spravovať skonfiškovaný matičný majetok, vedel ministerský predseda K. Tisza odpovedať v sneme až po deviatich dňoch (13. decembra 1875). Znovu jej vyčítal údajnú panslavistickú činnosť a vyhlásil, že majetok Matice, ktorý podľa stanov patril slovenskému národu, vraj nemôže odovzdať vlastníkovi, lebo "v Uhorsku slovenského národa niet". Majetok tento prešiel potom do štátnej pokladnice a vláda ho používala na zakladanie a financovanie rozličných maďarských spolkov, krúžkov a knižníc na maďarizáciu slovenskej mládeže. Najsmutnejšiu úlohu tu vykonávala známa FEMKE (Hornouhorský maďarský vzdelávací spolok), ktorá organizovala aj vyvážanie slovenských detí k maďarským gazdom a remeselníkom do maďarských oblastí. To bol jeden z najbrutálnejších zásahov do ľudských práv v Európe v 19. storočí vôbec.

Zákazom Matice slovenskej a troch slovenských gymnázií nastalo na Slovensku vážne "kultúrne vákuum" (P. Vongrej), ktoré bolo možné aj postupne len čiastočne vyrovnať. "Obvinenia, že matiční funkcionári politizovali, čo vraj sa priečilo stanovám ústavu, boli len jedným z mnohých ťahov maďarskej taktiky, ako siahnuť na hrdlo Matice. Bola to skôr vedecká práca, najmä Historického odboru, ktorá klala oči maďarským politickým kruhom, lebo objavovanie autochtónosti Slovákov v Dunajskej kotline podrážalo nohy ambicióznemu nástupu Maďarov k nadvláde v Uhorsku. Okrem toho dosah kultúrneho diela Matice slovenskej v slovenskom prostredí bol pre maďarské ambície oveľa nebezpečnejší ako politické účinkovanie niektorých osobností, viazaných s funkciami Matice slovenskej... A najväčším prehrešením bolo, že Matica slovenská požičiavala peniaze obciam a spolkom." (S. Mečiar)

Po zákaze Matice museli jej činnosť, ako sa kde dalo, suplovať iné inštitúcie, ktoré tu zostali (***Spolok sv. Vojtecha, Živena, Muzeálna slovenská spoločnosť*** a neskoršie i ***Tranoscius***) a slovenské časopisy (***Slovenské pohľady, Národnie noviny, Národný hlásnik, Orol, Živena, Časopis i Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti, Literárne listy, Dom a škola, Zora, Svet, Nový pria-***

teľ ľudu, Černokňažník, Rarášek a iné). Po rokoch dostalo národne a kultúrne zdeptané Slovensko veľkú posilu z Ameriky, kde vysťahovaní slovenskí krajania založili 26. sept. 1893 Maticu slovenskú v Amerike, ktorá existovala síce len do r. 1897, ale jej pozdrav "Vzkriesená Matica pozdravuje Slovákov" účinkoval povzbudivo na trúchlivú slovenskú situáciu. Cieľom Matice slovenskej v Amerike bolo "podporovať záujmy rodákov v starej vlasti i tu v Amerike". Bohužiaľ, Matica slovenská v Amerike "sa ani dobre nerozbehla a už zanikla" (J. Paučo).

Slováci sa aj po zákaze Matice nevzdávali nádejí, že sa im podarí obnoviť činnosť tejto prepotrebnej organizácie. V tejto veci cestoval V. Paulíny-Tóth, posledný podpredseda Matice už r. 1875 do Viedne, ale k panovníkovi sa nedostal. Tam po vyrovnaní z r. 1867 mali jednoznačnú podporu len Maďari. Paulíny-Tóth aj v úvode k svojmu ***Slovenskému bájosloviu*** (1876) vysvetlil, že sa Matica v ničom neprehrešila proti svojim stanovám. Na turčianskeho podžupana J. Justha posielali odvolania V. Paulíny-Tóth (1876), F. V. Sasinek (1876), J. Francisci (1877). R. 1878 podniká novú akciu J. M. Hurban, ktorý vydal ***Pamätný list*** a pokúšal sa o prijatie u panovníka vo Viedni. Ale všetko bolo márne. Boli to zúfalé kroky slovenských vodcov, ktorí si uvedomovali, že národ bez Matice je ako ryba bez vody.

A keď Maďari pomocou FEMKE začali priam provokovať Slovákov, vzniká nový pohyb za povolenie obnoviť Maticu slovenskú. R. 1883 J. Francisci, P. Mudroň, J. Jesenský, A. Pietor, Ž. Melfelber a A. Pivko posielajú žiadosť vo veci Matice ministerstvu vnútra v Pešti. R. 1884 bola nová interpelácia vo veci Matice a nakladania s jej majetkom v peštianskom parlamente. R. 1885 posielajú Slováci Pamätný prosbopis aj panovníkovi do Viedne, kde poukazujú na krivdy, ktoré sa dejú Slovákom a žiadajú obnovenie Matice. Deputácia Slovákov ide v tejto veci aj do Pešti, ale všade naráža na hluché uši. Ani panovníkovi ani Maďarom už na slovenských právach nezáležalo, lebo pre Maďarov "slovenský národ neexistoval" a pre rakúsku Viedeň, s panovníkom na čele, bol v celej monarchii len jediný partner – Maďari. Pritom bolo jasné, že peštianska vláda používa skonfiškované prostriedky Matice na protislovenské maďarizačné ciele.

Pre Slovákov to bola priam zúfalá situácia, keď jeden z najstarších národov v Dunajskom priestore nesmel používať v úrad-

nom dokumente ani vlastné meno, keď nesmel mať ani vlastné vyššie školy a ani vlastnú reprezentatívnu kultúrnu organizáciu. Ale ich úsilia o povolenie Matice, aby smela ďalej vykonávať svoju činnosť, neprestávali. Stále pribúdali noví vlastenci, ktorí podnikali kroky "na oživenie bývalej Matice slovenskej, poťažne na vydanie majetku tejže Matice vnove založiť sa majúcemu slovenskému literárnemu spolku". R. 1896 celý rad slovenských činiteľov podniká kroky za oživenie Matice. R. 1910 F. Kabina sa obracia so žiadosťou na ministerského predsedu K. Khuen-Hederváryho o obnovenie činnosti Matice. Národné noviny uverejnili r. 1910 výzvu na všetkých žijúcich členov Matice, aby pod vedením P. Mudroňa vyslali delegáciu, ktorá by žiadala "znovuotvorenie nášho ústavu". Národné noviny prinášali potom reakcie na túto výzvu a akciu si všimli aj maďarské časopisy. ***Világ*** uverejnil viaceré články pod titulom "A tót Matica", medzi ktorými sa našli aj články s pozitívnym postojom k Matici. Do polemiky zasiahol aj Slovákom naklonený O. Jászi, ktorý nazval panslavizmus v Uhorsku "fantasmagóriou" a na oživenie Matice sa díval ako na "problém voľnosti kultúrnych prejavov". Ale aj zo slovenskej strany sa ozvali kritické hlasy. ***Prúdy*** vyzývali, aby sa aj niečo robilo a nie len bedákalo. A ***Slovenský denník*** zas pripomínal, aby sa "s národnou svätyňou, ako je Matica, ľahkomyselne neexperimentovalo". Mudroňova akcia vyvrcholila podaním ***Pamätného spisu Slovákov*** na ministerstvo vnútra, ktorý podpísali aj M. Dula, F. Juriga, F. Skyčák, M. Hodža a J. Slávik a v ktorom otvorene vykreslili slovenskú situáciu, vrátane škôl, Matice a jej zhabaného majetku.

Tesne pred vypuknutím prvej svetovej vojny Július Botto zhrnul pokusy Slovákov za oživenie Matice a dáva aj rady Slovákom ako sa majú sami brániť proti maďarskému náporu. Odporúča voliť do snemu "len úprimných priateľov slovenského ľudu", snaživých synov posielať do českých škôl, aby sa národu neodcudzili a "nech sa každý Slovák doma pilne vzdeláva. Nezúfať, neopúšťať sa, ale pracovať"'. To bola najsprávnejšia rada, akú Slováci v tom čase potrebovali, lebo všetky ich kroky na maďarských úradoch v Pešti boli márne.

(Druhú časť prinesieme v budúcom čísle "Mostu".)

Gaius Valerius Catullus

VERŠE

1

(Cui dono lepidum meum libellum)

Komu dám túto novú peknú knižku,
ktorú mi práve pemzou uhladili?
Cornelius môj, ty si v týchto hračkách
nachádzal isté kvality už vtedy,
keď ako prvý z Italov si písal
dejiny sveta, trojzväzkové dielo –
Jupiter, čo v ňom štúdia a práce!
Ty prijmi túto moju knižku takú,
aká je. A ty, Panna ochránkyňa,
dožič jej prežiť mojich rovesníkov.

2

(Passer, deliciae meae puellae)

Spevavý vrabček, rozkoš mojej milej,
s tebou sa hráva, teba na hruď vinie,
tebe tak rada podá konček prsta
v nádeji, že doň ďobneš neúprosne,
keď sa tej mojej krásave a túžbe
akosi žiada trocha pobavenia,
aby ju menej sužovala bolesť
a vyhasol jej ťažký oheň v srdci.
Ach, bár by som sa mohol ako ona
ja s tebou hrať a z duše žiaľ si vyhnať!

3

(Lugete, o Veneres Cupidinesque)

Venuše, plačte spolu s bohmi lásky
a s každým, kto je citlivého srdca:
vrabčiatko môjho dievčaťa je mŕtve,
spevavý vrabček, rozkoš mojej milej,

čo jej bol milší ako vlastné oči,
veď býval ako med a svoju paniu
si dobre poznal, ako dieťa matku,
a preto sa z jej lona ani nehol,
ale raz skočil sem, raz tam a pískal,
hvízdal až radosť iba svojej panej.
Teraz už ide temravastou cestou,
z ktorej sa nikto nikdy nesmie vrátiť.
Och, zlorečím ti, zlopovestne temný
záhrobný svet, že chváceš všetko krásne!
Aj mňa si obral o čarovné vtáča.
Osudný úder! vrabček neboráčik!
pre teba mojej milej v tejto chvíli
puchnú a od sĺz červenejú očká.

4

(Phasellus iste quem videtis, hospites)

Priatelia, krásna jachta, čo tu vidíte,
vraví, že bola najrýchlejšia na svete
a prudký rozlet hocktorého plavidla
predbehla, či jej prišlo zabrať dlaňami
vesiel a či ju niesli plachty napäté.
Toto jej musia potvrdiť aj hrozivé
pobrežia divej Adrie, aj Cyklady,
aj ušľachtilý Ródos, hrozná Propontis
pod Tráciou, i dravá pontská zátoka,
nad ktorou prv, než jachtou bola, bývala
strapatým hájom, ktorý v sedle Cytora
šumel a pískal rozvravenou zeleňou.
Amestris Pontská, ale aj ty, Cytorus
nesúci boxus, vy ste ju vraj poznali
a poznáte, veď za mladi sa týčila
na svahu vášho najvyššieho končiara,
do vášho mora máčala si veslice
a stade na zlosť nespratnému príboju
viezla si pána, či ju vetrík pozýval
vpravo či vľavo, či jej prajné počasie
hnalo vpred razom obe nohy vetrila.

Pobrežným bohom nemusela ani raz
nič sľubovať, a jednak z morskej šíriny
dorazila sem do čistého jazera.
To bolo dávno. Teraz v tichom ústraní
pokojne starne a tu vám sa porúča,
blíženec Castor, blíženec brat Castorov.

5

(Vivamus, mea Lesbia, atque amemus)

Lesbia moja, žime svojej láske
a zádrapčivé reči prísnych starcov
oceňme všetky na jediný šesták.
Slnku je dané zajsť a ráno svitnúť,
a my, keď raz nám zajde krátke svetlo,
zaspíme navždy spánkom večnej noci.
Bozkaj ma tisíc ráz a potom stokrát
a potom znova tisíc ráz a stokrát,
a keď už bude bozkov státisíce,
zle počítajme, načo nám to vedieť,
veď by nás mohol uriecť mrcha človek,
ak by mu ťažko padlo toľko bozkov.

11

(Furi et Aureli, comites Catulli)

Aurélius a Fúrius, vy dvaja
pôjdete so mnou už či na kraj sveta,
kde dlhý pleskot indického mora
o brehy búši,
výstižný dar máš od mudrca Sullu,
nežalujem sa, naopak, priam výskam,
že konečne si dostal, čo ti patrí.
Joj, to je strašná, bohapustá knižka!
A ty ju dávaš svojmu Catullovi,
aby ho na smrť porazilo práve
v najkrajší sviatok, na Saturnálie?
Ale to sa ti, huncút, neprepečie.
Hneď na úsvite vychytím sa po jed
do kníhkupectva, skúpim Caesiove,
Aquínove a Suffénove plody,

kruto sa pomstím, umučím ťa nimi.
A vy sa, verše, pekne pozberajte
a odkrivkajte k tomu, kto vás poslal.
Otrava sveta, pľuhy veršotepci...

22

(Suffenus iste, Vare, quem probe nosti)

Sufférnus (ty ho, Várus môj, osobne poznáš)
je človek bystrý, príjemný a uhladený,
len keby verše nepísal, lež napáchal ich
desaťtisíc, ba hádam aj viac, a má ich pekne
prepísané, a kdežeby na palimpsesty,
zamiloval si kráľovský papier a módne
zvitky a kľučky, červený obal i pásky,
text na linkách a úhľadnú úpravu pemzou.
No ktokoľvek ich prečítal, tvrdí, že ten náš
vtipkár mal radšej vydájať kozy a kopať
jamy, nie písať. Príšerné, aký je iný.
Nevieme si to vysvetliť, veď je to inak
zábavný človek, spoločník, že mu niet páru,
a rozumček mu sprtkavie, načisto zhlupne,
keď začne básniť. Záhadné, najblaženejší
je vtedy, keď sa rozbásni a veľa píše:
sám seba vtedy zažíva a obdivuje.
Nečudujem sa, všetci sme nedokonalí,
v každom z nás väzí štipôčka sufénovštiny
raz tu, raz tam. Každý má nejakú chybu
a nevidí si za chrbát do svojej kapsy.

27

(Minister vetuli puer Falerni)

Nalej mi, chlapče, toho staručkého
falernianskeho, ale nech je trpké,
ako ti káže pani Postúmia
od opitého hrozna opitejšia.
A voda, ty sa pober kade ľahšie,
si zhuba vína; hľadaj útočište
u abstinentov. Tu sa pije čisté.

Preložil Karol Strmeň

Ferdinand Hoffman

PRÍSPEVOK K DEJINÁM SLOVENSKÉHO DIVADLA

Dnešný stav vývinu európskeho divadelníctva v hrubých črtách možno odvodzovať z divadla veľkej éry baroka. I keď obsahove divadlo v každej svojej vývinovej fáze ustavične nadväzuje na mravné i umelecké výdobytky predošlých epoch, ako na vysokú kultúru antickej divadelnej epochy, tak na pomerne krátku, no o to slávnejšiu epochu anglického alžbetínskeho divadla, predsa len tvoria jeho dejiny uzavreté celky, charakteristické pre myšlienkové prúdy tej-ktorej doby. Pravda, tieto vývinové celky divadelného umenia sa časove vždy nekryjú s epochami myšlienkových prúdov. Od čias baroka nejeden myšlienkový prúd prešiel európskymi kultúrnymi dejinami a stvárňoval spoločenský i politický život tohto svetadiela. Tým vplýval na divadelné umenie a jeho vývin. Ale v posledných tristo rokoch vplyvy rozličných myšlienkových prúdov uplatňovali sa väčšmi vo vnútornej, myšlienkovej náplni divadelného umenia, nezasiahli však podstatnejšie do jeho celkovej vonkajšej štruktúry. Ba ešte aj mohutný technický pokrok posledných sto rokov vedel sa uplatniť v divadelných počinoch iba formálne, teda temer len vo výtvarnej zložke divadelného umenia a tiež nepriniesol podstatné zmeny v štrukturálnej výstavbe tohto umenia.

Čo sa sociologickej štruktúry týka, vývin európskeho divadelníctva je pestrý, ako sú pestré kultúrne i politické dejiny tohto svetadiela. Preto aj dejiny divadelníctva musíme sledovať s dvoch hľadísk: v prvej časti si všímame skôr zjavy z číro umeleckej oblasti, teda obsahu i formy predstavení. Zjednodušene by sme mohli povedať, všetkého toho, čo sa odohráva na javisku. V druhej časti zasa všímame si skôr kultúrnopolitickej a sociologickej funkcie divadelného prejavu, jeho významu pre ľudskú spoločnosť v tej-ktorej vývinovej epoche, vzťah pospolitosti k divadlu, t.j. zasa jednoducho povedané: obecenstva ako protipólu javiska. V našej štúdii chceme priniesť niekoľko pohľadov na túto druhú časť.

Akú úlohu hrá teda obecenstvo v divadelnom umení? Niet pochýb o tom, že divadelné umenie je natoľko späté a odvislé od konzumentskej zložky ako žiadne iné umenie (napr. sochárstvo, maliarstvo, hudba, literatúra a pod.), ba, že bez tejto zložky ani nemôže jestvovať.

Predstavme si len, že by si v niektorej časti sveta nejaký finančník zhromaždil najlepších divadelníkov sveta a že by hrali najkrajšie divadelné hry najlepším spôsobom, aký len vieme predpokladať, ale len pre seba, bez prístupu obecenstva. Vylúčením konzumentskej zložky z divadelného prejavu nemôže vzniknúť pravé divadelné umenie. A v divadelných dejinách by sa musel takýto prejav divadelného umenia hodnotiť ako celkom zvláštny, extravagantný.

Prečo je to práve tak v divadelnom umení? Preto, lebo ono sa skladá z mnohých navzájom nenadradených umení (literatúra, herecké a režijné umenie, výtvarné umenie, hudobné a pod.), ktorých syntézou sa tvorí dnešné divadelné predstavenie. Hovorme "dnešné", lebo vo vývine divadelného umenia boli epochy, v ktorých neboli všetky tieto zložky divadelného umenia zastúpené pri predstavení. V časoch Comedie dell'arte chýbala napríklad literárna predloha diela, keďže textovú časť predstavenia si improvizovali herci sami. V časoch alžbetínskeho divadla zasa ustúpila do úzadia výtvarná zložka divadelného predstavenia; bola nahradená Shakespearovou tzv. "hovorenou" kulisou. Vývin divadelného umenia sa však niesol tým smerom, že dnes len pod zorným uhlom spomenutého nášho tvrdenia sa môžeme a musíme naň dívať ako na syntézu prejavov jeho jednotlivých umeleckých zložiek. Pokým napríklad v hudbe partitúra symfónie je samostatným umeleckým dielom, neodvislým od predvádzania, zatiaľ napísanú divadelnú hru možno hodnotiť iba ako literárne dramatické dielo, ktoré je pre divadelné umenie iba polotovarom, no nikdy nemôže byť divadelným umením. Divadelné umenie vznikne z neho až syntézou umeleckých zložiek pri divadelnom predstavení. Pri tomto závere však, keď hovoríme o divadelnom predstavení, musíme zasa počítať s jeho nerozlučnou zložkou: s obecenstvom.

Obecenstvo, aj vtedy, ak jeho prítomnosť nepodmieňuje iba finančnú nosnosť divadelného prejavu, je bezpodmienečne potrebnou a neodlučiteľnou zložkou divadelného prejavu. Bez obe-

censtva vlastne niet divadelného umenia. Dnes už i preto, lebo vlastne iba obecenstvo, ktoré ako konzumentská zložka zároveň platí za prejav, umožňuje finančne vôbec tento prejav organizovať. To je za istých okolností nevýhodný zjav pre divadelné umenie, lebo je finančne príliš závislé od obecenstva, z druhej strany práve v tomto nerozlučnom spojení so spotrebiteľom je sila divadelného umenia, lebo len toto spojenie umožňuje mu vplyv na najširšie masy pospolitosti, aké pri najlepšej vôli nikdy si nevie získať žiadne iné umenie. Keď sme spomenuli, že počas vývinu divadelného umenia v niektorých epochách chýbali isté zložky v divadelnom prejave, potom je zaujímavé všimnúť si, že kým v dejinách niektoré samostatné zložky umeleckého divadelného prejavu boli utisnuté do úzadia alebo celkom chýbali, obecenstvo ostávalo vždy nerozlučnou zložkou divadelného prejavu.

Vo vzťahoch divadelného predstavenia a obecenstva sú teda skryté sociologické a kultúrnopolitické zložky divadelného umenia. Preto aj vždy vo veľkých periódach európskeho divadelného vývinu hralo obecenstvo v divadelnom umení veľkú úlohu. Len divadelné prejavy nesené najširšími vrstvami obecenstva, organizované ním a pre neho, mohli stvoriť vrcholné a samostatné divadelné umelecké epochy.

Slávna epocha antického divadla je nám v tomto ohľade doteraz nedostižným príkladom. Divadlo organizované pre ľud a nesené ním. Organizované dokonca samým štátom tak, že v spotrebiteľskej zložke tohto divadelného prejavu sa celkom vylúčil finančný vplyv obecenstva. Za Solónových časov obecenstvo dostalo finančnú náhradu za to, že sa zúčastnilo na divadelných hrách. A tento obolus nahrádzal účastníkom ušlý zisk z práce za celodennú prítomnosť v divadle. Ideálna jednota hľadiska a javiska bola dosiahnutá tak ako už nikdy potom. Azda len v stredovekých cirkevných mystériách nájdeme ešte podobnú jednotu myslí na obidvoch stranách divadelného prejavu, t. j. na javisku a hľadisku, no nie už v takej dokonalej forme.

Pozdejšie alžbetínske divadelníctvo, i keď spočívalo na dosť širokých základoch a bolo nesené pestrými vrstvami obecenstva, od kráľa počnúc po prístavného robotníka, malo už pozmenený sociologický ráz, lebo obecenstvo ako platiaca časť (teda zložka, ktorej prítomnosť finančne umožňuje organizovať divadelný prejav), vykonávalo vplyv na všetko to, čo sa odohrávalo na javisku.

To znamená – požadovalo si také divadlo, aké chcelo mať.

Uvoľnenie stredovekého myslenia, skoncentrovaného doteraz skôr do vnútra jednotlivca, ktoré uvoľnenie spôsobili široké horizonty objaviteľských ciest, zväčšenie sa a upevnenie moci anglickej ostrovnej ríše výbojmi na všetky strany svetovej ružice a za všetky moria oceánov, prinášali i tomu najmenšiemu človekovi veľké perspektívy a veľké problémy. Preto aj divadlo tejto epochy bolo veľké. A nielen vplyvom renesančného myslenia, ale aj vnútornej potreby muselo sa opierať o veľkosť vzorov antickej divadelnej kultúry. A veľkosť tejto divadelnej epochy v nemalej miere podmieňovala vôľa obecenstva.

Zväčšenie sveta a výboje smerujúce na jeho podmanenie priniesli Európe nesmierne bohatstvo, ovplyvnili nielen politickú tvárnosť krajín, ale aj spôsob myslenia. Nové myšlienkové prúdy dávajú aj divadlu nové formy. Veľké divadlo alžbetínskej epochy, prenášajúc sa z ostrovnej ríše do ostatných európskych krajín, presúva ťažisko z doterajšieho obecenstva len na pospolitý ľud a tým pomaly, ale isto kráča v ústrety svojmu úpadku. Rovnobežne s týmto úpadkom a vlastne zánikom vzniká však nový divadelný prejav, reprezentovaný barokovým divadlom.

Európsky barok zasiahol do vývinu divadelného umenia, najmä čo sa týka vzťahu javiska a hľadiska, veľmi podstatne. Z renesančných slávnostných hier a parád na kráľovských a kniežacích dvoroch, ktorých podstatou boli teatrálne scény, vyvinulo sa nové divadelné umenie. Jeho konzumentská složka, t.j. obecenstvo, sa scvrkla a zúžila na celkom malý kruh ľudí. Z divadelného prejavu sa vylúčili široké vrstvy obecenstva a divadlo kráľovských i kniežacích dvorov sa stáva privilégiom len práve malej kasty vladárov a ich prisluhovačov. Prirodzene, že v tejto epoche, tak ako kedysi aténsky štát, teraz vladár alebo knieža umožňuje finančne organizovať divadelný prejav, no aký veľký rozdiel v cieľoch a zmysle je medzi týmito dvoma prejavmi! Už-už sa zdá, že divadelné umenie sa zvrhne iba na prostriedok reprezentácie, chvíľkovej zábavy a rozptýlenia svojich chlebodarcov, lebo obsahová a tým i mravná náplň divadelných predstavení ustupuje hodne do úzadia najmä pred výpravnou zložkou, ktorá dosahuje nebývalej nádhery a lesku, ale nič viac.

No divadelné umenie by nebolo pravým umením a nebolo by smelo mať takú slávnu úlohu vo vývine európskej kultúry, keby

sa bolo tak ľahko vzdalo svojej tradície a vydobytých pozícií v sociologickej štruktúre spoločenstva. Jeho ďalší vývin je charakterizovaný úporným bojom o nadobudnutie tých pozícií a úloh v kultúrnom vývine ľudstva, ktoré mu právom prislúchajú. K tomu však potrebuje predovšetkým širokú vrstvu obecenstva a nie len istú výsadnú triedu. Preto nastáva pomalý boj divadelného umenia o získanie najširších más obecenstva, aby sa z nich utvorila primeraná rezonančná doska, potrebná pre rozkvet pravého divadelného umenia. Tento boj o jednotu duší a myslí v hľadisku a javisku trvá niekoľko storočí, pokým prejde a obsiahne všetky európske národné kultúry. Možno povedať, že podnes nie je skončený.

Najsamprv sa divadlo odpútava od šľachtických dvorov, v hľadisku sa ťažisko prenáša na meštianske vrstvy. Vplyv Francúzskej revolúcie a po nej nasledujúca romantická éra umožňuje pomerne ľahké víťazstvo tomuto vývinovému stupňu divadelného umenia v prvej polovici minulého storočia. Ale ani nové myšlienkové prúdy nezasahujú do štrukturálnej podstaty divadelného umenia, iba stvárňujú jeho obsah.

Až následky európskeho romantizmu, ktorý upiera svoj zrak k ľudu a v ňom cíti klíčiť základy pre nový spoločenský poriadok sveta, popohnú znova divadelný vývin. Lebo romantizmus prináša i národné uvedomenie najširších vrstiev toho-ktorého európskeho národa. Tým umožňuje divadelnému umeniu dať sa na novú cestu. Dáva mu možnosť hľadieť znovu získať od antických čias stratenú ideálnu jednotu hľadiska a javiska. Táto cesta nie je taká ľahká ani v nových okolnostiach, akoby sa na prvý pohľad zdalo, lebo i keď sa ľud stáva strediskom záujmu kultúrne i štátne politických snáh, ostáva len pasívnou zložkou týchto úsilí. Tak divadelné umenie rozšíri počas celého minulého storočia svoj vplyv iba na meštianske vrstvy tým, že z dvorov a väčších miest prenesie svoje pôsobenie na malé mestá. Mestské občianstvo a remeselnícka trieda teda sľubujú síce dať divadlu už hodne širší konzumentský základ, no 70-80% toho-ktorého národa ostáva ešte vždy pomimo dosahu i mimo účasti na vývine európskeho divadelníctva.

Tento retardačný moment vo vývine divadelného umenia naisto spôsobila i zmena európskeho politického myslenia. Po národných revolúciách v prvej polovici minulého storočia nastupuje všade víťazne cestu politický liberalizmus. Keď teda pred-

tým vo veľkej väčšine európskych národných kultúr vznikajú a zakladajú sa národné, krajové i mestské divadlá, organizované a finančne udržiavané štátom alebo samosprávou tých vrstiev, čo ich zakladajú, divadelné umenie sa neubráni, aby liberalizmus nevniesol do tohto podnikania preň tak príznačného obchodného ducha. Veľká časť divadiel sa teda v týchto časoch vymaňuje spod verejnej správy, zakladajú sa mnohé ďalšie divadlá a stávajú sa artiklom pre obchodné podnikanie súkromných jednotlivcov. Týmto činom je divadelné umenie vydané priamo na odvislosť finančnej nosnosti konzumentskej zložky, musí ísť v ústrety jeho vkusu i jeho želaniu, čo sa prakticky odzrkadlí v odvrátení sa od vnútorných mravných hodnôt, skrytých v prejavoch pravého divadelného umenia.

Liberalizmus prináša do tohto divadelného obchodu aj nové druhy divadelného prejavu: operetu a po jej úpadku takzvané revuálne divadelné predstavenie, pri ktorom divadelný prejav celkom stráca mravné postuláty, ktoré mu dal do vena dovtedajší vývin divadelnej kultúry. Neblahé následky takéhoto postoja k divadlu cítime až po dnešné časy.

Začiatkom tohto storočia sa v divadle dostáva k slovu popri doterajšom obecenstve nová vrstva: vrstva robotnícka, ktorá zmohutnela následkom veľkého rozvoja priemyslu. Nie však spontánne, lež umele. Organizátori divadelného prejavu chcú túto vrstvu v divadle využiť pre politické ciele. Pod všelijakými titulmi "ľudových" a "robotníckych" divadiel verbuje sa robotníctvo ako obecenstvo do divadla, aby mu dalo politický ráz. No široké vrstvy národov, najmä tých, čo si i popri priemyselnom rozvoji podŕžajú agrárny charakter, ostávajú ešte vždy mimo tohto vývinu.

Triedny ráz divadla, ktorý má od čias baroka, ostáva typickým znakom ešte i posvetovojnovej divadelnej epochy. Stupňovite síce získalo divadlo nové a nové vrstvy obecenstva, no nepreniklo do všetkých vrstiev príslušných národných kultúr. Kráľovský dvor, šľachta, najprv vysoká, potom i nižšia, meštianstvo, remeselníctvo, robotníctvo – to sú iba triedne stupne, charakteristické pre rozvrstvenie obecenstva v posledných tristo rokoch európskej divadelnej kultúry. Dokonca tak presne ohraničené stupne, že v pramálo príkladoch by sme mohli nájsť presakovanie rozvrstvenia obecenstva z jednej triedy do druhej.

V štátoch riadených socialistickým svetonázorom sa v časoch

po svetovej vojne hovorilo síce veľa o socializácii kultúry, teda i divadelnej, no rámec triedneho divadla, tentoraz uprednostnenej robotníckej vrstvy, sa nikde neprekročil pri uskutočňovaní tejto socializácie. Naopak, falošne pochopená a nanútená zhora politicky, stávala sa iba propagačným prostriedkom pre demonštrovanie všelijakých "továrenských", "Kraft durch Freude"-ovských a "Dopolavoro"-vských kultúr.

Pre robotnícku triedu (aj to hodne pestro rozvrstvenú) boli tieto divadelné prejavy organizované, ale ona ostala stáť pomimo, nemajúc k divadelnej kultúre vzťah, iba ak politický.

Boj o veľkú jednotu duší a sŕdc najširších vrstiev, ktoré stáli ako protipól k vrcholným výkonom divadelného umenia, nesúc ho vlastnými túžbami a potrebami, nepodarilo sa doposiaľ stvoriť tak, ako sme ho videli už za dávnych čias. A vývin divadelného umenia v poslednej svojej etape od barokových čias, pokým sa nezbaví prevažne triedneho charakteru, nemožno ešte pokladať za skončený ani dnes.

* * *

Čo sa slovenského divadelníctva týka, pôjde nám predovšetkým o to, zaradiť jeho vývinové cesty do rámca, ktorý sme načrtli a skúmať, či doň zapadajú, zhodnotiť, v čom sa náš divadelný vývin líši od európskeho. Vyjdeme pri tom z epochy baroka, keďže predchádzajúce doby nezanechali zrejmejšie a hlbšie stopy slovenského divadelného umenia.

Vlastne ani barok v prvých svojich vývinových fázach sa neodzrkadľuje vo vývine slovenského divadla tak ako v ostatných národných kultúrach. Jeho najcharakteristickejší znak: lesk dvora, či už kráľovského a či kniežacieho, by sme darmo hľadali v slovenských politických dejinách, tým menej v dejinách divadelných.

Z barokového divadla nachádzame na Slovensku iba stopy, aj to len stopy jednej odrody: školského divadla. V polovici 18. storočia cirkevné hry v Trenčíne a školské predstavenia v Bardejove prinášajú k nám istý druh divadelnej tvorby baroka. Správy o týchto predstavenia sú však natoľko kusé, že nemožno z nich vyvodzovať bezpečné závery. Pri prvých je iba predpoklad, že sa hrali v slovenskej reči, keďže boli usporiadané pre široké vrstvy ľudu. O bardejovských predstaveniach zase vieme, že boli latinské a iba medzihry mali v troch rečiach, teda jednu slovenskú.

To preto, aby občania zúčastnení na týchto predstaveniach, neznajúc latinsky, porozumeli, čo sa odohráva v hre. Jezuitským predstaveniam v Trenčíne možno pripísať divadelný ráz čo do obsahu, formy i významu, akým pôsobili na obecenstvo, kým bardejovské hry boli iba recitačnou skúškou latinčiny z príležitosti ukončenia školského roku. Celkom náhodné a nesystematické zjavenia sa týchto druhov divadelných hier v slovenskom prostredí neoprávňuje nás prehodnocovať, alebo čo len vôbec obšírnejšie hodnotiť tento zjav v slovenských divadelných dejinách. Už aj preto nie, lebo sa nijako nevymyká obvyklému rámcu európskeho divadelného vývinu.

Jednoduché konštatovanie, že nebolo ani kráľovského ani kniežacieho ani väčšieho šľachtického dvora slovenského, a preto chýbajú teda v tomto prostredí typické znaky divadelného vývinu barokového obdobia, t. j. čo sa obecenstva týka: od dvora k meštianstvu a ďalším triedam, celkom postačí, aby sme si uvedomili, že do týchto čias slovenské divadlo nejestvovalo. To, čo bolo v týchto časoch na Slovensku, patrí do oblasti vývinu iných národných kultúr. A to, čo by sme chceli a mohli hodnotiť ako slovenské divadelné zjavy, sú len úlomkovité zvyšky spomenutého už barokového divadla, alebo pozostatky stredovekého cirkevného divadla, zachovaného v zosvetštených zlomkoch ako zvyklosti, odohrávajúce sa okolo výročitých kresťanských sviatkov (betlehemci, traja králi, Lucia, Dorota a pod.).

Vlastné dejiny slovenského divadelníctva sa začínajú až v tridsiatych rokoch minulého storočia. Zapadajú teda do éry prebúdzajúceho sa nacionalizmu európskych národov. Na Západe sa v tých časoch temer už skončil boj divadla o dosiahnutie občianskych vrstiev, naproti tomu v strednej Európe sa práve začal tento boj, ktorého vyžarovacími ohniskami bola Viedeň, s veľkým vplyvom na západné stredisko slovenského územia – Bratislavu, potom Budapešť, ako predsa len hlavné mesto krajiny, do ktorej územne patrilo Slovensko; Praha, so svojím vplyvom rečove blízkeho slovanského národa; Krakov, kde sa súbežne odzrkadľovali snahy poľského národa. Prvé dve centrá vyžarovali na našom území vlastné kultúrne výdobytky, slovenskému prostrediu cudzie a doň nezapadajúce. Nemecké a maďarské divadelné predstavenia mohli mať iba druhoradý vplyv na vývin slovenskej divadelnej kultúry, mohli slúžiť skôr len ako príklad hodný

nasledovania. Na šťastie nestalo sa tak. Hovoríme "na šťastie" preto, lebo keby sa bol slovenský divadelný vývin uberal už niektorou vychodenou cestou okolitej kultúry, bol by sa dostal spolu s ňou do závozu a nebol by mohol nastúpiť vlastnú, svojskú cestu. Naproti tomu je celkom prirodzené, že vplyv posledných dvoch stredísk blízkych národných kultúr sa už čiastočne prejavil. Najsamprv v dramatickej literatúre, ktorá – hoci predbehla divadelníctvo o dobrých tridsať rokov – nedala mu dosť široký základ, na akom by sa mohol budovať divadelný prejav. Preto dramatická literatúra, asi aby vyprovokovala vlastné divadelníctvo k činnosti a umožnila mu aj túto činnosť, s celkom širokým svedomím siaha na cudzie divadelné témy a ich spracovania. Poľské vzory napríklad u Palárika, české zasa u Chalupku nie sú zvláštnosťou. Originalita a svetovosť? To sú nateraz pre slovenské divadelné snaženia bočné veci, hlavná vec je, aby sa slovenský divadelný život čo najskôr rozprúdil, a tým sa dal do služieb i národných kultúrnopolitických snažení.

To sa aj stalo. Prvé predstavenie Chalupkovho "Kocúrkova" v Liptovskom Sv. Mikuláši roku 1831 dalo nielen základ slovenskému divadelníctvu, lež rozprúdilo divadelný život i na západnom i na strednom Slovensku. Niekoľkoročná činnosť mikulášskeho krúžku za vedenia Gašpara Fehérpatakyho-Belopotockého i predstavenia ochotníkov iných miest tvoria už slovenské divadelné dejiny periódy do revolučného roku 1848. Desiatky pôvodných, preložených i prepracovaných divadelných hier, uvedených v tých časoch na slovenských javiskách, vyprovokujú vzácny divadelný život, hoci ochotnícky, no významný práve zo stanoviska, z ktorého chceme sledovať tento divadelný vývin.

Na tejto divadelnej činnosti totiž nie sú zúčastnené len mestské občianske vrstvy, ale – či už ako výkonní divadelní umelci alebo ako obecenstvo – zúčastňujú sa na ňom aj najširšie vrstvy ľudu. Vychodia teda tieto prvé slovenské divadelné prejavy z ľudu a pre ľud. Zjav, ktorý v tých časoch nenachádzame v ostatných európskych kultúrach v takej živelnej miere. Preto aj, lebo tieto prekonávajúc pomalé vývinové stupne barokového divadla nemohli sa vymaniť z danej tradície a ňou vytvorených predsudkov. V začiatkoch slovenského divadelníctva nachádzame teda veľmi silnú obdobu s antickým divadlom, čo sa týka najmä jeho sociologickej stránky. Nachádzame aj znova obno-

venú jednotu duší a sŕdc medzi hľadiskom a javiskom, ktorá bola stratená po celé stáročia. O ňu ostatná európska kultúra vtedy ešte len tvrdo bojovala, no ešte ju netvorila. Stačí si prečítať referáty o vtedajších divadelných predstaveniach i korešpondenciu, vedenú vtedajšími divadelnými pracovníkmi, aby sme videli a spoznali, ako hlboko zapustila slovenská divadelná kultúra korene a ako naširoko zasiahla do slovenského kultúrnopolitického vývinu.

Porevolučné roky priniesli na čas prestávku do týchto snažení vplyvom politických pomerov. Ale matičná éra šesťdesiatych rokov, do konca ktorej zapadá už aj snaha založiť profesionálne slovenské divadlo, i celé neskoršie dejiny slovenského ochotníctva až po svetovú vojnu podŕžajú svoju základnú črtu sociologickej stránky vývinu slovenského divadelníctva. Črtu, ktorá slovenský divadelný vývin stavia do celkom odlišného svetla, než bol vtedajší vývin v okolitých národných kultúrach. Veď vývinove ich predbieha temer o celé storočie.

Nezáleží na tom, že tento divadelný vývin nieslo ochotníctvo a že teda chýbali v ňom technické predpoklady pre výšku umeleckého prejavu dosahovaného na profesionálnych scénach. Práve v ochotníckej stránke organizácie tohto divadelného prejavu možno vidieť jeho silu a zviazanosť s najširšími vrstvami obecenstva, ktoré profesionálne divadlá, súc dovtedy výlučne stavovské alebo triedneho charakteru, nemohli nikdy a nikde dosiahnuť v tej miere.

Prirodzene, možno namietať, že tento vývin bol vlastne podmienený politickými okolnosťami a že teda v tomto prípade prehodnocovania robí sa z núdze cnosť. Slováci, nemajúc celé tisícročie vlastného štátu ani politickej samostatnosti, nemohli mať také predpoklady pre vývin svojho divadelného umenia, ako ho mali okolité národné kultúry. Ale radi sa nezatvárame ani pred takouto argumentáciou, veď ona zasa len podopiera naše tvrdenia. O to väčšmi treba obdivovať vitalitu slovenských kultúrnych divadelných snáh, lebo veď isteže táto okolnosť mohla a vlastne utvorila o to ťažšie podmienky pre akúkoľvek kultúrnu prácu, nie potom pre prácu divadelnú, ktorá predpokladá veľmi vyvinutý stupeň a všestrannosť pospolitého kultúrneho života.

Okrem toho divadelné umelecké snahy slovenského ochotníctva ani nezaostávali priveľmi za snahami iných, profesionálnych scén. Vysoko vytýčený cieľ: mravne povznášať národ a

národne ho uvedomovať vedie k tomu, že na ochotníckych javiskách sa hrajú okrem ľudových hier aj hry svetových autorov. Shakespeare, Molière, Hauptmann, Ibsen a pod. nie sú nijakou zvláštnosťou na našich ochotníckych javiskách koncom minulého a začiatkom nášho storočia. Dokonca nachádzame na nich i pokusy o operné predstavenia.

A ešte príznačnejšou stránkou nášho ochotníckeho vývinu je skutočnosť, že divadlo sa hrá nie pre finančný zisk, ale pre samo divadlo. Príjmy sú temer všade určené na uhradzovanie réžie predstavení, javiskových zariadení, alebo na iné verejné osožné ciele. Slovenské divadelníctvo pred svetovou vojnou ubránilo sa teda i obchodnému vplyvu, rozšírenému vtedy na celom svete, a tým i ľahkému a zábavnému druhu javiskovej tvorby. Ba ani výlučne reprezentačný charakter, aký mali inde národné divadlá, nenachádzame v slovenskom divadelníctve, i to len na jeho vlastný osoh. Divadlo je príliš živelnou potrebou pre národ, nemôže mať teda túžby ním sa reprezentovať na kultúrnych fórach.

Ak si teda zopakujeme základné črty slovenského divadelného vývinu pred svetovou vojnou, zistíme, že temer v storočných slovenských divadelných dejinách, v ktorých zaznamenávame niekoľko tisíc divadelných predstavení, tento vývin vykazuje nasledujúce charakteristické prvky:

1. Jednota myslí tvorcov divadla i obecenstva, skladajúceho sa zo všetkých vrstiev národa.
2. Vysoko vytýčené mravné, umelecké i kultúrnopolitické ciele.
3. Chýbanie obchodného ducha v slovenskom divadelnom podnikaní.

Tento vývin sa teda prejavuje ako celkom odlišný od okolitých kultúrnych vývinov a jeho postuláty zodpovedajú celkom novodobým požiadavkám, kladeným na divadelné umenie kultúrnym svetom.

* * *

Po svetovej vojne možno na Slovensku sledovať dve jasne od seba odlišné cesty divadelného vývinu. Jednou kráča slovenské samostatné ochotníctvo, druhou profesionálne divadelníctvo.

Slovenské ochotníctvo zdedilo vysoké kultúrne poslanie predvojnových divadelných úsilí. Nezrieka sa tohto divadelníctva ako dedičstva, lež celou váhou predsavzatí lipne na ňom a zveľaďuje

ho. V krátkom čase niekoľkých rokov vybuduje si silnú organizáciu: Ústredie slovenských ochotníckych divadiel v lone Matice slovenskej. V nej predovšetkým združuje ochotnícke divadelné krúžky a spolky bez rozdielu politického i konfesionálneho zafarbenia, a to práve v čase, keď slovenský politický život bol roztrieštený temer na tridsať politických strán.

Už tento fakt v organizácii slovenského ochotníctva treba vysoko hodnotiť ako znak kultúrnej vyspelosti slovenského prostredia. V Čechách napríklad v tom istom čase každá politická strana alebo iná organizácia mala svoje ústredie pre ochotníkov. Tým vlastne z jednej strany politické skupiny využívali činnosť ochotníctva pre svoje ciele, z druhej strany zasa takto triedené ochotníctvo nesledovalo prvoradé kultúrne ciele svojou činnosťou, lež prisluhovalo organizačnému aparátu tej-ktorej politickej skupiny. Naproti tomu slovenské ochotníctvo, i keď jednotlivé krúžky patrili k rozličným ideologickým skupinám, nepodraďovalo svoju kultúrnu činnosť týmto skupinám, ale celonárodným záujmom. Tak sme mohli vidieť na divadelných pretekoch na tom istom javisku svorne popri sebe vystupovať a jeden druhému napomáhať Jednoty Orla, Jednoty Sokola, Jednoty roľníckeho dorastu, Krúžok katolíckej alebo evanjelickej mládeže, Robotnícke telocvičné jednoty, všetky spojené jedným cieľom: predovšetkým slúžiť slovenskej divadelnej kultúre a až tým partikulárnym záujmom vlastnej ideologickej skupiny. Tento zjav si môžeme vysvetliť iba tým, že nebyť vysokej tradície v cieľoch slovenského ochotníctva už pred svetovou vojnou, nebola by sa mohla uskutočniť ani táto jednota myslí v organizácii slovenského ochotníctva. Preto aj vyše 400 organizovaných ochotníckych krúžkov, podriaďujúcich sa dobrovoľne svojmu vedeniu a produkujúcich do 5000 divadelných predstavení ročne, podŕža si vážnosť, potrebnú pre vytvorenie ozajstných divadelných hodnôt v národnom živote.

Popritom jednotná divadelná organizácia vydáva divadelné hry a má aj vlastný divadelný mesačník, ktorým šíri vedomosti o divadle a aj týmto spôsobom napomáha výstavbu divadelnej kultúry.

Aby pozdvihlo umeleckú úroveň ochotníckych predstavení usporadúva Ústredné divadelné preteky a režisérske kurzy, ktorých počet každoročne stúpa až dosahuje neuveriteľné číslice: na

tridsať divadelných pretekov do roka, toľko, ba aj viac režisérskych kurzov, na ktorých sa zúčastňuje ročne niekoľko tisíc poslucháčov. K tomu ešte treba poznamenať, že všetku túto prácu vykonáva zväčša z vlastných ochotníckych prostriedkov a s minimálnou verejnou podporou, ktorá v pomere k vykonanej práci sa môže vlastne označiť za nijakú.

Táto práca nesie aj požehnané ovocie. Veď reprezentuje v slovenskom divadelnom vývine ozajstné kultúrne snahy. V porovnaní s nimi snahy profesionálneho divadelníctva na Slovensku ďaleko zaostávajú. Pre slovenskú divadelnú kultúru dodáva ochotníctvo káder dobrých hercov, režisérov a je úrodnou pôdou i pre uplatnenie sa mladých dramatikov. Ba čo viac, činne pôsobí aj na kultúrno-politický vývin profesionálneho divadelníctva, lebo práve z ochotníctva vychádzajú najsilnejšie popudy pre jeho nehatený vývin v boji o poslovenčenie profesionálneho divadelníctva, o jeho očistu od neumeleckých nánosov i o jeho postavenie na piedestál primeraný jeho kultúrnemu významu a poslaniu.

Veľa by sme museli hľadať v európskych kultúrnych dejinách, ak by sme chceli nájsť obdobu k tejto sile, akú nachádzame v práci slovenského divadelníctva v perióde po svetovej vojne. Ona je žiarivým príkladom úcty ku kultúrnej tradícii, stvorenej predchodcami i príkladom, ako z vlastnej vnútornej sily vie i malý národ za nie najžičlivejších okolností snažiť sa obohatiť vlastnú kultúru a budovať ju do šírky i do hĺbky.

* * *

Stav slovenského profesionálneho divadelníctva v týchto časoch, ako sme už naznačili, nebol uspokojujúci, keďže nebol podriadený ani kultúrnym ani umeleckým požiadavkám, ktoré od neho požadoval slovenský divadelný vývin.

Dve etapy sú príznačné pre tento vývin. Prvá do roku 1931, charakterizovaná bojom o uplatnenie sa slovenčiny vôbec v Národnom divadle. Druhá od toho roku do 1938, charakterizovaná bojom o upevnenie slovenských snáh v ňom. Ponadto počas obidvoch epoch vidíme vonkajšie úsilia, stojace mimo divadla, o uplatnenie sa kultúrnych požiadaviek, aké sa kladú na činnosť profesionálnej scény.

Hneď po vojne bolo v Bratislave založené Slovenské národné divadlo, no tomuto ťažko možno ponechať prívlastok tak "slo-

venský" ako i "národný". Nebolo slovenské, lebo v jadre bolo divadlom českým. Až do roku 1931 malo toto divadlo operný, operetný a činoherný súbor. Prvé dva súbory okrem nepatrných výnimiek (azda dvoch-troch slovenských operných predstavení za desať rokov) hrali výlučne po česky. Činoherný súbor prinášal aj slovenské predstavenia, spočiatku celkom málo, po piatich rokoch o niečo viacej, takže v niektorej sezóne sa dosiahlo až desať slovenských alebo do slovenčiny preložených hier. Prakticky to značilo, že toto divadelné podnikanie malo iba pätinu slovenskosti, čo pre vývin slovenskej divadelnej kultúry značilo ozaj málo.

Argumentácie o neschopnosti slovenského prostredia vytvoriť priaznivé predpoklady pre vývin vlastnej divadelnej kultúry boli o to častejšie, o čo menej sa pre túto kultúru vykonalo v honosnej inštitúcii Slovenského národného divadla. Boli na mnohých anketách i v tlači dôkladne podvrátené slovenskými kultúrnymi činiteľmi i inštitúciami. Ba najúčinnejšie podvracali tieto argumentácie snahy slovenského ochotníctva už svojím jednoduchým jestvovaním.

Volanie po reforme v Slovenskom národnom divadle a po tom, aby sa venovalo výstavbe slovenskej divadelnej kultúry, priniesli roku 1931 zmenu v jeho zložení. Osamostatnila sa slovenská činohra, takže popri opernom súbore (českom), operetnom súbore (českom) a popri českom činohernom súbore malo Slovenské národné divadlo i činoherný súbor slovenský. Tento stav bol už o niečo lepší pre podmienky vývinu slovenskej divadelnej kultúry, no pritom ešte vždy nedostačujúci, veď matematicky i teraz len štvrtina divadla bola slovenská, a trval až do jesene roku 1938.

Z kultúrnopolitického stanoviska temer celé dve desaťročia zďaleka zaostávala práca Slovenského národného divadla svojím významom za prácou a činnosťou slovenského ochotníctva. Kým ochotníctvo malo do roka do 5000 predstavení s počtom návštevníkov štyristo až päťstotisíc ľudí, teda s vrelým kontaktom k obecenstvu, Slovenské národné divadlo so záväzkom najmenej 40 slovenských predstavení do roka (z celého počtu 300) nezasiahlo ani desatinu obecenstva čo ochotníctvo. Aj teraz ešte nieslo ochotníctvo tradičnú jednotu javiska s hľadiskom.

No aj iná závažná okolnosť sťažovala Slovenskému národnému divadlu vykonávať svoju úlohu. Bola to okolnosť finančná. Slovenské národné divadlo v prvých niekoľkých rokoch vedené

divadelným družstvom prešlo neskoršie do rúk súkromného podnikateľa. Nebolo to teda štátne divadlo, na ktoré si národ právom mohol robiť nároky, ale bolo súkromným podnikom iba subvencovaným štátom. Táto okolnosť spravila zo Slovenského národného divadla zárobkový podnik pre súkromného podnikateľa a aj ona prispela k tomu, že umelecké snahy v ňom, ako české tak aj slovenské, museli zväčša ustupovať do úzadia.

Okrem Slovenského národného divadla účinkovali v tých časoch na Slovensku ešte dve divadlá: Východoslovenské národné divadlo v Košiciach a Stredoslovenské národné divadlo kočovné a operetné. Obidve tieto divadlá boli české a tak ako bratislavské vedené súkromnopodnikateľským systémom. So slovenskou divadelnou kultúrou mali spoločné iba ak v názvoch uvedenú "slovenskosť", vzťahujúcu sa viac na územné ohraničenie činnosti ako na vlastnú prácu.

Náš obraz o tejto dvojitej epoche slovenského profesionálneho divadelníctva by nebol úplný, keby sme nespomenuli spontánne snahy slovenskej verejnosti, ktorá sledovala dosiahnuť nápravu divadelných pomerov. Viedla k nim nielen snaha po vzraste slovenského kultúrneho prostredia, lež i snaha po očiste nánosov, ktoré slovenské prostredie vo svojom vlastnom vývine doposiaľ nepoznalo. Česká divadelná kultúra na Slovensku, jedno už pod akými titulmi zaujala svoje pozície, mala prevažne ráz perifernej kultúry. A s týmto rázom prinášala aj všetky nečnosti do divadelného podnikania, ktoré slovenskému živlu boli cudzie, lebo vo vlastnom kultúrnom vývine mu chýbali. Tak napríklad uplatnenie sa obchodného ducha v divadelnom podnikaní a ním podmienený ľahký a zábavný charakter divadelnej produkcie, k tomu ešte podávaný obecenstvu nie vo vlastnom rodnom jazyku, to všetko boli veci, ktoré dráždili slovenské povedomie. A slovenské prostredie práve tým, že už dávno predtým vo všetkých vrstvách národa malo o poslaní divadelnej kultúry vyššie a ujasnené predstavy, spontánne sa bránilo týmto prínosom nie azda len preto, lebo mu boli rečou cudzie, lež preto, lebo ich duch nezapadal do rámca slovenských kultúrnych vývinových ciest. Ducha tejto obrany sprevádza nesčíselné množstvo novinárskych polemík, parlamentných interpelácií, ankiet slovenských kultúrnych inštitúcií, dramatických spisovateľov a spisovateľov vôbec. Keby bolo záležalo len na vôli slovenského prostredia,

divadelný vývin i po svetovej vojne mohol sa niesť takým smerom, aby to slovenskej kultúre bolo bývalo na osoh. Toto prostredie však nemalo potrebnej moci, aby aj uskutočnilo svoju vôľu. Len tým si vysvetľujeme dvojkoľajnosť divadelného vývinu týchto čias.

O zveľadenie slovenskej divadelnej kultúry mala sa starať aj Hudobná a dramatická akadémia v Bratislave výchovou divadelného dorastu. Aj hudobná časť, dobre vybudovaná a vedená, vykonala kus osožnej práce pre vývin slovenského hudobného umenia, ale je to dramatická časť s nedostatočným počtom vyučujúcich síl, často i nekvalifikovaných, čo vedela pritiahnuť len celkom malý počet poslucháčov, udržiavaných skôr preto, aby sa táto inštitúcia iba udržala, ako aby vychovávala slovenský dramatický dorast. Teoretické školenie poslucháčov bolo nedostatočné a praktického školenia sa im dostalo vlastne až po prijatí do zväzku niektorej profesionálnej scény. Dramatická akadémia nebola teda školou v pravom zmysle slova, ale viacmenej iba zhromaždišťom divadelných talentov.

Zásadné zmeny štruktúry a poslania slovenského profesionálneho divadelníctva priniesla až skutočnosť vlastného Slovenského štátu. Jeho vznikom padli aj všetky teoretické argumentácie o nemožnosti tvoriť vlastnú divadelnú kultúru, vyrastajúcu z vlastných základov národného života. Temer za noc bola opera SND i opereta poslovenčená a činohra, teraz už len slovenská, svojou niekoľkoročnou prácou dokázala, že dokonale vie nahradiť v SND za prepotrebnú pokladanú činohru českú, a to nielen v kvantite, ale aj v umeleckej kvalite predstavení. Aj založenie vidieckych profesionálnych scén, i keď nie vždy s najvyššími umeleckými požiadavkami, no predsa len sľubovalo naširoko umožniť nehatený vývin aj profesionálnej slovenskej divadelnej kultúry.

Naša profesionálna divadelná kultúra zdedila veľa názorových i administratívnych predsudkov a ťažko sa zbavovala tohto nánosu, ale vari tak ako človek v svojom detskom veku musí prejsť rozličnými chorobami, i slovenská profesionálna divadelná kultúra sa musela cez choroby času prebíjať ťažkým bojom a prácou, lebo len takto dosiahnutý cieľ prináša trvalé hodnoty do kultúrnych dejín národa. Slovenské divadelné dejiny mali už vysoko vytýčený cieľ pred sebou, zaväzovala ich vývinová tradícia, ktorá práve tým, že niesla odlišné znaky od okolitých divadelných

kultúr, umožňovala rýchlejší a lepší divadelný vzrast, podložený postulátmi moderných časov. V samostatnom štáte sa mu už nestavali do cesty podstatné prekážky, aby tento cieľ slovenské divadelníctvo nebolo mohlo dosiahnuť. Naopak, jestvovaním štátnej samostatnosti sa utvorili všetky predpoklady pre dobrý vývin divadelného umenia. Tým sa skončila jedna etapa slovenského divadelného vývinu, a to zaokrúhlene. Dva smery divadelnej organizácie: ochotníctvo i profesionálne divadlo už nemuseli kráčať dvojitými cestami, v ktorých doposiaľ, ak aj mali jeden cieľ, prejavovali sa často i protichodné záujmy, lež podaním rúk odstránili dvojkoľajnosť slovenského divadelného vývinu, aby jednotnou prácou pokračovali v zmysle našich kultúrnych dejín i kultúrnych tradícií na výstavbe slovenského divadelníctva.

Mikuláš Šprinc

VERŠE O SMRTI

1

Blížiš sa, sestra, krokom pomalým a ťažkým,
každý ťa čaká, každý vie, že prídeš isto.
Zákon je zákon, nepripúšťa výnimiek.
Každému sadneš na tvár ako chladný sneh.

Hniezdiš sa v kostiach, v drieni, svaloch,
zdravíš ma, keď sa ráno zo sna prebúdzam.
Plazíš sa jak had, sipiaci zlostne do nôh.
Istoty ako hračky nepotrebné rozdrúzgam.

Sestrou ťa volal svätý František, bol svätý, nežný.
Som jeho synom, ale nemám jeho pevnú vieru.
Život môj nebol s jeho stále rovnobežný,
v rozkošiach hlúpych nedržal som nikdy mieru.

Som ako mornár vyhodený na breh,
šmáram sa ako ryba dusiaca sa v piesku.
Smejte sa, ľudia, dosť je príčin na smiech,
zrúcal som všetko, spálil svoju rodnú viesku.

Som ako nahý v tŕní, horká je chuť popola
a havran krúži premoknutý – oblohou.
Tá chvíľa zradná, keď ma nikto nevolá.
Prázdna sa priepasť hlbí ešte podo mnou.

2

Prázdno ma viacej nebolí, prázdno je číra ničota.
Nad čiernym morom jasná hviezda žiari, mihotá.
Je to nádej, čnosť Božia. Prehĺb mi ju, Bože,
nabrús mi ešte lásky nevýslovné ostré nože.

Čo iné môže pútnik žiadať, o čo prosiť teba?
Keď nádej má, má všetko, čo mu treba.
Rozmnož mu nádej, nech sa milo usmeje,
nech smelo kráča cez snehové záveje.

Nevidím jasne cez zrosené chladné okno,
srdcom sa hľadí jasnejšie a istejšie.
Ísť treba jednak priamočiaro, rovno.
Ó láska dobrá, tu si! Veď ma stále rovnejšie.

Sneh sypú sivé mračná, naša večnosť bude biela;
láska je čistá, snežná, peklo bude čierny brud.
Do pekla Pán Boh poslov nikdy neposiela,
príjemné teplo stúpa z prežiarených hrúd.

Túlim sa k tebe, Bože, ty máš srdce láskavé
a srdce moje, srdce toľme zlé a pochabé.
Zelená pažiť čaká vetry voňavé.
Ó, biela večnosť, biela sestra v oslave!

Ján Okáľ

BORSA NERA

V presnom preklade titul tejto state znamená čiernu kapsu alebo čiernu burzu. V povojnovom a možno aj dnešnom Taliansku to znamená čierny obchod, šmelinu. Niet na svete vojnou postihnutej krajiny, kde by čierny obchod nevznikol a neprekvital na dlhý čas aj potom, keď sa už prestane strieľať. Čierny obchod sa robí úplne bez štátneho zásahu a kontroly. Zákon dopytu a ponuky je jediný zákon, ktorý rešpektujú tí, čo predávajú a tí, čo kupujú. Keď sa to tak vezme, je to jediný slobodný obchod na svete, lebo sa vymyká clám, daniam a iným poplatkom, ktoré regulujú otvorené obchodné transakcie. Napriek tomu, že s prekvitajúcim čiernym obchodom unikajú vládam neuveriteľne veľké sumy peňazí, vlády sú veľmi opatrné, keď ide o zamedzenie, kontrolu alebo už trestanie čiernych obchodníkov. Príčina je jednoduchá. Čierny obchod v ťažkých časoch vie zaobstarať tovary a služby, ktoré vláda nemôže zaručiť z normálnych prameňov. Aj keď sú obchody polo – alebo skoro celkom prázdne a na prídel za mierne ceny sa nedá uspokojiť celá spotreba tovarov, čierny obchod vypĺňa medzeru medzi prídelom a spotrebou. Robí to síce často za niekoľko ráz vyššiu cenu, ale robí to. Treba poznamenať, že čierny obchod najčastejšie dodáva tovary, ktoré sú nie nevyhnutne potrebné. Po druhej svetovej vojne medzi takéto tovary patrili cigarety, čokoláda a všeobecne sladkosti, nylonové pančuchy, káva, kakao, luxusné časti odevu a obuvi, alkoholické nápoje a ďalší sortiment tovarov, ktoré neboli na prídel.

Prameňom tovarov, ktorými bol čierny trh zásobený po druhej svetovej vojne, boli západné víťazné mocnosti, hlavne Spojené štáty. Dokonca aj čierny obchod na Slovensku nebol zásobovaný sovietskymi tovarmi, lebo sovietske vojsko skôr bralo ako dávalo, ale tovarmi, ktoré sa dostali domov prostredníctvom UNRRA. Na Západe to bolo jednoduchšie. V Nemecku, Rakúsku a v Taliansku boli státisíce amerických a anglických vojakov, z ktorých najmä americkí boli zásobovaní tak štedro, že z toho mnoho vecí nie kvapkalo, ale lialo sa ako v prívale do čierneho obchodu.

Nejaká časť týchto tovarov bola od vojakov, ktorí dostávali všetkého viac, ako spotrebovali. Oveľa viac bolo toho, čo niekto z vojenských skladov ukradol. Či s vedomím alebo nevedomím skladníkov, o tom nebudeme uvažovať, ale za zmienku vari stojí, že najbohatší ľudia americkej armády neboli generáli alebo iní dôstojníci, ale poddôstojníci, ktorí mali na starosti prídel potravín a iných vecí z vojenských skladov. Jeden z mojich priateľov, ktorý dostal robotu v menze poddôstojníkov (umýval tam kuchynský riad) mi vravel, že po záverečnej hodine poddôstojníci hrávali poker o závratné sumy. Šlo tam nie o stá, ale často o tisíce dolárov, ktoré skladníci a iný personál vyhrával a prehrával bez mihnutia oka.

Pravda, nie všetok tovar, s ktorým sa obchodovalo na čiernom trhu, bol z vojenských skladísk. Registrované i neregistrované lodné spoločnosti dovážali z Ameriky tovar do Stredozemného mora blízko talianskych brehov. Ale prv ako lode vplávali do výsostných vôd, preložili tovar na malé člny pašerákov, ktorí ho bez dane a cla priviezli na pevninu a sýtili ním čierny obchod. Ba niekedy nebolo treba ani stretnúť sa na šírom mori, lebo pašeráci poznali prúdy a nahádzali tovar do mora v nepremokavých obaloch a nechali ho vyplaviť sa na breh niektorých talianskych ostrovov alebo na brehoch pevniny. Raz boli plné noviny senzácie, že ktosi ukradol celú zásobovaciu loď americkej armády v neapolskom prístave. Kde bola a čo robila posádka lode, to sa nikto nedozvedel, ale asi o týždeň neskôr našli prázdnu loď bez posádky kdesi medzi Sicíliou a Sardíniou. Raz som sám pozoroval na Viale Regina Margherita, ako "camioncino" pritiahlo k nákladnému automobilu americkej armády a v jazde sa chlapčisko z kamiončina preškriabal pod plachtu nákladného automobilu a prehádzal všetko, čo tam bolo,do kamiončina. Nakoniec ta sám prešiel k svojmu spoločníkovi a na najbližšej križovatke sa odlúčili od nákladného auta. Tí v nákladnom aute vedeli či nevedeli o tom, že ich ktosi vykradol? Ktovie. Možno boli dohovorení. V Ríme skoro každý, kto mal trochu peňazí, fajčil americké alebo anglické cigarety, lebo talianske Nazionale boli podradné fajčivo, aj keď boli tie pravé, vyrobené v talianskej štátnej tabakovej réžii. Noviny však písali, že veľká väčšina sú falšované výrobky a namiesto tabaku je v nich akýsi preparát z konského hnoja.

Od chvíle, ako som už trochu rozumel taliansky, kupoval som si každý deň novinky. O čiernom trhu sa v nich písalo veľa, ale nikdy som nečítal, že by bol niekto odsúdený pre šmelinu. Súdy mali aj tak dosť roboty s "epuráciou" zvyškov fašizmu a čierny obchod bola záležitosť, ktorú riešila (či vlastne neriešila) polícia. S kvílením sa častejšie ako nie rozbehli do mesta policajné autá, ale prv ako mohli chytiť čiernych obchodníkov, ktorými sa hemžili ulice, všetok kontraband bol v bezpečnom úkryte a o pol hodiny sa obchodovalo ďalej ako keby nič.

Keď je každý keď už nie aktívny teda pasívny šmelinár, niet nádeje, že by niekto odsúdil šmelinu ako čin proti zákonu. Ba akosi aj odsúdiť ju z morálneho stanoviska bolo by bývalo ťažké. Šmelina bola pre všetkých spôsob života, pre mnohých prameň obživy, a kto je bez viny, nech hodí prvý kameň.

Zaujímavé v povojnovom Taliansku bolo aj to, že nie všetky tovary, ktoré boli súčasne na otvorenom aj čiernom trhu (pravdaže, za rozdielne ceny), boli netalianskeho pôvodu. Napríklad Taliansko bolo a je krajina, kde sa urodí či už vyrobí viac olivového oleja ako ho Taliani spotrebujú, aj keď je olivový olej keď už nie jedinou, teda celkom iste najdôležitejšou omastou v tejto krajine. Na príčine boli poruchy v distribúcii. Počas talianskej kampane prerušenie komunikácií patrilo medzi najdôležitejšie ciele vojnového úsilia. Najprv to boli útočiaci spojenci a neskôr ustupujúci Nemci, ktorí systematicky ničili železničné spoje, mosty, splavné kanály a vôbec všetko, čo mohlo mať niečo spoločné s dopravou. Darmo bola v Apúlii a Kalábrii mimoriadne dobrá úroda olív a v južných častiach Talianska nemali dosť sudov a cisterien uskladniť ho. V Ríme a iných veľkých mestách stredného Talianska nedostatok olivového oleja bol značný a na čiernom trhu sa predával za dvoj až trojnásobnú cenu oleja na prídel. Podobná situácia bola v zásobovaní múkou na výrobu cestovín a chleba. Tvrdá pšenica, z ktorej sa robí múka na najlepšie cestoviny, rodí sa len v niektorých oblastiach a darmo tieto oblasti až oplývali takouto múkou a výrobkami z nej, iné oblasti boli priam vyhladované, pokiaľ ide o tento tovar.

Doprava bola hlavným problémom distribúcie tovarov v povojnovom Taliansku. Taliani, či to už bola vláda alebo súkromní podnikatelia, nemali ani dosť vozidiel, či už šlo o nákladnú železničnú dopravu alebo motorovú dopravu, ani pohonné látky

udržať v prevádzke tie vozidlá, ktoré mali. Ako geniálni improvizátori Taliani riešili tento problém dvomi spôsobmi. Jednak si vedeli nájsť spôsob, aby vojenské nákladné automobily, ktorých bolo viac ako dosť a mali toľko pohonných látok, že ich nestačili spotrebovať, tak "pod rukou" prevážali za dobrú odmenu šoférom aj iný ako vojenský tovar. Druhý spôsob bol, že za primeranú odmenu americkí "strážci" potrubia zavreli oči a nasýtili hladné talianske nákladné automobily benzínom z vojenského potrubia. Aby bolo jasné, o čom tu hovorím, treba vysvetliť, že tak ako v severnej časti Európy ani v Taliansku Amerikáni si neprevážali pohonné látky v cisternách, ale rovno z tankových lodí ich potrubím privádzali až k bojujúcim jednotkám. V južnej Európe sa takéto potrubie tiahlo od Neapolu a v ňom zakotvených tankových lodí až do Terstu a či už kde sa kampaň skončila. Bolo to typické improvizované potrubie, ktoré sa vlnilo talianskymi horami a dolami. Taliani veľmi chytro zbadali, že Amerikáni nie sú všade pozdĺž neho, aby ho bránili a chránili, a kde sú, veľmi zriedka odolajú talianskym pôvabom. Inými slovami, z potrubia sa zásoboval taliansky systém nákladnej (aj osobnej) dopravy. Niekedy s komplicitou tých, ktorí mali potrubie strážiť, inokedy bez nich. Konečne, nič nebolo ľahšie ako spraviť na potrubí dierku, natankovať si benzínu a dierku zapchať alebo nezapchať. Podľa okolností a "svedomitosti" tých, ktorí si takto napĺňali nádrže na svojich automobiloch alebo kamiončinoch. Nikto a nikdy nespočíta milióny hektolitrov benzínu, ktorý sa takto prelial z amerického potrubia do nádrží súkromných vozidiel a ešte menej spočíta tie, ktoré vytiekli z prederaveného potrubia, čo nezapchal ten, ktorý napojil svoje vozidlo.

Neskorá jeseň býva aj v Ríme sychravá a nevykúrené izby na Via Reno boli nevľúdne. Na šťastie skoro vždy sa našiel niekto, kto mohol zaplatiť liter vína. Víno bolo vtedy neuveriteľne lacné. Zasa vari iba preto, že rímske okolie, najmä Castelli Romani (mestečká na úpätí Albánskych vrchov), patrili už od vekov medzi najlepšie vínové kraje Talianska. Chýrečné Frascati, Marino, Grottaferrata, Rocca di Papa a Castelgandolfo sú svetové značky ľahkých bielych vín, ale okrem rímskeho okolia pre nedostatok dopravných prostriedkov nikde ich nebolo možné kúpiť. Rímsky trh bol zaplavený vínom a fľaška americkej Coca-Coly bola drahšia ako liter dobrého vína. Ba aj fľaška piva

Perroni (rímsky pivovar) stála viac ako víno. Liter vína stál asi toľko ako štyri žemličky. Preto sme dlhé jesenné odpoludnia najradšej trávili v družnom rozhovore nad fľašou vína v niektorej z malých trattórií alebo botiglerií, ktorých bolo v každej rímskej štvrti na desiatky a možno na stá. Niekedy to bolo stretnutie literátov, na ktoré okrem Dr. Cincíka, Mikuláša Šprinca, Karola Strmeňa a mňa prichodili aj naši neslovenskí priatelia. Z Talianov to bol Luigi Salvini, dobrý slavista, slovinský básnik a publicista Tine Debeljak a chorvátsky spisovateľ-diplomat Ante Bonifačič. Niekedy sme vážne debatovali, inokedy sme žartovali a prekárali sa a pri jednej z takýto príležitostí vznikol Strmeňov epigram:

Pravdu sme našli pri pohári vína,
že svet len márnu slávu zhŕňa –
že básnik je ako trašmašina:
mnoho pliev sype, kým dá trochu zrna.

Často chodieval medzi nás aj Eugen Urban a pri jednom z takýchto stretnutí, pri ktorom nebol nikto z našich neslovenských priateľov, rozhovoril sa o tom, že prístav Bari oplýva kávou. Káva tam vraj stojí len asi desatinu toho čo v Ríme. Mal to z "vierohodných" prameňov a jediný problém bol dostať sa do Bari, nakúpiť tam lacnej kávy a v Ríme ju predať za veľké peniaze. Do Bari sa dostať bola hračka. Talianske železnice boli od vekov štátne, a preto napriek povojnovej inflácii cestovné bolo neuveriteľne lacné. Teda doprava tej kávy z Bari bola záležitosť, ktorá ani nestála za reč. Na námietku, že Netalian má len hmlistú predstavu o tom, v ktorej časti talianskej čižmy sa nachodí toto mesto, bola ľahká odpoveď. Kto si na stanici Termini v Ríme sadne do vozňa s nápisom Roma-Napoli-Bari, do Bari sa dostane, aj keby nevedel, či je to na severnej alebo južnej točni zemegule. Túto vec treba jednoducho nechať na starosti železničiarov. Prv ako by sa dalo narátať do sto, vzniklo konzorcium, ochotné financovať cestu do Bari a zaopatriť "kapitál" na nákup kávy.

Eugen mal o prístave Bari veľa informácií. Vysvetlil nám, že kým napríklad v Neapole a v Civitavecchii mali hlavné slovo Amerikáni, Bari bolo skoro výlučne pod kontrolou Angličanov, ktorí mesto obsadili a mali tu svoje zásobovacie a dopravné stredisko. Za Mussoliniho bol prístav Bari bázou plavby na Balkán, Stredný východ a do Afriky. Južne od Bari bola veľká

základňa vojnového námorníctva Taranto, ale po ťažkej porážke talianskeho vojnového námorníctva vo východnom Stredomorí zvyšok flotily sa utiahol do Benátok a až do konca vojny talianske námorníctvo nezasiahlo vážnejšie do bojov. Len po vojne vyšlo najavo, že Angličania už vtedy s pomocou radaru v úplnej tme strieľali do talianskych lodí ako na strelnici, kým Taliani nepriateľa ani nevideli. Eugen Urban, ktorý si vedel oceniť veľké rytierske gesto, s obdivom nám vravel o talianskom veliteľovi prístavu Bari, ktorý sa zastrelil, keď ho bez prostriedkov obrany musel odovzdať Angličanom. Skoro som mu chcel zacitovať z prekladu Rostandovho Cyrana, kde Cyranov priateľ veľké rozhadzovanie sa charakterizuje ako nerozum, ale Cyrano ho zahriakne: "Ale aké skvelé gesto..."

Celý plán tohto obchodného podujatia nemohol byť jednoduchší. Nakupovač kávy, ktorému sa pridelí nejaký pomocník, pôjde vlakom do Bari, tam nakúpi lacnej kávy, nabalí ju do kufrov a vráti sa do Ríma, kde kávu s veľkým ziskom predá. Pretože priaznivé obchodné podmienky a jedinečnú príležitosť zarobiť veľké peniaze treba využiť, kým trvá, cesty do Bari sa budú opakovať, kým sa dá.

Smutnou kapitolou dejín a ľudských podujatí vo všeobecnosti býva, že veľkolepé plány sa síce vypracujú, ale keď sa hľadá niekto, kto by ich uskutočnil, zlyhajú buď plány, alebo ten, čo ich mal spraviť skutkom. Zdalo sa už, že aj plán s veľkými zárobkami na káve z Bari ostane len plánom, lebo odrazu nebolo nikoho, čo by sa bol prihlásil, že pôjde do Bari a celý Rím zasype kávou, čo odtiaľ prinesie. Každý mal výhovorku, čo mu bránila podujať sa na takúto úlohu. Len keď prišiel rad na mňa, aby som sa vyslovil, akosi som napochytre nevedel nájsť ospravedlnenie, a tým menej celý plán zamietnuť ako šialenstvo. Len tak som habkal, že do Bari je nielen dlhá cesta neznámym krajom, ale kdekoľvek by som sa dostal, nedohovorím sa, lebo neviem taliansky. Argument bol zrejme dosť vážny, aby sme debatu prerušili a celý podnik odložili na ľad ako predbežne neriešiteľný.

Aj by bol ostal neriešiteľný nebyť Dr. Jána Bečku, bývalého slovenského generálneho konzula v Prahe a neskôr slovenského vyslanca v Záhrebe. Ako som už napísal na inom mieste, Dr. Bečka si aj v Ríme udržal veľmi intenzívny styk so svojimi chorvátskymi známymi a priateľmi, ktorých mal napodiv veľa zo

všetkých vrstiev chorvátskych utečencov, počínajúc intelektuálmi a politikmi a končiac roľníkmi a robotníkmi. Pre Dr. Bečku malo mesto Bari zvláštnu príťažlivosť, lebo z Bari bola za normálnych čias vždy pravidelná lodná doprava do Dubrovníka, na Korčulu, do Splitu a do Šibenika, teda miest, kde bolo jeho Chorvátov a Chorvátsko milujúce srdce. Pretože časy boli nenormálne, lebo v Chorvátsku bol pri moci Tito a chorvátski nacionalisti utekali pred jeho hrôzovládou, jednou z otvorených ciest na slobodu bol Jadran a stá rybárskych člnov s tisícami chorvátskych utečencov odplávalo pod clonou noci z pobrežia Dalmácie do prístavu Bari. Ale okrem chorvátskych nacionalistov sa takto do Bari dostali aj Mihajlovičovi četnici. Vojna, ktorá trvala medzi nimi skoro päť rokov, pokračovala potom na talianskej pôde a jej dejiskom bol zasa prístav Bari. Akokoľvek by sme veci posudzovali, priznať treba, že v tom čase bol prístav Bari veľmi rušné mesto. Ja som o tom nevedel a nevedel o tom ani Eugen Urban, ktorý celú vec uvaril. Bečka možno niečo vedel, ale nie toľko, aby cestu do Bari pokladal za nebezpečné dobrodružstvo. Naopak, veľkú chorvátsku kolóniu v Bari pokladal za skalu istoty. Dnes nepochybujem, že o našom "kávovom" pláne mal rozhovory so svojimi chorvátskymi priateľmi a len tak si viem vysvetliť, že na našom nasledujúcom stretnutí prišiel s plánom, že ak pôjdem do Bari nakupovať kávu, dostanem chorvátskeho sprievodcu, ktorý nielen že rozumie a rozpráva taliansky, ale má v Bari početných priateľov, ktorí ako on prišli tam z Dalmácie v rybárskych člnoch.

Potom už všetko šlo ako lavína. Na rozmýšľanie nebolo času. Konzorcium zozbieralo 120.000 lír (200 amerických dolárov), zaobstaralo pre mňa dva veľké kufre a pre môjho spoločníka, ktorého som ešte nevidel, veľký ruksak a kufor, zakúpili pre oboch lístky treťou triedou rýchlika Rím-Neapol-Bari a Bari-Neapol-Rím a dobrodružstvo, po ktorom som nikdy netúžil, nebol naň pripravený a keď sa to tak vezme, od začiatku som sa ho bál, začalo sa nie veľmi sľubne na železničnej stanici Termini v Ríme.

Slavko Živkovič, ktorého mi predstavil Dr. Bečka ako spoločníka na cestu do Bari, nebol z ľudí, s ktorými by sme sa objali päť minút po prvom stretnutí. Bol to chlapík priemernej výšky, samá žila a samá šľacha. Neusmial sa pri našom stretnutí a neusmial sa, pokým sme spolu ostali. Bečka mi na stanici stačil

povedať, že Živkovič bol v Záhrebe policajtom. To malo byť ako ubezpečenie, že je to chlap akurát taký, akého budem potrebovať na svojich cestách. Bohužiaľ, už pri stretnutí som sa viac bál ako spoliehal na tohto záhrebského policajta. A pokiaľ ide o jeho jazykové schopnosti, na stanici som ich nestačil ani objaviť ani oceniť, lebo keď nás Dr. Bečka predstavoval, Slavko Živkovič povedal iba "fino". A pretože až kým sme sa nerozišli o niekoľko dní, jeho taliansky slovník sa nerozšíril, doteraz neviem, či po taliansky ozaj vedel alebo nie. Ale jeho chorvátčina bola pri všetkej jednoduchosti veľmi cifrovaná. Majku vyobracal pri každej príležitosti na všetky strany a všetkými spôsobmi a čím dlhšie som s ním cestoval, tým viac som sa ho bál na jednej strane a na druhej tým viac som bol aj za neho zodpovedný.

Na šťastie náš vlak, ktorý odchodil z Ríma okolo poludnia, bral si celú cestu dosť naľahko. Vari práve preto, že v tom čase to bola veľmi neľahká cesta. Železničné koľaje, mosty, výhybky, zásobovanie uhlím a vodou pre lokomotívy, boli všetko veľmi neisté veci, preto sme cestovali dosť pomaly. Pokusy o rozhovor so Živkovičom boli márne, teda kým sa dalo, obzeral som si z obloka kraj, ktorým sme prechodili a keď kdesi pred Neapolom zaľahla tma, podriemoval som, až kým som neupadol do hlbokého spánku. Keď som sa prebudil, boli sme kdesi v horách. Neapol za nami, Bari pred nami a pretože to bolo medzi týmito dvoma mestami, bolo to pre mňa (vlastne pre nás) bezvýznamné. Sneh ležal na stráňach hôr, ktorými sme sa teperili a neskôr chladná hustá hmla sedela nad krajom, ktorým sme sa ťahali, keď sme sa pustili do dolín a rovín skláňajúcich sa k jadranskému pobrežiu. Vlak sa vliekol. V sivom ráne tiahli sme sa úrodným krajom s cestami lemovanými olivovými stromami, na ktorých bolo ešte neobrané ovocie. Možno v lete je to prekrásna cesta malým rajom žičlivej zeme, ale v to zimné ráno, všetko bolo také zimomravé, také neprívetivé, ba až neprístupné, že človeku to zimomriavky naháňalo po chrbte. A tak som zízal, vyspatý síce, ale unavený, na neprívetivú krajinu, ktorá mi bola tisíc ráz milšia a bližšia ako neprívetivý spoločník, čo vedľa mňa stále podriemkával s odkvacnutou hlavou. Viem, že je nie ľahko opísať krajinu, ku ktorej nemáme vzťah, ktorá je nám cudzia a v podstate nie je ničím iným ako dočasnou bázou pre nohy, ale ako opísať človeka, čo je nám taký cudzí, že nemáme nič, čo by sme na ňom

zakotvili? Čím dlhšie trvala táto cesta, tým ťažšie mi bolo uvedomiť si, prečo som sa na ňu podujal a už načisto som sa nevedel zmieriť s myšlienkou, vlastne osudom, že som tu ako pod eskortou.

Bari, aspoň v tom čase, nebolo veľké mesto. Trochu obytných štvrtí, trochu historického jadra, aké prináležalo právom mestu, kde sa končila Via Appia Nuova, veľké sklady tovarov a konečne prístav. Prístav, ktorý bol v tom čase taký opustený, že okrem komína potopenej lode nekotvilo v ňom ani jedno plavidlo. Hladina, hladina, zakončená prístavnou hrádzou medzi brehom a nízkym zimným obzorom.

Musím sa priznať, že aj v takom malom a všetkými opustenom meste, ako sa mi vtedy videl tento prístav, som sa cítil celkom stratený. Tým viac, že som nemal iného východiska ako spoliehať sa na svojho spoločníka. A zdalo sa mi, že sa tu Slavko Živkovič ozaj vyznal. Nestačili sme sa zo stanice dostať do ulíc s prístavnymi krčmami a kaviarničkami. Slavko bol doma. Ja som mohol sedieť obložený kuframi pri kaviarenskom stolíku nad piatym espressom, ale Slavko ako motýľ si preletoval od stolíka k stolíku, od priateľa k priateľovi a z ospalého drúka, neschopného slova, bol odrazu zhovorčivý spoločník, na ktorého som sa díval ako na zjavenie. Ale iba díval, lebo z tejto premeny kukly na motýľa Slavko ku môjmu stolíku nepreniesol nič. Ľudia, s ktorými sa stretol a zhováral sa, boli jeho ľudia. Bola to uzavretá spoločnosť, do ktorej ma jednak on nepustil a jednak som sám cítil, že sa do nej nechcem dostať.

Či sa Slavko so svojími spoločníkmi pri kaviarenských stolkoch zhováral o káve alebo nekáve, to som sa nedozvedel. Viem len toľko, že bolo už dosť neskoro večer, keď prišiel za mnou a povedal mi: "Hajde". A zasa som nevedel, či je to za kávou alebo nekávou, ale šiel som. Zamierili sme k prístavným skladiskám. Obrovské priestranstvá s rampami a poschodiami, ktoré zívali prázdnotou, lebo už dlhé mesiace neboli zaplnené tovarom a ešte dlhšie mesiace tovar neuvidia. Žmurkajúce žiarovky robili skôr tône ako svetlo a priestory, ponorené v temnotách, boli ešte nepreniknuteľnejšie a neprívetivejšie. Neviem, podľa akého znaku alebo smerovky Slavko Živkovič odrazu zamieril na rampu do poschodia, potom na ďalšiu rampu a konečne sme sa dostali do obrovskej siene, rozdelenej lepenkovým papierom na kumbálky. Papierové dvere, papierové steny, pri jednej z nich vojenský

kavalec s ošumelou dekou a viac nič okrem chladu decembrovej noci. Desať lír a máš kumbálok s kavalcom, kde spíš, ak ťa premôže únava. Človek po rokoch vojenského a potom emigrantského života si zvykne na nepohodlie a naučí sa buď nevšímať si nepríjemné stránky života, alebo cez ne prejsť prv, ako ho schytia do svojho víru. Ale ako si nevšímať alebo vyhnúť sa zvukom, čo zo všetkých strán cez papierové steny udierajú nemilosrdne a bez prestania o sluch? Ani v zajateckom tábore, kde sme spali v troch radoch nad sebou, neboli sme, vlastne necítili sme sa takí olúpení o súkromie ako tu, lebo sme sa poznali a rešpektovali. Mali sme istú hrdosť, ktorá nám nedovoľovala zhovädiť sa. Ale tu aj napriek papierovým stienkam zaplavovala všetko živočíšna kakofónia zvukov bez akýchkoľvek zábran a ohľadov.

Len tak oblečený hodil som sa na kavalec a bezmyšlienkovite sa díval na holú žiarovku vysoko pod betonovou povalou siene. Odrazu som začul šramot pri vchode a do môjho kumbálku sa vtiahol šťúplučký človiečik. Sadol si na roh kavalca a čosi vravel. Nerozumel som ani slova, zdalo sa mi, že hovorí nejakou orientálnou rečou. Čínsky, korejsky, japonsky? Podľa výzoru som sa nikdy nenaučil rozoznávať príslušníkov rozličných národov z ďalekého Východu a podľa jazyka ešte menej. Návštevníkov prúd reči prerušil občas kŕčovitý kašeľ, ale sotva ho prestal moriť, široký úsmev zasa bublal prúdom slov, ktoré som nerozumel. Návštevníkovi to však neprekážalo. Medzi rečou z malého kufríčka začal vyťahovať drobné šáločky a tanierky a ukazovať mi ich. Akiste chválil ich krásu a možno vravel aj o tom, akú dobrú kúpu mi ponúka. Pošúchal som palcom po prstoch, ako keď sa rátajú peniaze a pokrútil hlavou. Porozumel, že nemám peňazí a z obchodu nebude nič, ale to ho nesklamalo ani neprerušilo. Ďalej rozbaľoval svoje porcelánové nádobky a usmieval sa na ne aj na mňa. Potom vytiahol malé vrecúško, rozviazal ho a ponúkol mi. Myslel som, že je to tabak. Vtedy si mnohí utečenci krútili cigarety, lebo to bolo lacnejšie ako hotové. Vytiahol som teda vlastné papieriky, nasypal do jedného z ponúkanej zeliny, zašúľal a zapálil si. Môj spoločník sa na mňa len udivene pozeral a keď som k tej hrbolatej cigarete priložil zápalku, rozosmial sa tak, že ho šiel kašeľ skoro zadusiť. Z cigarety ako z vianočnej prskavky vyskočilo niekoľko iskier, kým ich žeravá zápalka pripaľovala, ale hneď zhasla. Z posunkov Číňana, či čo už bol,

som vyrozumel, že ma ponúkol nie tabakom, ale čajom. Lenže čo som ja mohol s čajom v danej situácii robiť? Vyposunkoval som akési poďakovanie a potom sa možnosti ďalšej komunikácie skončili. On mi už nemal čo ukázať alebo ponúknuť a ja som mu nevedel nič povedať. Ešte chvíľu u mňa sedel, medzi úsmevmi si trochu pokašľal a potom sa vypoklonkoval do svojho kumbálku, ktorý bol na druhej strane uličky. Keď môj návštevník odišiel, cítil som sa oveľa lepšie. Bol to ľudský dotyk. Z temnej masy ľudstva vynoril sa človek. Nevedeli sme sa dohovoriť, ale rozumeli sme si.

Keď som ráno vošiel do prístavnej kaviarničky, Slavko Živkovič už tam bol s celým kŕdľom svojich kamarátov. Sotva ma zbadal vo dverách, vyskočil od stolíka a skoro behom ma vítal. V ruke držal špinavý uzol, trepal ním pred mojimi očami a z celého hrdla vykrikoval: "Máme kávu! Máme kávu!" V uzlíku bolo za priehrštie zvlhnutej mletej kávy, ktorá páchla skôr plesninou ako príjemne dráždivou vôňou čerstvo praženej kávy.

Bol som zdrvený. Sklamaný, nahnevaný, ba až zúfalý, že tu nadarmo míňam peniaze priateľov s pojašeným policajtom, ktorý svojím uzlíkom dokázal, že vlastne ani nevie, prečo sme prišli do Bari. Zlátanou slovensko-chorvátskou hatlaninou som mu konečne po hodinke či dvoch natĺkol do hlavy, čo je naše poslanie a keď sme sa rozchodili, skoro pokorne opakoval: "Fino, fino..."

Niekoľko hodín som si potom vetral myšlienky dlhou prechádzkou okolo prístavu a pohľadom na zeleno-sivú hladinu, ľahúčko čerenú vlažným vetrom. Pocit chladu na koži zapríčiňovala skôr vlhkosť ako zima, ale jednako som sa do prístavnej kaviarne neponáhľal, lebo som sa bál, že Slavko Živkovič zasa niečo vyvedie. Bol som pevne rozhodnutý, že nech sa robí čo chce, s kávou alebo bez kávy, na druhý deň sa vrátime do Ríma. Peniaze, ktoré mi zverili priatelia, boli obchodná investícia a nie subvencia na výlet k Jadranu.

Slavko ma v kaviarni zasa vítal so širokým úsmevom, ale tento raz nevyskakoval. Sám vyhľadal osamelý stolík a keď sme si sadli, šeptom mi vravel, že s pomocou priateľov dostal sa ku "trgovcovi", čo má celé magazíny kávy a keď chcem, zavedie ma k nemu. Ale musíme ísť čím prv, najlepšie hneď, lebo Bari sa hemží ľuďmi ako my a tí by ľahko mohli všetku kávu skúpiť prv, ako my k tomu "trgovcovi" dôjdeme. To sa mi už zdala celkom

rozumná reč a pretože nič lepšie alebo múdrejšie sa nedalo robiť, ja som povedal Slavkovi: "Hajde".

Ako mohol Slavko potrafiť k obchodníkovi s kávou, to si dodnes neviem vysvetliť. Šli sme ulicami, medzierkami, pivnicami popod zbombardované rozvaliny, po lavičkách z dosák ponad vypálené miestnosti a konečne sme sa dostali k ošumelej budove s vytlčenými oblokmi a inými stopami vojny. Lenže sotva sme vošli dvermi, ktoré boli vyvalené, po niekoľkých zákrutách chodbami a schodmi dostali sme sa do veľkej predizby, kde nebolo ani stopy po spustošení. Chlapina ako hora nás privítal prenikavým pohľadom. Otázne sa pozrel na Živkoviča a ukázal pritom na mňa. Živkovič iba hlavou prikývol a obor otvoril dvere. Stál som na prahu veľkej pracovne, zariadenej koženými pohovkami, policami až po vysokú povalu a uprostred za stolom ako malé letisko sedel človiečik, ktorý musel byť neuveriteľne malý, lebo ponad stôl mu trčala iba plešivá hlava a hrubizné okuliare na ostro rezanom veľkom nose. Akým jazykom sa mi prihovoril, to by nebolo možné povedať, ale z tej neuveriteľnej zmiešaniny nemčiny, taliančiny a všetkých slovanských jazykov, až napodiv som rozumel každé slovo. Pokiaľ som vedel, ja som mu odpovedal podobnou hantýrkou a čoskoro bolo medzi nami jasné, že ja chcem kúpiť kávu a on kávu má a chce ju predať.

Už som sa tešil, že všetko ide tak hladko, keď odrazu zo skutočnosti prehodil ma ten maličký "trgovac" do povojnového sveta medzinárodných zlodejov, podvodníkov a čiernych obchodníkov, ktorým pretekali cez prsty milióny. Bez dychu som počúval ponuku, pri ktorej nebolo ani reči o cene alebo presnom množstve; otázka bola iba v tom, či sám a vlastnými nákladnými autami si kávu odveziem, čo bolo spojené s nebezpečenstvom, že mi ju cestou do Ríma niekto alebo ukradne alebo mi ju vláda skonfiškuje. Trochu drahšie, ale oveľa bezpečnejšie by bolo, keby som si dal kávu previezť vojenskými vozmi so sprievodom ozbrojenej vojenskej stráže. Papiere a všetko s tým spojené by on zaobstaral a ja by som mohol odcestovať do Ríma a čakať tam v pohodlí na dodávku. Bol som ohúrený. Ako mu povedať, že ja som neprišiel do Bari kupovať kávu na tony; že by mi stačilo dvadsať, tridsať, najviac sto kíl kávy, ktoré so spoločníkom v kufríčkoch prevezieme do Ríma vlakom? Zalieval ma pot a strach musel mnou lomcovať, lebo som nepoznal vlastný hlas, keď som

mu začal svoju situáciu vysvetlovať. Videl som však jasne, ako plešina za veľkým stolom očervenela a potom sa nad ňu zdvihla drobná ručička s tenučkými a bledými prstami a akoby z podzeme, kde sa vzal, tam sa vzal zúrivý rev:

“Na polje.”

Človiečik sa asi zlosťou zachodil, lebo trvalo chvíľku, kým sa teraz už zachrípnutým hlasom zasa ozval:

“Na polje! Na polje! Na polje!!!”

Chlapina z predizby sa vrútil do pracovne, chytil ma za plecia a takrečeno vyniesol až po schody, dolu ktorými ma sotil tak, že nebyť zábradlia, bol by som sa dolu nimi skotúľal. Môj spoločník bol o to šťastnejší, že mohol sám vybehnúť, kým sa cerberus zapodieval so mnou.

Medzierkami, pivnicami a inými cestami-necestami dostali sme sa zasa do prístavnej kaviarne. Dlho sme mlčali nad mramorovým stolíkom a Slavko len po dlhom vysvetľovaní pochopil, čo sa vlastne stalo a prečo tak sľubne začatý obchod sa tak dramaticky skončil neúspechom.

Bolo mi jasné, že po taliansky povedané, (toľko som sa už naučil), musím “tagliare la corda”, teda preseknúť povraz kotvy, ktorá ma drží v Bari. Otázka bola, ako aspoň čiastočne nahradiť výdavky, spojené s našou cestou a pobytom v Bari. Už po príchode do Bari som si všimol početné reklamy s nízkymi cenami oleja. Lenže celý môj záujem bol taký upriamený na kávu, že som s olejom ako tovarom nepočítal. Po kávovej katastrófe mi však bolo jasné, že olejom by sa dala vynahradiť aspoň strata, vzniknutá výdavkami za cestu a pobyt. Zasa som povedal Slavkovi Živkovičovi “Hajde” a šli sme hľadať plechovky na olej. V takom “olejovom meste”, ako bolo Bari, nebolo to ani také ťažké, ale bola to zasa jedna z investícií. Plechovky, ktoré boli na predaj, vyrábala vari tá istá fabrika a líšili sa iba veľkosťou. Litrové, dvojlitrové, päť a desaťlitrové. Vedel som síce, že tuky sú ľahšie ako voda, ale počítal som s tým, že ako liter vody, aj liter oleja bude vážiť približne jeden kilogram. Otázka teda bola (vlastne boli tu dve otázky), koľko plechovíc s olejom sa zmestí do našich dvoch kufrov a jedného ruksaka a koľko toho môže jeden človek uniesť beztoho, aby budil priveľa pozornosti pri rozličných kontrolách, s ktorými sme museli počítať. Po dôkladnej úvahe sme sa rozhodli, že kúpime desať päťlitrových plechovíc, ktoré roz-

delíme potom do jedného malého, jedného veľkého kufra a jedného ruksaka. Akokoľvek som počítal, vždy mi vychodilo, že z nášho kapitálu len nejakých 15-20 percent sa nám podarí investovať do oleja tak, aby sme náš tovar mohli bez podozrenia (lepšie povedané: bez veľkého podozrenia) kontrol previezť do Ríma. Ovešaní plechovicami, hľadali sme potom najlacnejší prameň oleja. Ale darmo sme chodili, lebo ak bol niekde olej za osem, všade inde bol bez dvoch za desať. Konečne sme naplnili naše plechovice a rozdelili si ich. Veľký kufor – štyri plechovky. Malý kufor tri a ruksak tri. Naložení ako ťavy šli sme na stanicu, kde sme sa dozvedeli, že nasledujúci vlak do Ríma pôjde len na druhý deň okolo poludnia. Kúpili sme si lístky, ale nákup sme zložili do úschovne batožín a po dni, ktorý nemohol byť rušnejší a dobrodružnejší, sme si ešte zašli na tanier spaghettov a liter ľahkého vína. Potom ešte niekoľko espresso káv a pobrali sme sa spať. Ja do kumbálku v prístavných skladiskách a Slavko Živkovič ktovie kde, lebo mal v Bari viac priateľov ako túlavý pes blch.

Za spomienku vari ešte stojí, že nočné prestreľky medzi ustašovcami (prívrženci chorvátskeho "poglavnika" Ante Paveliča) a četnikmi (prívrženci kráľa Petra pod vedením generála Mihajloviča) boli v Bari takou každodennou vecou, že si ich nikto ani veľmi nevšímal. Ich boj sa neskončil tým, že jedni ako druhí sú už vo vyhnanstve. Všetci si niesli ako ťažký batoh veľmi nahromadenú nenávisť.

Opatrnosť žiadala byť na nástupisku prv, ako ta pritiahli vlakovú súpravu. Pretože sa s dodržaním cestovného poriadku nedalo počítať, dobre bolo kúpiť si na cestu niekoľko "paninov", trochu syra alebo pár dekagramov mortadelly a fľašku vína, lebo vo vlakoch neboli jedálne vozne a na staniciach tiež nepredávali párky alebo chlebíčky ako kedysi u nás doma. Vďaka tomu sme dostali vo vozni dobré miesta, kde sme sa nielen sami mohli usalašiť, ale aj police nad hlavami sme zapratali prví našimi kufríkmi a ruksakom. Potom nám neostávalo iné ako čakať a pozorovať iných cestujúcich, ako sa tisnú a socajú, aby sa im ušlo miesto, keď už nie na laviciach, tak medzi lavicami a v najhorších prípadoch na poličkách. Netreba vari ani zdôrazňovať, že vlaky do Ríma boli v tom čase vždy oveľa plnšie ako vlaky z Ríma. Milióny ľudí si museli všelijaké veci vybavovať v hlavnom meste, lebo ako v každom modernom štáte, aj v Taliansku bola byrokracia centralizovaná a

bez ohľadu na zmeny režimov bola nesmrteľná.

Pretože naša súprava bola len časťou dlhšieho vlaku, nepohli sme sa načas. Čakali sme na iné prípoje, ku ktorým nás po stanici ťahali a socali a keď sme konečne vytiahli z mesta, stmievalo sa už. A boli sme už hodne za mestom, kým sa cestujúci ako-tak usalašili a začali si všímať jeden druhého. Bohužiaľ, nielen v našom vagóne, ale vo väčšine vagónov železničného systému v Taliansku svetlo buď nefungovalo alebo malo toľko porúch, že bolo načisto nespoľahlivé. Čoskoro po zotmení sa vo vagónoch ešte chvíľu zhovárali iba starí známi. Veď akože nadviazať vo vlaku známosť s niekým, koho nevidíme? Teda pre nedostatok akéhokoľvek spôsobu na príjemnejšie trávenie času, cestujúci začali podriemavať. Z driemot do spánku nebolo ďaleko a všetko ostatné bolo zakryté tmou nad horami-dolami medzi Bari a Neapolom. Pravdaže, zobúdzali sme sa občas, najmä keď na početných staniciach prišla vlaková kontrola. Lenže kontrola bola vari nepríjemnejšia pre policajtov – či kto už chcel cestujúcich kontrolovať – ako pre cestujúcich, lebo vo tme nebolo ľahko prejsť vagónmi pomedzi ľudí, driemajúcich na laviciach, medzi a pod lavicami, na poličkách a na podlahe chodbičky pozdĺž železničného vozňa. Iba záblesky svetla z elektrických lampášov a dudranie kontrolórov a tých, čo mali byť kontrolovaní, prerušovalo ospalú stŕpnutosť celého vlaku.

Vtedy som si ani neuvedomil, že už druhý raz cestujem krajom medzi Neapolom a Bari a nič z celého toho veľmi zaujímavého kraja nevidím, lebo ta i nazad som cestoval v noci. A musí to byť malebná cesta, vedúca údoliami, derúca sa tunelmi a stúpajúca i klesajúca vlnami terénu, ktorý tvorí chrbtovú kosť talianskej čižmy. Pravda, v tom čase a okolnostiach, v akých sme žili, o takýchto veciach múdry človek neuvažoval.

Do Neapolu sme došli na svitaní, ale dlho trvalo, kým nás zasa preťahovali z koľaje na koľaj, socali a ťahali, kým sme sa nestali časťou novej súpravy do Ríma. Medzitým sa cestujúci prebudili, pretreli si oči, ako sa dalo, a začalo sa veľké zoznamovanie. V niektorých krajinách môže človek precestovať krížom-krážom stá kilometrov a nezoznámi sa s nikým. V Taliansku je to nemožné. Za tretím chotárom sa už všetci cestujúci v kabíne či vagóne poznajú a čokoľvek sa rozloží na kufrík medzi sedadlami alebo len tak na kolenách, patrí všetkým na dosah ruky. Ba ďalej, dalo

by sa povedať – na dosah slova. A talianske slovo je hlasné a má ďaleký dosah.

Oproti mne sedel príjemný chlapík v neskorej dvadsiatke a po výmene úsmevov a glgu červeného vína z jeho fľašky sme nadviazali rozhovor. On hovoril trochu nemecky, ja trochu taliansky a napodiv, keď on k tomu pridal výrečnú taliansku gestikuláciu, rozumeli sme sa celkom dobre. Po krátkom čase vysvitlo, že sme boli v Nemecku oba v tom istom zajateckom tábore. To mohla byť pravda, lebo v tábore Sanbostel boli okrem Slovákov (nás bolo vlastne najmenej) hlavne poľskí zajatci, potom všetky národnosti z Červenej armády, Srbi, Francúzi, Belgičania, ale veľmi málo Angličanov a Amerikánov. Aj Talianov bolo veľa, ale tak ako zajatci Červenej armády, aj Taliani boli oddelení od ostatných národností drôteným plotom a nesmeli sa s nimi stýkať. Aj ich označenie v tábore nebolo KG – Kriegs-Gefangene, ale MI – Militärische Internierte, teda internovaní vojaci a nie vojnoví zajatci. To malo tú veľkú nevýhodu, že sa o nich nestarala ani jedna medzinárodná dobročinná organizácia a kým ostatní zajatci dostávali pravidelne poštu a balíky cez Švajčiarsko, Taliani nedostávali nič. Preto hladu a iných bied bolo v talianskej časti tábora oveľa viac ako v iných častiach, kde sa mohli zajatci navzájom stýkať, mať svoje hry a športy, chodiť do kostola a takto pri všetkej zajateckej biede mali predsa len znesiteľnejší život. Ale už to, že sme kedysi prežili zimu za jednakým ostnatým drôtom a pod tými istými strážnymi vežami s guľometmi, nás hneď zblížilo. Môj taliansky priateľ však nenechal novinu o našom spoločnom zajatí len pre seba. Čoskoro vedel o tom celý vagón. A nebola to len suchá skutočnosť spoločného zajateckého tábora, lebo kým sme prišli do Ríma, môj priateľ celú vec na nepoznanie vycifroval. Podľa neho sme sa v tábore nielen schádzali, ale ja som mu tak pomáhal v jeho utrpení, že nebyť mňa, sotva by dnes sedel vo vlaku do Ríma. Aj keď som všetko nerozumel, jednako som chápal, že som sa odrazu stal ústrednou postavou tohto malého spoločenstva a ľudia sa potkýňali v tlačenici vagóna jeden na druhom, keď mi prišli ruku potriasť. A kedykoľvek na početných staniciach prišla kontrola kontrabandu, policajti si museli vypočuť celú chválu mojej obetavosti a nemali inej voľby ako potriasť mi ruku. Kdeže tam prehliadka kufrov!

Na nešťastie chýr o mojich hrdinských činoch netrval dlho.

Sotva sme boli na rímskej stanici, opakoval sa nával, socanie, potkýňanie sa a zhon, aký bol pri nástupe. Len poriadok bol teraz iný. Poslední boli teraz prví a prví sa stali poslednými. Slavko Živkovič si prehodil ruksak len tak oboma popruhmi cez jedno plece, do ruky schytil menší kufrík a s energiou bývalého policajta vrhol sa do tlačenice. Nič som z neho dlho nevidel len občas ponad hlavy ľudí poskakujúci ruksak, presiaknutý olejom. Teperil som sa práve k schodkom vagóna, keď som ho videl ešte raz, ako prebehol staničnú kontrolu a zmizol kdesi v zástupe ľudu na priestranstve za kontrolnou búdkou. Keď sa jemu podarilo prejsť cez kontrolu s tým zaolejovaným ruksakom, prečo by sa nemalo podariť mne so slušne vyzerajúcim kufríkom? Aj keď polícia nemohla zvládnuť prehliadku všetkých batožín, jednako ja som patril medzi tých, čo si vybrali. Vzali ma na strážnicu a rozkázali otvoriť kufor. Ako by sa mi bolo uľavilo, keby sa bol vedľa mňa objavil priateľ z vlaku a povedal im niečo o mojich zásluhách, ale ktovie, kde ten bol. Bol som tu sám pred očami a pod ramenom zákona. Z otvoreného kufríka sa dívali na policajta štyri päťlitrové plechovky oleja. Pretože som sa nielen nevedel, ale teraz už ani nechcel dohovoriť, ostával jediný spôsob započať procedúru – legitimovať sa. Mal som síce so sebou aj slovenský pas a legitimáciu Spolku slovenských spisovateľov, ale pomyslel som si, že lepšie zapôsobí nejaká kartička v angličtine a jediná vec po anglicky, čo som u seba mal, bola registračná karta UNRRA, teraz už neviem, či ešte zo Steinu alebo z Verony. Bola to veľmi skromná kartička, vari ešte trochu menšia ako štandardná vizitka a okrem toho bolo cez ňu krížom veľkými červenými písmenami vytlačené "NO PASS". Teda akoby výstraha, že sa to nesmie ani použiť, ani prijať ako dokument na identifikáciu alebo oprávňujúci kohokoľvek na čokoľvek. Ale bolo to po anglicky, vyzeralo to veľmi dôstojne a keď to policajt dva či tri razy poskrúcal v ruke, zasalutoval, vrátil mi kartičku a žltou kriedou spravil akési čmáraniny na mojom kufre. Mohol som ísť. Slavka Živkoviča však na dohľad nebolo a odrazu som nevedel, kde ísť.

* * *

Pravdaže, so Slavkom Živkovičom sme sa potom našli, dali sme naše olejové plechovky dohromady a začali špekulovať, čo teraz s toľkým olejom. Živkovič poradil, že on pozná dobrotivého

chorvátskeho kňaza, M., ktorý sa stará o každého, čo je v biede. Sýti hladných, zaodieva nahých, hľadá strechu tým, čo nemajú kde hlavy sklonit' a pretože v kuchyni, kde on stravuje početných ľudí, potrebujú olej, možno by mal záujem aj o ten náš. Zašli sme za ním, ale predbežne sme vzali so sebou iba dve plechovky. Ja som stál len v úzadí a nechal som Slavka Živkoviča hovorit' za nás. Sú, reku, rodáci, nuž lepšie si porozumejú.

Teda stál som a díval som sa a odrazu som videl, že ten dobrý páter, čo bol otcom a bratom všetkých biednych Chorvátov, začal v tvári červeniet' a odrazu zdvihol veľkú a silnú pravicu a hlasom, ktorý mi pripomínal "trgovca" z Bari, otriasol celý dom:

"Na polje!"

Na chvíľu sa odmlčal. Možno mu hlas trochu zaskočil. Ale o chvíľu so stále zdvihnutou pravicou, takže ako výraz hnevu a dôstojnosti mohla patrit' Mojžišovi, opakoval niekoľko ráz:

"Na polje! Na polje! Na polje!"

Každý s plechovkou oleja v ovisnutej ruke stretli sme sa so Slavkom na ulici. Vtisol som mu aj svoju plechovku a na neďalekej zástavke si sadol na električku.

Pravdaže, olej sme konečne predali s malým zárobkom, ktorý nahradil naše výdavky s cestou do a pobytom v Bari. Ale presvedčený, že 'trgovac' zo mňa nikdy nebude, dal som od tých čias obchodu pokoj.

Jozef Milučký

NOC

Do stromov sen sa pohrúžil,
zeleň je huslista,

spotené telo večera
skrylo sa do lístia,

počúvaj, rosa pramení,
dýky tráv jastrabí,

šľah vetra ostrím preniká
bodliakom za drápy,

žilnatá koža pieskovca
už dýcha čarom sôch,

päsť luny visí nad lesom,
drviť chce na čriepok,

javory dymia pokojom,
však tušia rezy píl,

už hroznýš smrti z koreňov
ako zo džbána pil

a kdesi blízko v otavách
vzpína sa dúha tiel,

harpúny ramien klesajú
do vôní, do svetiel,

prach kašle, v blízkom potoku
slzavia výmole.

Ostnatá vodná pŕhľava
chystá sa na pole.

Jozef G. Cincík

K OSEMDESIATKE KOLOMANA SOKOLA

(Spomienky z čias štúdií)

Na Letnej v Prahe, v susedstve "Vodárne", slovenskí vysokoškolskí študenti mali tzv. Štefánikovu kolej, t.j. internát. V tridsiatych rokoch tohoto storočia bývali študenti v 3-4-poschodovej budove internátu. Medzi nimi i tí, ktorí študovali na Akadémii umenia, ako napr. maliar Vlado Droppa, nebohý už sochár Rudo Horňák a iní. No svojím životným správaním zaujímal zvláštne miesto Koloman Sokol, grafik v škole Maxa Švabinského, Šimona a Rambouska. Jeho škola sa nachádzala mimo budovy Akadémie umenia, dolu v pražskom meste, na Václavskom námestí. Ta dochodil aj Koloman Sokol.

Koloman Sokol nielen študoval, ale najmä si všímal život vo veľkom meste. Už počas vysokoškolských štúdií Kolomanove grafické práce nadobúdali zvláštny ráz. Dostávali ho preto, lebo Sokol bol bystrým a výstižným pozorovateľom života a ľudí. Preto som aj ja rád chodil do Štefánikovho internátu a kedy-tedy som nazrel do Sokolovej izby, ktorá bola na poschodí a ktorú obýval ešte s jedným študentom.

Po čase sa rozchýrilo, že "Družstevní práce" v Prahe (bolo to vydavateľstvo kníh) vyzvala Kolomana Sokola, aby v jej "Krásné jizbě" "Na Příkopech" usporiadal výstavu. Takéto vyzvanie dostávali len prvotriedni umelci, alebo ktorých odporúčal prof. Max Švabinský.

Ale Sokol sa k tomu akosi nemal. V poobedňajšom voľnom čase radšej chodil na tenisové ihrisko v Dejviciach. Ba aj opravoval svojim spoluhráčom poškodené tenisové rakety. Bol výborným hráčom tenisu. Keď Koloman začas fumigoval významné pozvanie vystavovať "Na Příkopech", rozhodol som sa k odvážnemu kroku.

Raz poobede, keď bol Sokol na tenise v Dejviciach, vybral som sa do Štefánikovho internátu do jeho izby. Vedel som, že grafické obťahy – či už z drevorytov, leptov a podobne – Koloman má na hŕbe pod posteľou v akomsi veľkom lepenkovom obale. Ja – za hrozitánskeho stŕpnutia jeho spolubývajúceho – som ich bez vedomia umelca povyťahoval a začal triediť na Kolomanovej posteli.

Mnohé z grafických obťahov nemali názvy, hoci boli výrazove a podaním veľmi účinné. I vzal som tužku a na chrbát obťahov som namiesto autora pripísal akýsi dočasný názov. Počas takejto "výskumnej práce" sa naraz otvorili dvere. Stál v nich sám Koloman Sokol s tenisovými raketami pod pazuchou. Začervenal sa, keď videl moje počínanie. Urobil krok, ani čoby sa chcel na mňa vrhnúť. Vystihol som Sokolovo rozpoloženie a spokojným hlasom, ďalej držiac jednu z grafík v ruke, som mu povedal akoby na uvítanie: "Však, Kolo, tento drevoryt by sa mohol nazývať aj 'Na konci mesta'?"

Sokol zaváhal a odhodil rakety. Rumenosť jeho tváre postupne a mlčky bledla. Nakoniec sadol ku mne na posteľ a súhlasne prikývol. "A toto – pokračoval som – 'Ustrašení'." Zasa prikývol. Videl som, že sa dáva do spolupráce.

"A načo ti to bude?" – opýtal sa Kolo.

"No na tú výstavu v 'Krásné jizbě' " – odpovedal som mu. "Hoci Ďuro Sinai ti to ta odnesie."

A tak sme sa horko-ťažko dohodli, že tá výstava v "Krásné jizbě" bude. Ja okrem toho do členského časopisu Družstevní práce "Panoráma" napíšem o Sokolovej tvorbe krátku úvahu. To všetko sa potom i stalo. V nej som konfrontoval najmä dielo Georga Grossa a Käthy Kollwitzovej so Sokolovým.

Tak bola výstava, potom aj článok, ktorý bol uverejnený v pražskej "Panoráme".

* * *

Na výstave vítala hostí úradníčka. Jedného dňa prikvitol na výstavu aj sám Sokol, ináč neznámy úradníčke. V kútiku siene Koloman zamlčane postál. V tej chvíli – akoby náhodou – prišli aj akýsi vytučnení, vyšperkovaní a vyobliekaní návštevníci, manželský pár. Chodili po výstavnej izbe a – rozčuľovali sa. Najmä tučný pán so zlatými prsteňmi na oboch rukách. Vyzeral ako dáky pražský veľkoúdenár. A keď mal tento pán už dosť dívania sa na Sokolove grafiky, volal nahlas svojej manželke: "Tož, Amálko, to je hrůza, co se tady vystavuje! Dyť to nejsou lidi, to jsou převážně zvířata. Pojď, Amálko, půjdeme... a toho umělce by měli zavřít... Dyť to je skandál a ne umění!" – povedal pán smerom k úradníčke. A chceli sa pobrať.

Vtedy Koloman Sokol vystúpil z kúta izby, chytil oboch za

K. Sokol: Jánošík (drevoryt, 1945)

K. Sokol: Mexikánci na stanici
(drevoryt, 1939)

ruky, potriasal nimi a hovoril: "Děkuji... skutečně děkuji... to je nejvyšší uznání".

"A kdo jste Vy?" – pýtal sa pán údenárskeho vzhľadu.

"Já jsem ten umělec, co ty grafiky dělal."

V tej chvíli sa obidvaja vyšperkovanci vytratili zahanbení z výstavnej siene.

* * *

Inokedy šiel Sokol zo Štefánikovho internátu na Letnej poobede dolu do mesta. Cesta ho viedla medzi vysokými doskovými plotmi futbalového ihriska Slávie. Boli vysoké preto, aby sa ponad ne nemohli neplatiaci "fanúškovia" počas zápasu pozerať, "nazízat". Bol to len akýsi pomerne úzky chodník, oplotený z oboch strán. Tam si chodci nemohli veľmi vyhnúť.

Na protivnom konci oploteného chodníka sa objavilo zvláštne zjavenie. Hrdá a tučná pani, prsnatá v tmavom zamatovom obleku, ošperkovaná, ako len bolo možné. Zlaté retiazky a perly jej cingotali z tučných pŕs – ani herečke Emme Destinovej – náramky a prstene s briliantmi sa ligotali na jej rukách. Nad hlavou mala rozpätý hodvábny slnečník, ktorý niesla služobná za ňou aj s lakovými kapšami.

Sama pani, v bielych glazé rukavičkách, držala na remenných povrázkoch akýsi trojzáprah – troch anglických buldogov, ktorým trčali z papúľ zuby a jazyky. Koloman Sokol bol najprv zarazený, ale potom sa – napriek brechajúcim a vyskakujúcim buldogom – priblížil k panej a s úžasným rehotom sa jej vysmial do tváre.

Pani dostala záchvat a položiac si ruku na dýchavičné prsia kričala: "Ježíši... Ježíši... já omdlévám!" Spoza jej chrbta vyťahovala služka z kapsičky akúsi fľaštičku a strkala ju panej pod nos na prebratie z omdlievania. Sokol nato úctive ustúpil nabok, ukazujúc vystretou rukou panej ďalšiu cestu napred na úzkom chodníku, a odchodil ďalej do dolného mesta v Prahe.

Podobne a často stretával svoje "modely", ktoré potom zvečňoval v drevenej doske, na litografickom kameni alebo leptaním v kove.

Dnes má umelec Koloman Sokol už vyše 80 rokov. Žije v USA, kde nikto nehatí a neznevažuje jeho pohľad na veci a ľudí. Doma zase sú jeho diela cennou ozdobou slovenského grafického umenia.

Jozef G. Cincík

JANKO ALEXY A PES PIETRÉ

Kedykoľvek si prešiel po záhumní domov hlavnej ulice a hotelom Slovan v Martine, stretol si psa Pietré. Nie Pietreje, pravopisne správne, ale "po martinsky": buldoga malého, hnedého s čapatými nohami a okatého. Obyčajne sa k tebe prikmotril a krátkym štekotom, čo značilo asi v ľudskej reči: "Daj... daj... daj!" obšmietal sa okolo teba, aby si mu hodil voľaké sústo – najradšej cukrík.

Pes Pietré, t.j. pani Pietrovej, hlavnej trafikantky, bol v meste veľmi populárny. Keď u Pietrov zasadli k obedu alebo k večeri, aj pes Pietré si sadol poza stôl na zem a čakal dáké to hodené sústo.

Pani Pietrová – vdova po národovcovi Ambrovi Pietrovi – mala meniny. Na takúto príležitosť si obyčajne pozvali hostí k večeri. Stalo sa, že raz si pozvali v meste tvoriacich maliarov-umelcov Miloša A. Bazovského a Janka Alexyho. Však vraj obidvaja sú neženatí, nuž reku ich pohostia.

Na pohostenie rodiny i priateľov prestreli veľký stôl v jedálni. Tam bol aj klavír "Bösendorfer", na ktorom sa kedy-vtedy pohrávalo, či už domáca pani a či jej dcéra, znamenitá ochotnícka herečka Naďa. Na večeru sa okrem všelijakých dobrôt pripravila aj varená baranina. Baranina, ktorú z tej duše Alexy nemohol ani len vidieť, nieto jesť. A keďže po domácej panej Pietrovej najstarší z hostí bol Janko Alexy, posadili ho za vrch stola, chrbtom k veľkému klavíru.

A večera sa začala. Bolo plno veselého rozprávania okolo stola i Janko Alexy sa rozveselil. Bol stále rozveselený až do tých čias, kým z kuchyne nedoniesli na stôl pariacu sa baraninu. Domáca pani rozdávala baraninku a Jankovi Alexymu "kicla" dva kusy na tanier. Darmo sa Janko všelijako vykrúcal a chcel umenšiť nadelenie. No nechcel nijako narúšať veselosť stolovej spoločnosti. I začal rozprávať tým vtipnejšie príhody, aby sa počas jedenia nemusel dotknúť tej nenávidenej baraninky. Keď Janko videl, že všetci sa dali do večere, rýchlo sa obzrel za seba a pod klavír. Na šťastie tam uvidel na malom perskom koberci učupe-

ného psa Pietré. I rozprávajúc ďalej, dával pozor, keď každý zo spoločnosti sa zahrúžil zrakom do taniera, vtedy spakruky šmykol porciu svojej baraninky za chrbát pod klavír psovi Pietré. A utierajúc nožík i vidličku, dal sa do zvyšného šaláta i pomastených zemiakov, zapíjajúc ich hltom dobrého vínka.

Po chvíľke domáca pani spozorovala, že kým si ostatní hostia ukrajovali na tanieroch z baraninky, Janko ju akosi už minul. Obratne vzala misu so zvyšným mäsom a rozjarenému Alexymu, keď nedával pozor, šuchla z misy ďalšie poriadne dva kusy. Alexy to spozoroval až neskoršie, keď sa z rozprávania obrátil zas čelom k stolu. Nový nádel mäsa ho zosmútil. Zas počas jedla dával pozor, keď sa nikto nebude dívať a baraninku znovu šmykol za seba pod klavír psovi Pietré.

Po obede, keď sa už dojedala sviatočná torta a kalíšteky tuhého sa pominuli, vstávalo sa od stola. Bozkom ruky domácej panej sa hostia poďakovali za večeru a dcéra Nadežda mala čosi zahrať na klavíri. I obzrel sa Janko Alexy. Pod klavírom stále drepel pes Pietré a pred ním štyri kusy vychladnutej baraninky. Spozorovali to aj hostia a dali sa do smiechu. Lebo to nebol živý pes Pietré, len jeho socha z keramiky, ktorú na matno vypálenú a farebnú, vernú i čo do veľkosti, ktosi bol daroval domácej panej a tá sochu umiestnila pod klavír.

Viac pozvaní na hostinu do Pietrov Janko Alexy neprijímal, lebo všetko pokazil vraj ten pes Pietré.

Jozef G. Cincík

ĽUDO ONDREJOV A MAJSTER Z GABULTOVA

Spomienky

Keď som nastúpil zamestnanie v Matici slovenskej v Martine r. 1933, našiel som v členovskom oddelení ústavu svojho starého priateľa, básnika Ľuda Ondrejova. Viedol oddelenie k všeobecnej spokojnosti za tajomníka J. C. Hronského. Listy, ktoré prichodili od členov MS, on otváral a najprv čítal. Do jeho rúk prišiel každý mesiac aj list kominárskeho majstra z Gabultova – popleteného čudáka. Nebol to ani list, ale celá 32-48-stranová písanka, plná astronomických videní a zjavení. Na obsahu takéhoto listu sa Ondrejov chutne zasmial.

Stalo sa potom zvykom v MS, že novonastupujúcemu a nerozhľadenému referentovi akéhokoľvek odboru Ondrejov vždy pridelil takýto čudný list. List z Gabultova sa začínal veľmi úctivo oslovením správcu MS baťka Jozefa Škultétyho, ktorému takýto list pre čudný ďalší obsah neprideľovali. Obsahom listu bolo, že pán kominársky majster z Gabultova – vo svojom neprestávajúcom pomätení mysle – cestoval vždy na Mesiac, nebeské teleso a podával o tom správu pánu správcovi Škultétymu, ako aj o súhviezdiach, ktoré navštívil. Raz som našiel na chodbe ústavu do sĺz rozosmiateho nastupujúceho tajomníka ochotníckych divadiel (t. j. ÚSODu) Ferdiša Hoffmana, ktorý sa od smiechu nad obsahom listu váľal po stene.

Raz už dopálili Ľuda Ondrejova tieto listy a akokoľvek ľúbil humor, napísal list majstrovi do Gabultova. Z listového papiera MS odtrhol hlavičku a takto urobil z neho menovaciu listinu. Šialeného kominárskeho majstra menoval v nej hlavným čínskym chánom so sídlom v Pekingu. Dal mu ďalej právo nosiť chánsky klobúk s tromi pávími perami a zlatými gombičkami. K tomu šesť nosičov chánskej palánky, ktorí ho mali vždy nosiť pri slávnostných príležitostiach – hoci i na Mesiac. List poslal poštou do Gabultova, podpíšuc ho ale menom vtedajšieho slovenské-

ho krajinského prezidenta Jozefa Országha.

O pár dní drnčal telefón v pracovni hlavného tajomníka MS J. C. Hronského. Na telefóne sa ozval podpredseda Matice a krajinský prezident Jozef Országh a žiadal si súrne hovoriť s tajomníkom Hronským. Hronský zdvihol slúchadlo a tu sa ozval Országh plný rozhorčenia a hrmiacich nadávok. Vraj ktosi na papieri s vodoznačkou Matice menoval bláznivého majstra z Gabultova za čínskeho chána do Pekingu a že Országhov podpis falšoval. V liste ďalej stojí, aby kominársky majster prišiel k prevzatiu čínskeho úradu do Bratislavy na Krajinský úrad osobne zložiť úradnú prísahu.

Na šťastie a či nešťastie som bol v tom čase v kancelárii Hronského. Videl som, ako nechápavý a zo všetkého poblednutý Hronský odpovedá ospravedlňujúc sa pánu prezidentovi. Hneď som pochopil rozpoloženie s "čínskym chánom" a s Ondrejovom. Pokiaľ ešte Hronský, plný rozhorčenia, hovoril s Bratislavou, vytratil som sa z jeho kancelárie. Zabehol som na druhý koniec matičnej budovy do členovského oddelenia k Ondrejovi so správou, že je zle. Majster z Gabultova v predsieni prezidenta Országha roztrepal nábytok, sklenené dvere a zápasí so zamestnancami Krajinského úradu.

Ľudo Ondrejov hneď pochopil vec. Chytro schmatol z vešiaka kabát a klobúk a zmizol z budovy Matice slovenskej.

Tri mesiace Ľuda Ondrejova nebolo. Nemohli ho nikde zistiť. Prepadol sa. Možno zbieral námety pre svoje poviedky a básne na detvianskych lazoch. Viac sa už v Martine neukázal, ale až voľakedy neskôr v Bratislave.

J. G. Cincík

VESELÉ PRÍHODY Z OCHOTNÍCKEHO JAVISKA

Divadelné preteky ÚSOD (Ústredia slovenských ochotníckych divadiel) v Martine boli voľakedy veľkou kultúrnou udalosťou a podnikom. Pri tejto príležitosti sa schádzali ochotníci takmer z celého Slovenska. Okrem prednášok o výbere, réžii a insceno-

vaní divadelných hier boli to najmä výročné divadelné preteky, na ktorých sa často prvý raz predviedli doposiaľ nehrané novosti. Preto na ne rád prichodil aj šéf Slov. Nár. divadla z Bratislavy Janko Borodáč, aby videl ich predvádzanie a posúdil, či sú vhodné aj pre javisko profesionálneho divadla. Mnohí herci tu začali svoj beh povolania, na pr. Naďa Pietrová-Hejná alebo predstaviteľ – neskoršie aj vo filme – Jánošíka, Paľo Bielik, ba aj režisér Ferdiš Hoffman, vtedy tajomník ÚSOD-u.

Ceny a uznania udeľované na týchto pretekoch boli povzbudením jednotlivca alebo celku k ďalšej divadelnej činnosti. Činnosť, ktorá na Slovensku dosiahla vysokú úroveň už pred druhou svetovou vojnou.

Často sa na predstavení závodiacich krúžkov stali nečakané príhody. Obyčajne vtedy, keď niečo zlyhalo alebo sa nepodarilo. Boli to nepredvídané výjavy, ktoré mnoho ráz natoľko rozrušili hladký beh hry, že museli náhle spustiť oponu za veľkého smiechu prekvapeného diváctva, ktoré bolo v Martine i tak veľmi náročné.

Napríklad to bol prípad výstrelu na javisku, ktorý namiesto smútku rozveselil obecenstvo. Herec mal vystreliť z revolvera na svoju vyhliadnutú obeť na javisku. Revolver nabitý "slepým" nábojom neúčinkoval. Herec síce opakoval svoju hrozbu cieliac, ale výstrel bol "nemý", nefungoval. Tu sa herec náhle spamätal, vytiahol spoza pása akýsi kindžal-nôž a zvolal: "Alebo ťa radšej nezastrelím, ale prekolem!" a vrhol sa na svoju obeť. V tom zaznel zvuk výstrelu, rachot spoza javiska. Inšpicient chcel pomôcť hercovi streliť, preto stúpil na jeden koniec drevenej laty a druhý koniec s rachotom pustil na dlážku za kulisami. Samozrejme, v obecenstve sa strhol veľký smiech, lebo "dýka vystrelila".

Inokedy hrali ochotníci z akejsi dediny z Liptova biblickú hru o spravodlivom Jóbovi. Mali utešené biblické odevy aj z hodvábu, turbany a podobné orientálne oblečenie. Všetko išlo v hladkom poriadku až prišlo k výjavu umierania proroka. Proroka vystreli na drevenú lavicu s nohami do hľadiska. Na nešťastie "prorok" mal na podošvách oboch topánok-baťoviek napísané bielou kriedou číslo hotelovej izby Slovana "č. 29", v ktorej nocoval. To číslo mu napísal hotelový čistič obuvi, aby správne kládol obuv v noci pred dvere izby, v ktorej herec spal.

Na miestnych divadelných pretekoch v okrese Považská Bystrica ochotníci hrali "Jánošíka", výjav na čistinke v hore, kde

k nim zo skaly rečnil vodca zbojníkov. Po povzbudzujúcej reči Jánošíka sa rozgurážení hôrni chlapci chystali jesť guláš varený v kotle, ktorý vyniesli naprostred javiska. Ale pes-vlčiak miestneho notára bol v sieni a zavoňal chutný, pariaci sa guláš. Rozbehol sa pomedzi sedadlá hľadiska zo zadu a skočil na javisko, s papuľou rovno do kotla s gulášom, pri tom kýval radostne chvostom do obecenstva. Pravda, rozgurážení zbojnícihercí nečakajúc takýto "útok" rozskočili sa od kotla a niektorí zmizli za kulisami. Za veľkého smiechu museli spustiť oponu.

Ochotnícke divadlo pestovali aj vojaci horského delostreleckého pluku v Martine. Zúčastnili sa tiež na divadelných pretekoch so stredovekou rytierskou hrou. Na javisku rytier v súboji smrteľne prebodol svojho protivníka. Na to mali vystúpiť dvaja zbrojnoši spoza kulís a odniesť za dreveným kríčkom "mŕtvo" ležiaceho prebodnutého súpera. Tento výjav nahrať dvoch zbrojnošov si nechával režisér počas skúšok na ostatok. Však vraj ich, dvoch jednoduchých vojakov, vycibrí až priamo pred hlavným predstavením tým, že im pred vystúpením na javisko dá príslušné pokyny.

Za javiskom, v stredovekých helmiciach, v drôtených košeliach a s kopijami v pozore čakali na pokyn inšpicienta dvaja jednoduchí vojaci. Nikdy predtým neboli na javisku. Prišiel čas, keď mali vystúpiť na javisko, pred svetlá rampy a odniesť mŕtve telo rytiera. Vystúpili, no svetlá spodných i horných rámp ich najprv oslepili. Takto ťarbavo sa obzerali vpravo i vľavo nevidiac "mŕtveho". Ale nad spodnou rampou, v prvom rade hľadiska, uzreli svojho vojenského hlavného veliteľa, miestneho plukovníka. Skočili do pozoru a zasalutovali mu. Divadelný šepkár im z búdy ukazoval a šepkal: "Nie ta... nie tam... ale vzadu... za kríkom leží rytier."

Obidvaja vojaci, ohúrení svetlami, výkrikom i smiechom obecenstva, sa vzchopili. Pristúpili k šepkárskej búdke, vrchnák z nej zhodili a brániaceho sa šepkára vytiahli. Na to v obecenstve vypukol nehorázny smiech a veselosť. Na dôvažok jeden z vojakovzbrojnošov kopol vzpierajúceho sa šepkára na príslušné miesto.

Darmo rytier-mŕtvola, ležiaca pod kríkom, volala nahlas ukazujúc na seba: "Nie jeho... nie jeho... nie šepkára... ale mňa berte!" Za ohromného jasania i veselosti išla opona dolu.

Jozef Milučký

EPIGRAMY

"Keď sa s tŕňom hrám,
vznikne epigram."

POD GRAFIKOU

Pod ***Prievalcom*** Jana Mráza
nostalgia vždy ma zvádza.
Dnes pocity nestačia:
z pera prýštia bodľačia.

S GURÁŽOM

Najskôr si hrknem odvahy
a potom idem ***na ne***.
Hľa, slovo leží na dlažbe,
zbité a doráňané.

"ISTÝ" KRAJAN

Ústa sťa vráta
do rečí.
Neprieč sa, ten ťa
presvedčí.
Chválami práska
ako bič.
A jeho činy?
Veľké NIČ.

NA BERNSKOM PLESE

Už pri vchode sa zubačia.
Dcére si prišla ***urvať*** pracháča,
otecka tretia fľaška ***dolapí,***
klebetí mama. Trhá na zdrapy.

ČITATEĽ

Miluje knižky náruživo,
pokoj a šťastie nájde v nich.
Slovenské dve má,
nemecké tri
a sedem knižiek bankových.

NAD JEDNÝM EXILOVÝM PLÁTKOM

Búri sa vo mne
jazykový cit:
budú ťa, slovo,
dlho nivočiť?

PLESOVÁ PARTNERKA

"A ja som", kričí,
"kráľovná z Téby."
Tíšim ju: "Ľubka,
už toľko nepi!"

SLOVÁK V BERNE

Švajčiari šetria najviac pred jarou,
v auguste bankám *ryby neberú*.
Pred Bundeshaus posadím sa s fujarou,
halušky zhltnem, predám košeľu.

ZNÁMA, KTORÁ CHCE KULTÚRNIČIŤ

Jazykom slamu mlátiť vie.
Ale ten háčik v tragédii väzí:
namáha sa, však nerozozná
polonézu od majonézy.

ĽUD, TEN SA POTIL

Epigram píšem v zamestnaní.
Je desať hodín práve.
Cítim sa
ako v Bratislave.

Aj tam som neraz rozhlasovým perom
o tomto čase začal verše kuť.
Ten, kto ma platil, poctivo sa potil:
náš manuálne pracujúci ***ľud***.

NÁVŠTEVA

Vyskakuje emigrant,
keď si hrkol vodky.
“Ak chceme byť priateľmi”,
vravím, “zostaň krotký!”

NECHUŤ

Dnes nemám chuť na lyriku,
v ľaliách usnula v tichu.
Keď sa s tŕňom hrám,
vznikne epigram.

DANTEHO "OČISTEC" (v slovenčine)

Po vydaní dvojakých slovenských prekladov "Pekla" od Danteho v prekladoch Karola Strmeňa v USA a Jozefa Felixa i Viliama Turčányho (r. 1964) doma na Slovensku, ako aj vydaní v oneskorenom preklade Andreja Žarnova a Mikuláša Pažitku z r. 1978 tiež v USA, vychodí časť Božskej komédie "Očistec" na Slovensku v preklade nebohého Jozefa Felixa a jeho žiaka V. Turčányho r. 1982. Takto potom chýba už len preklad "Neba", aby sme sa mohli v slovenčine tešiť celému hlavnému dielu Danteho Alighieri.

Danteho "Očistec" vychodí v peknom formáte s ilustráciami výborného grafika Vincenta Hložníka, v grafickej úprave osvedčeného Dušana Šulca, vo vydavateľstve Tatran Bratislava. K textu básní pripojil obšírne poznámky vydavateľ V. Turčány (na str. 284-361) podľa postrehov J. Felixa, ktorý umrel r. 1977.

Po vybrúsenom preklade V. Turčánym svoju pozornosť obraciame k ilustráciám V. Hložníka. Hložník nelenil pripojiť svoje videnia na počiatok i koniec každej básne svojím typickým, na jeho "hložníkovské" drevoryty upomínajúcim spôsobom. V poniektorých naznačil aj číslo spevu, ku ktorému grafika patrí. Vo väčšine z nich danteovská tvár je v popredí a v zadu, náznak hromadiacich sa videní z prečítaného textu. Videnia anjelské i ľudské sa prepletajú v nich známym s novým videním výtvarníka, ktoré poznáme z jeho predošlých mnohých ilustrácií, a na ktoré mala veľký vplyv práca v skle a na sklenených oblokoch. Často sa v nich opakuje podoba autora Danteho, grifona-vtáka, anjelov a podobne. V grafike V. Hložníka našiel "Očistec" skutočne primeraného ilustrátora.

Jozef G. Cincík

Ku knihe Jána Okáľa "Dr. Jozef G. Cincík – pútnik dvoch svetov". Vydali Priatelia dobrej knihy v Cambridge, Ontario, Canada roku 1980.

Životopisy slovenských osobností, ktoré sa v emigrácii venovali kultúre a umeniu, sú zriedkavé. Kto má tuná čas a prostriedky skúmať

život a dielo ľudí, ktorých práca a účinkovanie pre roztratenosť emigrantov často sa viac obracia na domorodcov ako na Slovákov a keď na nich, tak je to len malý okruh ľudí, ktorým táto práca aj niečo znamená, ktorí si ju môžu dovoliť. A tak je osud umelcov v emigrácii omnoho bolestivejší ako iných profesií. Cudzia reč, iná kultúra, iné nároky, iné cítenie a vnímanie, iný vkus, iné potreby a hlavne chýbajúce zázemie, publikum, ktorého srdce rovnako sa rozbúcha, ktorého duša je smädná po tých istých zážitkoch... to všetko tu nie je, a preto často boj o prežitie, o udržanie si holej existencie prácu exilového umelca ochromuje, hatí a často jej aj dáva celkom nový smer.

Preto treba knihu Jána Okáľa: "Dr. Jozef G. Cincík – pútnik dvoch svetov" privítať s nadšením a vďakou. Okáľova kniha nám priblíži neobyčajne intenzívnym a fundovaným spôsobom život a dielo jedného z najvýznamnejších kultúrnych pracovníkov, akého malo Slovensko medzi dvoma vojnami, ona nám predstavuje tvorivého umelca, ktorý aj v emigrácii zostal verný Slovensku, jeho kultúre. Osobné priateľstvo, ktoré púta Okáľa k Cincíkovi, spoločne prežité roky tak doma ako aj za hranicami, ale tiež a predovšetkým jeho mimoriadne do detailu idúce znalosti slovenskej matérie, slovenských dejín (áno, Okáľa možno nazvať kľudne kronikárom slovenského života medzi dvoma vojnami a aj počas Slovenskej republiky a taktiež v emigrácii), predestinuje ho iste k napísaniu tohto životopisu.

Že sa však tento životopis "Pútnika dvoch svetov" tak vynikajúco podaril, na to je treba viac ako dobré znalosti a dôkladné rešeržovanie, na to je treba horúce srdce umelca, milujúce srdce priateľa, vznešené srdce človeka, ktorého život ťažko skúšal. A Ján Okáľ je takým človekom, je takým umelcom. On neopisuje Cincíkov život izolovane, ale vidí ho ako časť prúdení, ktoré formovali tak život jednotlivcov ako aj národov. Takto videný Cincík je nielen Slovák, on je Európan, áno, svetoobčan, ktorého dielo je súčasťou svetovej kultúry, ale ktorého dielo je práve preto bytostne slovenské. Široká škála Cincíkových záujmov sa odráža aj v jeho umeleckej tvorbe. Jeho mimoriadne znalosti slovenských dejín a jeho špecializácia na Veľkomoravskú ríšu, jeho znalosti, ktoré získal prácou v Matici slovenskej, formovali tohto jedinečného umelca a dali nezmazateľnú a nezameniteľnú pečať jeho dielam. Toto všetko vystihol autor knihy: "Dr. Jozef G. Cincík – pútnik dvoch svetov" v jasných líniách, bez zbytočných slov, v prekrásnej slovenčine. Vďaka mu.

Bohuš Zvrškovec

Otmar Gergelyi – Karol Wurm: HISTORICKÉ ORGANY NA SLOVENSKU. Fotografie Roman Bunčák. Do nemčiny preložili autori. Vydal OPUS v Bratislave 1982, 8000 výtlačkov, I. vyd., cena Kčs 98.00, str. 363, celostranové fareb. ilustrácie 1-105.

Roku 1972 sa zišli dvaja záujemci o organové nástroje a hudbu, Dr. K. Wurm z Liptov. Mikuláša a Dr. Gergelyi z Nitry a zhovárali sa o rozšírení kostolných organov a ich minulosti na Slovensku. Po rozpravách sa znovu dali do výzkumnej práce po celej oblasti Slovenska, ktorá trvala desať rokov.

Výsledky svojho prieskumu organologických pamiatok s výbornými farebnými fotografiami R. Bunčáka zhrnuli v prítomnom zväzku organov a v nahrávkach z nich, v diskografii. Svoje poznatky podali v knihe z písomných správ šiestich storočí s fotografiami z troch minulých storočí. Najstaršie správy o organoch v cudzine i na Slovensku zhrnuli na str. 21-35 svojej publikácie.

Vývoj organov začínajú správou o Ktesibiovi z Alexandrie z prvej polovice 3. storočia pred Kr., ktorý zostavil tzv. "organum hydraulicum". Pokračujú rozšírením organového nástroja Vitruviom zo začiatku nášho letopočtu, do ktorého počítajú aj organ z r. 228 po Kr., nájdený pri vykopávkach rímskeho tábora v Aquincum, neďaleko Budapešti. Hralo sa na ňom na 4 radoch píšťal po 13 kusoch. Potom dávajú autori správu o ranostredovekých grécko-byzantských píšťalách až do rokov 830 po Kr. ako o daroch panovníkov v Európe, najmä v Taliansku.

Zo stredovekých organov spomínajú z r. 980 pochádzajúci nástroj 400 píšťal s 20 klávesami a 26 mechmi z Winchestru v Anglicku. V 15. storočí došlo k zmenám v zostrojovaní organov zavedením nových vzdušníc zásuvkovej a pružinovej, čo bolo zásluhou najmä brabantských majstrov organárov.

Zo Slovenska najstaršia správa pochádza z r. 1367, keď pre kláštor v Lelese (okres Trebišov) vyhotovil organ organár zo Sibíne, Stephanus Renispinger. No zmluvne dojednanú odmenu zaň potom organár vymáhal v spore s kláštorom. Prvé vyobrazenie organa na Slovensku sa nachodí v iniciálke Abaujského kodexu z Bratislavy; je to organček-portativus. Autori uvádzajú viacero správ z 15. a 16. storočia z Prešova, Bardejova a z dómu sv. Martina v Bratislave. Za Jána Hunyadiho a jeho syna kráľa Mateja Bratislava bola sprostredkovateľkou organov s Rakúskom. Počiatkom 16. storočia majster Mikuláš de Zechen postavil znamenitý organ v Hronskom Beňadiku, ako aj v Ban. Štiavnici a za svoje mnohé organárske práce bol kráľom Vladislavom II. menovaný za kráľovského dvorného hudobníka. Potom je zmienka o majstroch Tobiášovi z Prešova, Petrovi zo Sv. Kríža a Jánovi Ammerovi z Levoče.

V 16. a 17. storočí sa výroba organov sústredila v banských mestách slovenských. Mienime tým prácu Jána Transsilvana, Jána Balvusa, Matiaša Polla. Z nich najslávnejší bol Matej Burian, mestský organista z Kremnice a jeho syn Hieronymus. Organári z Ban. Bystrice, Stirbitz, Gleckner, Veit a Demicher stavali silné trojmanuálové organy a majstri z Poľska a Viedne tiež vtedy účinkovali u nás. Ako z Nowého Sączu 1634 v dóme Sv. Alžbety v Košiciach Leopold Sunderspitz.

Dozvuk renesancie a raný barok v stavbe organov značí r. 1615 práca krakovského majstra Hansa Hummela v chráme sv. Jakuba v Levoči. Konečnú úpravu jeho organa urobil r. 1629 Jerzy Nitrowski. Organ v Levoči bol až do polovice 19. storočia považovaný za najväčší v Uhorsku. Nástrojovú časť v r. 1865-1877 vymenil Ludwig Mooser zo Salzburgu a r. 1931-32 bratia Riegerovci z Krnova.

Ďalej si treba v knihe všimnúť organársku tvorbu slovenských Pažickovcov, Kiszelyiovcov a M. Šaška z Brezovej pod Bradlom. Gergelyi a Wurm sledovaním výstavby a bohatstvom organových nástrojov až do konca empiru v I. polovici 19. storočia podali nám celkový obraz o výstavbe organov, ich technike i možnostiach na Slovensku, odborným popisom i rozborom nástroja. S príslušnými zoznamami (str. 347-361) evidovali 105 organov Slovenska.

Jozef G. Cincík

Peter Klas: SATAN PROTI BOHU, román. Vydala Kanadská slovenská liga v Toronte, Ont., Kanada. Úvodné slovo napísal Marian Jankovský. Strán 552.

Aj keď sa nám toto dielo Petra Klasa (Ľudovít Kandra) dostáva v knižnej forme do rúk iba teraz, v podstate nejde o nový román. Klas ho napísal, vlastne napísal prvú jeho verziu ešte pred príchodom do Kanady, keď v povojnovej Európe prežíval beznádejné roky vyhnanstva. Našťastie bol medzi svojimi, ktorí si boli vzájomnou posilou v rokoch, keď bláznivý svet ešte stále nechápal tragédiu, ktorou bola postihnutá východná polovica Európy. Ako očitý svedok živo sa vtedy pamätal na tie dva mesiace povstania, ktoré premenilo časť stredného Slovenska na apokalyptickú liaheň hrôzy, zúfalstva a divého šialenstva. Organizovaného aj neorganizovaného, ale vyhuckaného a podnecovaného túžbou po moci a pomste. Bola to v iných krajinách vyskúšaná a na Slovensku do extrémov predvedená vláda teroru, ktorá mala byť bránou do vysnívaného raja proletariátu. Bolo to však len prvé, prechodné dejstvo, ktoré pomáhali komunistickým agitátorom pripraviť aj niektoré občianske strany, aby sa samy stali v druhom dejstve obeťou stra-

šidla, ktoré pomáhali vyvolat' z útrob zošalenej Európy na konci vojny. Román Petra Klasa sa však už toho druhého dejstva nedotýka. Zdá sa, že prvé dejstvo so všetkou preliatou krvou a zneuctením človeka, takže stratil tak navonok ako duchovne Boží obraz, vyčerpalo autorovu vôľu pokračovat'. Ale to, čo zachytil svojím perom, je kronika, čierna kronika slovenskej histórie, keď sa nielen nivočili životy a slovenský majetok, ale národ sa na celé pokolenia rozčesol do nie dvoch, ale troch táborov a s úzkosťou hľadíme do budúcnosti, či tieto tábory aj po rokoch budú zasa schopné stvoriť jednotný a v podstatných veciach nedeliteľný slovenský národ. Aj keď sa pokolenia vymenia, akože zabudnú potomci zástancov Slovenskej republiky tie hrozné obete, ktoré museli priniesť nielen počas povstania, ale aj po vojne, keď občianski spoluvládci sa pretekali v koncesiách komunistom aj vtedy, keď mali v rukách volebné víťazstvo. A potomci komunistov sa sotva budú dobrovoľne zriekať moci, ktorú ich otcovia a starí otcovia uchvátili pod komandom sovietskych komisárov.

Klasov je už druhý román o povstaní. Prvý bol Hronského Svet na Trasovisku. Niet pochyby, že budú snahy stavať tieto dve diela do súvislosti. Už teraz však treba zdôrazniť, že ide tu o dve originálne a obsahom i formou úplne nezávislé diela. Hronský tiež písal svoj Svet na Trasovisku najprv v Bavorsku a potom v Ríme, ale o tom, že súčasne aj Peter Klas píše svoj román, práve tak nevedel, ako Klas o Hronského románe. Zhodou okolností oba však písali o povstaní. O tom úseku slovenského života, ktorý Slovensko dokrvavil viac ako Tatári a Turci a ponížil ho tak, ako dovtedy žiadna udalosť v dejinách.

Napriek tomu, že sa Hronský i Klas v téme svojich románov zhodujú, koncepcia ich románov je veľmi rozdielna. Kým Hronský sleduje osudy niekoľkých rodín zo samoty Trasovisko kdesi pod horami stredného Slovenska, Klas širokým štetcom maľuje osudy dedín a pracuje s oveľa širším ľudským komparzom. Nejde síce tak do hĺbky ľudských a rodinných konfliktov ako to robí Hronský v kresbe svojho Martina Hrančoka, Jána Benku a jeho ženy Zuzy, ale zato oveľa podrobnejšie píše o prejavoch konfliktov a o tom, ako sa prejavili v krvavých zrážkach počas povstania. Je veľmi zaujímavé, ako vedel Klas vykresliť postavu agitátora, v ktorom stelesnil celú rozleptávaciu kampaň predchádzajúcu povstanie a úspechy skupiny antisociálnych povaľačov, ktorá sa stane postrachom celého kraja. Nemenej ostro predstavil nám aj skupinu bezzásadových oportunistov, ktorí podporujú každý režim, ktorý im dovolí mať sa dobre bez mravných škrupúľ a pocitu spolupatričnosti s národom.

Na tomto pozadí vyníma sa postava učiteľa Holuba skoro ako neskutočný ideál ľudských a chlapských čností. Aj keď je Holub nie jediná

sympatická postava, jednako zdá sa nám na pozadí všetkého morálneho a neuveriteľne surového vyčíňania luzy skoro neskutočná. Kto však videl a prežil povstanie, ten vie, že aj obyčajný čestný a na zásadách morálky a kresťanstva stojaci človek bol výnimočný. Holub povstanie prežil, ako ho prežili tisíce iných čestných ľudí, ale nepochybujeme, že povojnové roky, ktoré už nie sú obsahom románu, takýchto ľudí buď vyhnali do exilu alebo do uránových baní a iných koncentračných táborov povojnových poriadkov.

Klas je dobrý rozprávač. Jeho kniha má všetky predpoklady zaujať čitateľa od začiatku až do konca, a hoci autor má sklony až príliš triediť svoje postavy na dobré a zlé, čestné a nečestné, vznešené a nízke, jednako v dobách, keď sa rozčesne svet na tábory, ako to bolo aj počas povstania, má to svoje veľmi hlboké odôvodnenie, zakotvené v skúsenosti. Klas sa o povstaní nedočítal z knižiek alebo novín. On ho videl a prežil, a preto píše o ňom nielen s takou znalosťou udalostí, ale aj emóciami prekypujúcim štýlom, ktorý nenechá čitateľa v pochybnostiach, na ktorej strane stál, keď sa ten divý príval okolo neho valil a keď aj jemu šlo o život častejšie ako nie.

Tešíme sa, že toto dielo konečne vyšlo knižne. Ale súčasne treba nám poznamenať, že sa až hanbiť prichodí, že nevyšlo už pred rokmi. Naši nakladatelia stratili záujem o slovenskú knihu už pred rokmi a každým dňom sa to len zhoršuje. Pravdaže, slovenská kniha v exile nie je zárobkovým podujatím, ale na druhej strane tí, čo ju napriek možnostiam nevydávajú, podkopávajú vlastnú pozíciu v národe, lebo národ zanedbávajú. A nech sa nemýlia. S národom žijú aj padajú. My Klasovo dielo vrele odporúčame.
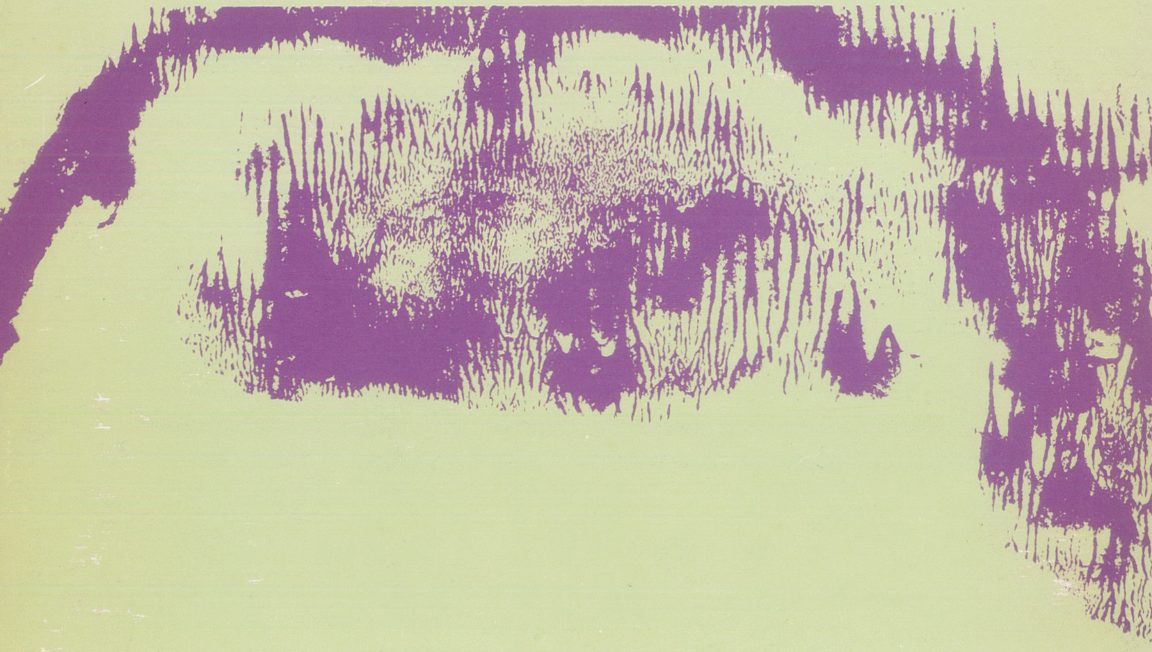
R.